

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
วิชากระทุ้กรรม	๑
- บทนำ	๒
- หลักเกณฑ์การแต่งกระทุ้	๔
- วิธีการแต่งกระทุ้	๔
- ตัวอย่างกระทุ้กรรม ธรรมศึกษาชั้นตรี	๕
พุทธศาสนสุภาษิต	
- ทานวรรค คือ หมวดทาน	๒๑
- ศีลวรรค คือ หมวดศีล	๒๓
- สติวรรค คือ หมวดสติ	๒๕
- ปาปวรรค คือ หมวดบาป	๒๖
- ปุญญวรรค คือ หมวดบุญ	๒๙
วิชาธรรม	๓๐
- บทนำ	๓๑
- ธรรมมีอุปการะมาก ๒	๓๒
- ธรรมเป็นโลกบาล คือ คຸ້มครองโลก ๒	๓๒
- ธรรมอันทำให้งาม ๒	๓๓
- บุคคลหาได้ยาก ๒	๓๓
- รตนะ ๓	๓๔
- คุณของรตนะ ๓	๓๔
- โอวาทของพระพุทธเจ้า ๓	๓๔
- ทุจจริต ๓	๓๔
- กายทุจจริต ๓ วจีทุจจริต ๔ มโนทุจจริต ๓	๓๕
- สຸจจริต ๓	๓๕
- กายสຸจจริต ๓ วจีสຸจจริต ๔ มโนสຸจจริต ๓	๓๕
- อกุศลมูล ๓	๓๕
- กุศลมูล ๓	๓๖

เรื่อง	หน้า
- สัปบุริสบัญญัติ ๓	๓๖
- บุญกิริยาวัตถุ ๓	๓๖
- วุฒิ คือธรรมเครื่องเจริญ ๔	๓๗
- จักร ๔	๓๘
- อคติ ๔	๓๘
- ปธาน คือความเพียร ๔	๓๙
- อธิษฐานธรรม ๔	๔๐
- อธิปไตย ๔	๔๐
- ควรทำความไม่ประมาทในที่ ๔ สถาน	๔๑
- พรหมวิหาร ๔	๔๒
- อริยสัจ ๔	๔๓
- อนันตริยกรรม ๕	๔๔
- อภินิหารปัจเจกขณะ ๕	๔๔
- ธรรมสังฆทานิสงส์ ๕	๔๖
- พละ ๕	๔๗
- ชันท์ ๕	๔๗
- คารวะ ๖	๔๙
- สาราณียธรรม ๖	๔๙
- อริยทรัพย์ ๗	๕๑
- สัปบุริสธรรม ๗	๕๑
- โลกธรรม ๘	๕๓
- บุญกิริยาวัตถุ ๑๐	๕๔
- คิปปฏิบัติ	๕๖
- ทิฏฐธรรมมิกัตถประโยชน์ ๔	๕๖
- สัมปรายิกัตถประโยชน์ ๔	๕๖
- มิตตปฏิรูป ๔	๕๖
- คนแปลกโลก มีลักษณะ ๔	๕๗
- คนดีแต่พูด มีลักษณะ ๔	๕๗
- คนหัวประจบ มีลักษณะ ๔	๕๗

เรื่อง	หน้า
- คนชักชวนในทางฉิบหาย มีลักษณะ ๔	๕๘
- มิตรแท้ ๔	๕๘
- มิตรมีอุปการะ มีลักษณะ ๔	๕๘
- มิตรร่วมสุขร่วมทุกข์ มีลักษณะ ๔	๕๘
- มิตรเนาะประโยชน์ มีลักษณะ ๔	๕๘
- มิตรรักใคร่ มีลักษณะ ๔	๕๘
- ลังคหวัตถุ ๔	๕๘
- ธรรมของฆราวาส ๔	๕๙
- มิจฉาณิชา คำขายนชอบธรรม ๕	๕๙
- สมบัติของอุบาสก ๕	๕๙
- ทิศ ๖	๖๐
- ปุรัตถิมทิศ ทิศเบื้องหน้าคือบิดามารดา	๖๐
- ทักษิณทิศ ทิศเบื้องขวาอาจารย์	๖๐
- ปัจฉิมทิศ ทิศเบื้องหน้า ภรรยา	๖๑
- อุตตรทิศ ทิศเบื้องซ้าย มิตร	๖๑
- เหมฐิมทิศ ทิศเบื้องต่ำ ป่า	๖๒
- อุปริมทิศ ทิศเบื้องบน สมณพราหมณ์	๖๒
- อบายมุข ๖	๖๓
- ดื่มน้ำเมามีโทษ ๖	๖๓
- เที่ยวกลางคืนมีโทษ ๖	๖๓
- เที่ยวดูการเล่น มีโทษ ๖	๖๓
- เล่นการพนัน มีโทษ ๖	๖๔
- เกียจคร้านทำงาน มีโทษ ๖	๖๔
วิชาพุทธประวัติ	๖๖
- บทนำ	๖๗
- ปริจเฉทที่ ๑	
- ชมพูทวีปและประชาชน	๖๘
- วรรณะ ๔	๖๘
- การศึกษาของวรรณะ ๔	๖๘

เรื่อง	หน้า
- ความเชื่อของชาวชมพูทวีป	๖๙
- วิธีปฏิบัติเกี่ยวกับความเกิด ความตายและสุขทุกข์	๖๙
ปริจเฉทที่ ๒	
- ลักกชนบท	๗๐
- ศากยวงศ์	๗๐
ปริจเฉทที่ ๓	
- พระศาสดาประสูติ	๗๒
- อสิตดาบสเข้าเยี่ยม	๗๒
- ประสูติได้ ๕ วัน ทำนายลักษณะ	๗๒
- ประสูติได้ ๗ วัน พระมารดาสิ้นพระชนม์	๗๓
- พระชนมายุ ๗ ปี ขุดสระโปกขรณี ๓ สระ	๗๓
- พระชนมายุ ๑๖ ปี อภิเษกพระชายา	๗๓
ปริจเฉทที่ ๔	
- เสด็จออกบวช	๗๕
ปริจเฉทที่ ๕	
- ทุกรกิริยา ๓ วาระ	๗๖
- อุปมา ๓ ข้อ ปรากฏ	๗๗
- ปัญจวัคคีย์หนึ่ง	๗๗
- ความเพียรทางจิตทำให้บรรลุธรรม	๗๘
- ทรงชนะมาร ได้ตรัสรู้	๗๘
ปริจเฉทที่ ๖	
- เสวยวิมุตติสุขได้รั่มมหาโพธิ์ ๗ วัน	๘๐
- ได้รั่มอชปาโลนิโครธ ๗ วัน	๘๐
- ได้รั่มมุลินท์ ๗ วัน	๘๐
- ได้รั่มราชายตนะ ๗ วัน	๘๑
- ทรงตัดสิ้นพระทัยแสดงธรรม	๘๑
- ทรงพระดำริหาคนผู้สมควรรับเทศนา	๘๒
- ทรงแสดงปฐมเทศนา	๘๒
- ปฐมสาวก	๘๓

เรื่อง	หน้า
- ปัญญาวัคคีย์บรรลุประอรหันต์	๘๔
ปริจเฉทที่ ๗	
- ส่งสาวกไปประกาศพระศาสนา	๘๕
- ยสกุลบุตรบวช	๘๕
- สหายพระยสะ ๕๔ คน บวช	๘๖
- ทรงประทานวิธีอุปสมบทแก่สาวก	๘๖
- ทรงโปรดภิกษุวัคคีย์สหาย ๓๐ คน	๘๗
- ทรงโปรดชฎิล ๓ พี่น้อง	๘๗
- ทรงแสดงอาทิตตปริยายสูตร	๘๗
ปริจเฉทที่ ๘	
- เสด็จกรุงราชคฤห์แคว้นมคธ โปรดพระเจ้าพิมพิสาร	๘๙
- ความปรารถนา ๕ ประการ ของพระเจ้าพิมพิสาร	๘๙
- ทรงอนุญาตให้ภิกษุรับอาราม	๙๐
- ทรงได้พระอัครสาวก	๙๑
- พระโมคคัลลานะบวชได้ ๗ วัน บรรลุประอรหันต์	๙๑
- ทรงแสดงอุบายละทิฏฐิแก่ที่ฉนชนะ อัคคิเวสณะโคตร	๙๑
- ทรงแสดงเวทนา ๓ ว่าไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ว่างเปล่า	๙๑
- ผู้หลุดพ้นพูดตามไวยาหารโลก แต่ไม่ถ่อมมัน	๙๑
- พระสารีบุตรบวชได้ ๑๕ วัน บรรลุประอรหันต์	๙๒
- ที่ฉนชนะ ได้ดวงตาเห็นธรรม	๙๒
ปริจเฉทที่ ๙	
- ทรงบำเพ็ญพุทธกิจในมคธชนบท ประทานอุปสมบท แก่พระมหากัสสปะ	๙๔
- มหาสันนิบาตแห่งมหาสาวก	๙๔
- โอวาทปาฏิโมกข์คำสอนหลักของศาสนา	๙๕
- ทรงอนุญาตเสนาสนะ	๙๖
- ทรงแสดงวิธีทำปุพพเปตพลี	๙๖
- ทรงมอบให้สังฆเป็นใหญ่ในกิจ	๙๗
- ทรงสอนพระศาสนาฟ่อนลงมาถึงคติโลก	๙๘

เรื่อง	หน้า
- ทรงแสดงวิธีทำเวทตปาฬี	๙๘
ปัจฉิมโพธิกาล	
- ทรงปลงอายุสังขาร	๑๐๐
- ทรงแสดงอภิญาเทสิตรธรรม	๑๐๐
- ทรงแสดงอริยธรรม ๔ ประการ	๑๐๐
- ทรงแสดงมหาปเทศ ฝ่ายพระสูตร ๔	๑๐๑
- นายจุนทะถวายปัจฉิมบิณฑบาต	๑๐๑
- ผิวกายพระตถาคตผ่องใสยิ่ง ๒ กาล	๑๐๑
- บิณฑบาตทาน ๒ คราว มีผลเสมอกัน	๑๐๒
- ประทมอนุฐานไสยา	๑๐๒
- ทรงปรารภสักการบูชา	๑๐๒
- ทรงแสดงสังเวชนียสถาน ๔ ตำบล	๑๐๓
- ทรงแสดงอุปารหุคค ๔	๑๐๓
- โปรดสุภัททปริพาชก	๑๐๓
- ทรงตั้งพระธรรมวินัยเป็นคาสดา	๑๐๔
- ปัจฉิมโอวาท	๑๐๔
- ปรีนิพพาน	๑๐๕
อปรกาล	
- ถวายพระเพลิงพระพุทธรูป	๑๐๖
- แจกพระสารีริกธาตุ	๑๐๖
- ประเภทแห่งเจตีย์	๑๐๗
- ความเป็นมาแห่งพระธรรมวินัย สังกายนาครั้งที่ ๑	๑๐๗
- สังกายนา ครั้งที่ ๒	๑๐๘
- สังกายนา ครั้งที่ ๓	๑๐๘
วิชาเบญจศีลเบญจธรรม	๑๐๙
คำปรารภ	๑๑๐
เบญจศีล	๑๑๒
สิกขาบทที่ ๑ ปาณาติปทา เวรมณี	๑๑๕
- การฆ่า	๑๑๕

เรื่อง	หน้า
- กรรมหนัก กรรมเบา	๑๑๖
- การทำร้ายร่างกาย	๑๑๖
- ทรกรรม	๑๑๗
สิกขาบทที่ ๒ อทินนาทานา เวรมณี	๑๑๘
- โจรกรรม	๑๑๘
- เลี้ยงชีพอนุโลมโจรกรรม	๑๑๙
- กิริยาเป็นฉายาโจรกรรม	๑๑๙
- กรรมหนัก กรรมเบา	๑๒๐
สิกขาบทที่ ๓ กาเมสุมิฉาจารา เวรมณี	๑๒๑
สิกขาบทที่ ๔ มุสาวาทา เวรมณี	๑๒๒
- มุสา ปด	๑๒๒
- ทนสาบาน ทำเล่ห์กระเท่ห์ มารยา ทำเลศ เสริมความ อ้ำความ	๑๒๓
- กรรมหนัก กรรมเบา	๑๒๓
- อนุโลมมุสา	๑๒๔
- ปฏิสสวะ	๑๒๔
สิกขาบทที่ ๕ สุราเมรยมัชชปมาทัฏฐานา เวรมณี	
- โทษของสุราและสิ่งมีเ็นเมา	๑๒๕
- วิรติ คือความละเว้น	๑๒๖
- สัมปัตตวิรติ	๑๒๖
- สมทานวิรติ	๑๒๗
- สมุจเจทวิรติ	๑๒๗
- เบญจกัลยาณธรรม	๑๒๗
- กัลยาณธรรมในสิกขาบทที่ ๑	๑๒๘
- กัลยาณธรรมในสิกขาบทที่ ๒	๑๓๐
- ควรเว้นการงานอันประกอบด้วยโทษ	๑๓๑
- รักษาทรัพย์ให้พ้นอันตรายและใช้จ่ายพอสมควร	๑๓๒
- ขยันทำงานสนับสนุนการรักษาศีล	๑๓๒
- กัลยาณธรรมในสิกขาบทที่ ๓	๑๓๒
- กัลยาณธรรมในสิกขาบทที่ ๔	๑๓๓

เรื่อง

- กัลยาณธรรมในสิกขาบทที่ ๕
- ความรู้จักประมาณอาหารที่จะพึงบริโภค
- ความไม่เลินเล่อในการทำงาน
- ความมีสติสัมปชัญญะในการประพฤติตัว
- ความไม่ประมาทในธรรม
- ความไม่ประมาทในการละหุจริต
- ความไม่ประมาทในการประกอบสุจริต
- ความไม่ประมาทในโลกธรรม

หน้า

๑๓๔
๑๓๔
๑๓๕
๑๓๕
๑๓๕
๑๓๖
๑๓๖
๑๓๗

บทนำ

การเรียงความแก่กระทู้ธรรม เป็นการแสดงออกซึ่งความรู้ ความเข้าใจ ความคิด และความรู้สึก ของผู้เขียนซึ่งได้มาจากการศึกษาวิชาธรรมะ พุทธะ และเบญจศีลเบญจธรรม ว่าสามารถจะถ่ายทอดความรู้ ความเข้าใจ ความคิด และความรู้สึกออกไปสู่ผู้อื่นได้ดีหรือไม่

การเรียนวิชาธรรมะ พุทธะ และเบญจศีลเบญจธรรม เหมือนนักเรียนไปเก็บเอาดอกไม้ที่ต่างสี ต่างขนาด มากองรวมกันไว้ ส่วนการเรียงความแก่กระทู้ธรรม เหมือนนักเรียนคัดเอาดอกไม้เหล่านั้นมาปักแจกัน จะทำได้สวยงามแค่ไหน ก็ขึ้นอยู่กับความสามารถของแต่ละคน ที่จะแต่งอย่างไร

ตามหลักธรรมคำสอนในพระพุทธศาสนา การเขียนหรือการพูดที่จัดว่าดีนั้น ต้องเกิดประโยชน์แก่ผู้อ่านหรือผู้ฟัง ๔ ประการ คือ ๑. ได้ความรู้ความเข้าใจ ๒. เกิดความเลื่อมใสใคร่ปฏิบัติตาม ๓. กล้าทำความดี ๔. มีความบันเทิงใจ ไม่เบื่อหน่าย

๑. ผู้อ่านหรือผู้ฟังจะได้รับความรู้ ความเข้าใจนั้น ผู้เขียนและผู้พูดจะต้องมีความรู้ความเข้าใจในเรื่องนั้นเป็นอย่างดีเสียก่อน สรุปสั้น ๆ คือ จำได้ เข้าใจชัด ปฏิบัติถูกต้อง

๒. ผู้อ่านหรือผู้ฟัง จะเกิดความเลื่อมใส ใคร่ปฏิบัติตาม ผู้เขียนหรือผู้พูดจะต้องชี้แจงให้เห็นโทษของการไม่ปฏิบัติอย่างนั้นว่า ไม่ดีอย่างไร

๓. ผู้อ่านหรือผู้ฟังจะกล้าทำความดี ผู้เขียนหรือผู้พูด จะต้องชี้แจงให้เห็นคุณค่าหรือประโยชน์ของการปฏิบัติอย่างนั้นว่า ดีอย่างไร

๔. ผู้อ่านหรือผู้ฟัง จะมีความบันเทิงใจ ไม่เบื่อหน่าย ก็เพราะได้รับความรู้ความเข้าใจ เห็นโทษของการไม่ปฏิบัติ และเห็นคุณประโยชน์ของการปฏิบัตินั้น ๆ นั้นเอง

ฉะนั้น วิชากระทู้ธรรมจึงเป็นวิชาที่สำคัญ นำศึกษาวิชาหนึ่ง เพราะเป็นการเอาวิชาที่เรียนแล้วมาประติดประต่อให้ได้ใจความสอดคล้องกับกระทู้ธรรมตามที่สนามหลวงออกมา เป็นการแสดงให้เห็นถึงความรู้ ความเข้าใจ ความคิดและความรู้สึกที่แท้จริงของผู้เขียน และเป็นเหตุให้เกิดความรู้ ความเข้าใจ ความคิด และความรู้สึกแก่ผู้อื่นด้วย นักเรียนจึงควรเอาใจใส่ฝึกคิด ฝึกเขียน ฝึกพูด บ่อย ๆ จะ ได้เป็นคนดีมีความสามารถ โปรดนึกถึง พุทธภาษิตบทหนึ่งอยู่เสมอว่า **ทน □ โด เสฏฐ □ โจมฺมสุ □ เสสุ** ผู้ฝึกฝนตน (อยู่เสมอ) เป็นผู้ประเสริฐที่สุดในมวลมนุษย์

หลักเกณฑ์การแต่งกระทู้

ผู้จะแต่งกระทู้ จำเป็นจะต้องทราบหลักเกณฑ์ในการแต่งกระทู้ก่อน หลักเกณฑ์ในการแต่งกระทู้ นั้น ผู้ศึกษาพึงทราบตามที่สนามหลวงแผนกธรรมได้วางเป็นหลักเอาไว้ดังข้อความว่า แต่งอธิบายให้สมเหตุสมผล อ้างสุภาษิตอื่นมาประกอบด้วย ๑ ข้อ และบอกชื่อคัมภีร์ที่มาแห่งสุภาษิตนั้นด้วย สุภาษิตที่อ้างมานั้น ต้องเรียงเชื่อมความให้สนิทติดต่อกัน สัมกับกระทู้ตั้งขึ้นนี้ (ธรรมศึกษาชั้นตรี) กำหนดให้เขียนลงในใบตอบ ตั้งแต่ ๒ หน้า (เว้นบรรทัด) ขึ้นไป

วิธีการแต่งกระทู้

เมื่อทราบหลักเกณฑ์การแต่งกระทู้โดยย่อแล้ว ต่อไปควรทราบวิธีการแต่ง วิธีการแต่งกระทู้มีองค์ประกอบใหญ่ ๆ ๓ อย่าง คือ

๑. คำเริ่มต้น ได้แก่คำว่า บัดนี้ จักอธิบายขยายความธรรมภาสิต ที่ได้ยกขึ้นนึกเขยบหน เพื่อเป็นแนวทางแห่งการศึกษา และปฏิบัติธรรมตามสมควรแก่เวลา หรืออื่นใดตามที่เหมาะสม
๒. คำขยายความ คืออธิบายเนื้อความแห่งธรรมภาสิต ซึ่งเป็นกระทู้ปัญหา พร้อมทั้งอ้างสุภาษิตอื่นมาประกอบอย่างน้อย ๑ ข้อ พร้อมทั้งบอกที่มาให้ถูกต้อง
๓. คำลงท้าย คือ สรุปเนื้อความที่ได้อธิบายมาแล้วโดยย่ออีกครั้งหนึ่ง ให้สอดคล้องกับกระทู้ปัญหา จบลงด้วยคำว่า สัมกับธรรมภาสิตว่า.....หรือ พระพุทธองค์จึงตรัสว่า..... ตามความเหมาะสม (ช่องว่างที่เว้นไว้หมายถึง กระทู้ปัญหาพร้อมทั้งคำแปล)

ตัวอย่างกระทั้ธรรม ธรรมศึกษาชั้นตรี

กระทั้ธรรม ธรรมศึกษาชั้นตรี

สอบในสนามหลวง

วันที่พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๕๖

พาลา หเว นปปลัสนติ ทาน

คนพาลเท่านั้น ย่อมไม่สรรเสริญทาน

บัดนี้ จักได้อธิบายความแห่งกระทั้ธรรม ตามกฎเกณฑ์ที่กำหนดไว้ เพื่อเป็นแนวทางแห่งการศึกษา และปฏิบัติธรรมตามสมควรแก่ธรรม สำหรับผู้สนใจใคร่ธรรมทุกท่าน

ทาน หมายถึงการบริจาคสิ่งของของตน คือ อาหาร น้ำดื่ม เสื้อผ้า ผ้าห่ม ที่อยู่อาศัย ยารักษาโรค และของใช้ที่จำเป็นแก่ชีวิต ให้แก่ผู้อื่น ด้วยวัตถุประสงค ๒ ประการคือ

๑. เพื่อช่วยเหลือ เพื่ออุดหนุนบุคคลผู้ไม่มีหรือผู้ขาดแคลนสิ่งเหล่านั้น เช่น ผู้ประสบภัยน้ำท่วม ไฟไหม้ เด็กกำพร้า คนชรา เป็นต้น

๒. เพื่อบูชาคุณความดีของผู้ทรงศีล ทรงธรรม ตัวอย่างเช่นพระสงฆ์ อีกอย่างหนึ่ง ทาน หมายถึง การงดเว้นจากการทำบาป ๕ อย่าง ดังพระพุทธพจน์ว่า อริยสาวกในศาสนาเป็นผู้ละปาณาติบาต เว้นขาดจากปาณาติบาต เป็นผู้ละอทินนาทาน เว้นขาดจากอทินนาทาน เป็นผู้ละกาเมสุมิจฉาจาร เว้นขาดจากกาเมสุมิจฉาจาร เป็นผู้ละมุสาวาท เว้นขาดจากมุสาวาท เป็นผู้ละการดื่มสุราและอันเป็นเหตุแห่งความประมาท ชื่อว่า เขาได้ให้ความไม่มีภัย ความไม่มีเวร ความไม่เบียดเบียนแก่สัตว์ทั้งหลายหาประมาณมิได้ เมื่อเขาให้ความไม่มีภัย ความไม่มีเวร และความไม่เบียดเบียนแก่สัตว์ทั้งหลายหาประมาณมิได้ ตัวเขาเองก็เป็นผู้มีส่วนได้รับความไม่มีภัย ความไม่มีเวร และความไม่เบียดเบียนจากผู้อื่นหาประมาณมิได้เช่นเดียวกัน

ทั้ง ๕ นี้ จัดเป็นทานอันยิ่งใหญ่ เป็นทานที่เลิศกว่าทานทั้งหลาย เป็นวงศ์ของอริยชน เป็นของเก่า อันสมณพราหมณ์ผู้เป็นวิญญูชนไม่คัดค้าน ไม่ลบถ้าง

ทานทั้ง ๒ ประการ คือ การให้วัตถุสิ่งของมีอาหารเป็นต้น และการให้อภัย มีการไม่ฆ่าเป็นต้นดังกล่าวมา ช่วยรักษาชีวิตมนุษย์และสัตว์ทั้งหลายให้รอดพ้นจากความตายได้ อุทาหรณ์ที่เห็นง่ายที่สุดคือ เมื่อมนุษย์เกิดมา มารดาบิดาให้น้ำนมดื่ม ให้ข้าวป้อน ดูแลรักษา และไม่มีคนมาฆ่า เด็กทารกนั้นจึงรอดตายและเจริญเติบโตได้ ตรงกันข้าม ถ้ามารดา บิดา หรือผู้อื่นใดไม่ให้น้ำนม ข้าวป้อน ดูแลรักษา หรือมีคนมาฆ่า เด็กทารกนั้นคงไม่รอดตายมาได้

เพราะในเวลานั้น เขายังไม่สามารถจะหาอะไรมารับประทานได้เอง และไม่สามารถจะต่อสู้กับใครได้
อย่างไร้แต่ต่อสู้กับมนุษย์ตัวโต ๆ เลย สู้กับมดและยุงก็ไม่ไหวแล้ว

เพราะฉะนั้น ท่าน จะในความหมายว่า ให้อะไรแก่ผู้อื่นหรือให้อภัย คือ ความ
ไม่มีภัย ไม่มีเวร ไม่มีเบียดเบียนแก่ผู้อื่นก็ตาม ล้วนมีความสำคัญต่อชีวิตทุกชีวิตเป็นอย่างยิ่ง
เพราะช่วยให้มนุษย์และสัตว์รอดพ้นจากความตายมาได้ ดังกล่าวแล้ว

ฉะนั้นพระโศภิตสัตว์จึงได้กล่าวไว้ในสัตตกนิบาตชาดกในขุททกนิกายว่า **ทเหตุย บุริโส ทาน**
แปลว่า คนควรให้ทาน

แต่ทานทั้ง ๒ ประการนี้ ไม่ใช่จะให้กันได้ง่าย ๆ ทุกคนโดยเฉพาะคนพาล คือ คน
ที่ชอบทำชั่ว ชอบพูดชั่ว ชอบคิดชั่ว ชอบทำชั่ว คือชอบประพฤติกายทุจริต คือ ฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์
ประพฤติผิดในกาม ชอบพูดชั่ว คือ ชอบพูดเท็จ ชอบพูดส่อเสียด ชอบพูดคำหยาบ ชอบพูดคำ
เพื่อเจ้า ชอบคิดชั่ว คือ ชอบโลภอยากได้ของผู้อื่น ชอบคิดร้ายต่อผู้อื่น ชอบเห็นผิดเป็นชอบ
อย่างที่เราเรียกว่า เห็นกงจักรเป็นดอกบัว พฤติกรรมทั้งหมดนี้ ล้วนเป็นปฏิปักษ์ คือ ตรงกันข้ามกับ
คุณธรรมที่เราเรียกว่า ทานทั้ง ๒ ประการนั้นทั้งสิ้น

การเห็นคุณค่าของท่าน แล้วบริจาคสิ่งของเพื่อช่วยเหลือผู้ขาดแคลนหรือเพื่อบุชาความดี
ของผู้ทรงคุณความดีด้วยตนเองและชักชวนบุคคลอื่นให้ปฏิบัติเช่นนั้นก็ดี การให้ความไม่เมียดแก่ชีวิต
ทรัพย์สิน และเกียรติยศชื่อเสียงของผู้อื่นก็ดี ชื่อว่า สรรเสริญทาน พฤติกรรมที่ดีเช่นนี้ จะทำได้
ก็แต่คนดีมีศีล มีกัลยาณธรรมเท่านั้น ส่วนคนชั่ว คือ คนพาลนั้น ยากที่จะทำได้ สมกับพระ
พุทธพจน์ ในธรรมบทขุททกนิกาย ว่า

สาธุ ปาเปน ทุกกร

คนชั่ว ทำความดียาก

คนพาลนั้นนอกจากจะไม่ให้ทานและไม่เห็นคุณค่าของท่านแล้ว ยังทำอันตรายต่อท่าน เช่น
ลักขโมยทรัพย์สินของผู้บริจาคทาน ทูจริตคดโกงเอาเงินหรือสิ่งของที่ผู้ใจบุญบริจาคช่วยเหลือ
ผู้ประสบภัยมาเป็นของตนเองเสียอีกด้วย ดังได้ฟัง ได้เห็น เป็นข่าวมากมาย

จึงกล่าวโดยสรุปได้ว่า การที่คนพาลไม่ให้ทานไม่เห็นคุณค่าของท่านทั้ง ๒ อย่าง คือ
วัตถุทาน และอภัยทาน ชัดขวางผู้บริจาคทาน และทำอันตรายต่อท่านด้วยการทุจริตคดโกง
ดังกล่าวมา เป็นการกระทำที่แสดงออกถึงการไม่สรรเสริญทานตามธรรมเนียมปฏิบัติว่า

พาลา ทเว นปฺปัสฺสฺนฺติ ทาน

คนพาลเท่านั้น ย่อมไม่สรรเสริญทาน

ดังพรรณนามาจะนี่แล ฯ

กระทู้ธรรม ธรรมศึกษาตรี

สอบในสนามหลวง

วันที่.....พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๕๖

สีล โลเก อนุตตร

ศีล เป็นเยี่ยมในโลก

บัดนี้ จักอธิบายความแห่งธรรมภาษิตว่าศีลเป็นเยี่ยมในโลก ตามความรู้ที่ได้ศึกษามา เพื่อเป็นแนวทางแห่งการศึกษาและปฏิบัติธรรมสืบต่อไป

สีล ท่านผู้รู้อธิบายความหมายไว้หลายนัย ดังนี้

๑. สีลนะ แปลว่า ความปกติ หมายความว่า ควบคุมความประพฤติทางกาย วาจา ให้อยู่ในสภาพที่เรียบร้อยดีงาม พ้นจากการเบียดเบียนกัน

และกัน และหมายความว่าสามารถรองรับความดีชั้นสูงทุกอย่าง เหมือนแผ่นดินรองรับของหนักก็มีมหาสมุทรและภูเขา เป็นต้นเอาไว้ได้ โดยไม่มีความผิดปกติอะไร

๒. สีระ แปลว่า ศีรษะ หมายความว่า เป็นยอดของความดี เหมือนศีรษะเป็นอวัยวะที่อยู่สูงที่สุดของร่างกาย

๓. สีสะ แปลว่า ยิ่งใหญ่ คือมีความสำคัญ หมายความว่า ถ้าขาดศีลเสียแล้วคุณธรรมหรือความเจริญอย่างอื่นก็เกิดไม่ได้

๔. สีตละ แปลว่า มีความเย็น หมายความว่า ศีลสร้างความเย็นให้แก่จิตใจผู้รักษา และสร้างความร่มเย็นให้แก่สังคม

๕. สีระ แปลว่า ปลอดภัย หมายความว่า ศีล สร้างความไม่มีภัย ความไม่มีเวร และความไม่เบียดเบียนให้แก่สังคมมนุษย์

ศีลนั้นเมื่อใครรักษาได้จะทำลายวิติกมกิเลส คือ กิเลสที่ล่องละเมิดมาทางกาย และวาจา ทางกาย เช่นการฆ่าสัตว์ ทางวาจา เช่น การพูดเท็จ พร้อมกันนั้นก็ทำให้กาย วาจา และใจของผู้นั้นมีความสะอาดพ้นจากการกระทำการพูดและความคิดที่ทำให้ตนเองและผู้อื่นได้รับความทุกข์ ความเดือดร้อน เพราะศีลมีความดีอย่างนี้องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าจึงทรงแนะนำชาวโลกให้รักษาศีล ตามพระพุทธพจน์ในขุททกนิกาย อิติอุตตกะ ว่า

สีล รกฺเขยฺย เมธาวิ

ผู้มีปัญญาพึงรักษาศีล

อนึ่ง ศีลจะเกิดขึ้นได้เพราะอาศัยธรรม ๒ ประการ คือ หิริความละอายแก่ใจในการทำบาปทุจริต และโอตตปปะ ความสะดุ้งกลัวต่อผลร้ายอันจะเกิดจากการทำบาปทุจริตนั้น

ศิลปิน ย่อมขาดเพราะเหตุ ๕ ประการ คือ ๑. ลาภ ๒. ยศ ๓. ญาติ ๔. อวัยวะ ๕. ชีวิต หมายความว่า คนที่ทำผิดศีลก็เพราะปรารถนา ๕ อย่างนี้ อย่างใดอย่างหนึ่ง เช่น อยากได้ เงินจึงลักขโมย คดโกง หรือฆ่าเจ้าของทรัพย์ เป็นต้น

บุคคลย่อมรักษาศีลไว้ได้เพราะยึดมั่นสัมปยุตธานุสติ ว่า บุคคลพึงสละทรัพย์ เพื่อรักษาอวัยวะ พึงสละอวัยวะเพื่อรักษาชีวิต พึงสละทั้งทรัพย์ อวัยวะและชีวิตเพื่อรักษาธรรม

ผู้รักษาศีลได้บริสุทธิ์ไม่ให้ขาด ไม่ให้ต่างพร้อย องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสว่า จะได้รับอานิสงส์ คือ ผลดีแก่ตน ๕ ประการ คือ ทำให้เกิดทรัพย์ เกียรติศัพท์ขจรไกล เข้าที่ไหนอาจหาญ สติมั่นไม่ลืมหลง มุ่งตรงทางสวรรค์

จากการพรรณนามาโดยย่อนี้ ทำให้เห็นคุณสมบัติของศีลหลายประการด้วยกัน เช่น

ศีล ควบคุมความประพฤติทางกาย วาจา ให้เรียบร้อยพ้นจากการเบียดเบียนกัน

ศีล เป็นเครื่องรองรับความสุขความเจริญต่าง ๆ

ศีล สร้างความร่มเย็นให้แก่ชาวโลก

ศีล ให้ความไม่มียักษ์ ไม่มีเวร และความไม่เบียดเบียนกัน

ศีล ทำให้คนมีความประพฤติทางกาย วาจา ใจ สะอาด

ฉะนั้น นักปราชญ์ทั้งหลายมีองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นต้น จึงกล่าวว่า

ศีล โลก อนุดฺตรํ

ศีลเป็นเยี่ยมในโลก

ดังได้บรรยายมาด้วยประการฉะนี้ ฯ

กระตุ้รรม ธรรมคึกษาคตรี
สอบในสนามหลวง
วันที่ พฤคจิกายน พ.ศ. ๒๕๕๖
สดี โลกสมม ชาคโร
สดีเป็นธรรมคเรีอง ดีนอยู่ในโลก

บัดนี้ จักได้อธิบายความแห่งธรรมภาษิต ขั้วว่า สดีเป็นธรรมคเรีองดีนอยู่ในโลก เพื่อเป็นแนวทางแห่งการคึกษาของผู้สนใจใฝ่ธรรมตามสมควรแก่เวลา

สดี แปลว่า ความระลึกได้ หมายถึงสภาพจิตใจที่รู้จักคึกคิดว่าอะไรดี อะไรชั่ว แล้วคึกกันเอาความชั้วออกไปรับเอาแต่สิ่งที่ดีมาสู่ตน

สดี เป็นคััพท์ที่ใช้ในความหมายที่ดี ถ้าจะใช้ในทางที่ไม่ดีให้เติมคัว่า มิจฉาที่ แปลว่าผิดไว้ข้างหน้า เป็นมิจฉาสดี แปลว่า ความระลึกผิด หมายถึงสภาพจิตใจที่รับเอาความไม่ดีมาสู่ตน คี้อชอบคึกแต่สิ่งที่ไม่ดี

สดีนั้นมิลักษณะให้รู้ได้ ๒ อย่างคี้อ ๑ การเตือนใจ หรือ ๒. การรับเอาแต่สิ่งที่ดี

๑. การเตือนใจ หมายถึงความว่า สดีนั้นจะเตือนใจว่าสิ่งนั้นดี สิ่งนั้นไม่ดี สิ่งนั้นมีประโยชน์ สิ่งนั้นไม่มีประโยชน์ สิ่งนั้นควรคั สิ่งนั้นไม่ควรคั เป็นต้น เปรียบเหมือนขุนคลังแก้วคอยทูลเตือนพระเจ้าจักพรรดีให้ทรงทราบอยู่ตลอดเวลาว่า ในห้องพระคลังมีเงินเท่านั้น มีทองคำเท่านั้น มีพลชั้าง พลม้า พลรถ พลราบเท่านั้น เพื่อจะได้ไม่ทรงประมาท แล้วรับสั่งให้จัดหามาให้พร้อมอยู่เสมอ

๒. การรับเอาแต่สิ่งที่ดีนั้น หมายถึงความว่า สดีนั้นจะรับเอาแต่สิ่งที่ดีเท่านั้นให้เข้ามาสู่ชีวิตจิตใจ พร้อมกันนั้นจะคอยป้องกันขับไล่สิ่งที่ไม่ดีทั้งหลายไม่ให้เข้ามา เปรียบเหมือนทหารยามผู้ฉลาดของพระราชชา ห้ามคนร้ายที่เป็นปฏิบักษ์ต่อพระราชชาไม่ให้เข้าไปสู่ประตูพระราชวัง จะอนุญาตเฉพาะคนที่เป็นคุณเป็นประโยชน์เท่านั้นให้เข้าไป

เพราะสดีคอยช่วยเตือนใจให้รู้ว่าอะไรดี อะไรชั่ว อะไรมีประโยชน์อะไรไม่มีประโยชน์ แล้วให้รับเอาแต่สิ่งที่ดีที่มีประโยชน์เข้ามาสู่ชีวิตจิตใจ และป้องกันสิ่งที่ไม่ดีไม่มีประโยชน์ให้พ้นไป จึงเป็นธรรมมีอุปการะมาก ควรปรารภณาในกิจทุกอย่างในที่ทุกสถาน และในกาลทุกเมื่อ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส จึงทรงสอนว่า สดี สพุพตถ ปตฎิกยา สดีจำปรารภณาในที่ทั้งปวง

สดีนั้น บางครั้งเกิดขึ้นเองก็ได้ เช่นนักเรียนบางคนคึกไปโรงเรียน เรียน

หนังสือ และทำการบ้านได้เอง ไม่ต้องเป็นภาระให้ใครมาเตือนมาบอก บางครั้งต้องได้รับคำเตือนจึงเกิด เช่น นักเรียนบางคนต้องให้บิดามารดาเตือนจึงเกิดสติที่จะไปโรงเรียน เรียนหนังสือ และทำการบ้าน

ดังนั้นนักปราชญ์จึงได้สอนวิธีสร้างสติไว้หลายวิธีด้วยกัน แสดงพอเป็นตัวอย่างดังนี้
ความรู้ หมายความว่า ความรู้วิชาการต่าง ๆ ช่วยให้เกิดสติระวังตัวได้ เช่นผู้มีความรู้เรื่องไฟฟ้า ย่อมระวังตัวให้พ้นอันตรายจากไฟฟ้าได้

คำเตือน เช่น โอวาทต่าง ๆ สุภาษิตต่าง ๆ ที่มีความหมายเตือนใจในเรื่องนั้น ๆ
ทำเครื่องหมาย เช่น ถนนเป็นหลุมเป็นบ่อ ทางโค้งอันตราย หรือมีคนและสัตว์มักข้ามถนนตรงนั้น ก็จะทำเครื่องหมายบอกเอาไว้

บันทึกเหตุการณ์ เช่น เกิดเหตุการณ์ที่สำคัญ หรือแม้เกี่ยวกับการศึกษาเล่าเรียนให้จดบันทึกเอาไว้

คิดถึงสิ่งที่เหมือนกัน เช่น จะจำชื่อคน หรือเนื้อหาวิชาต่าง ๆ ให้คิดถึงว่าคนนั้นมีชื่อเหมือนใครที่เราเคยรู้จัก หรือเนื้อหาวิชานั้น เหมือนหรือคล้ายวิชาอะไรที่เราเคยจำได้เคยเข้าใจ เป็นต้น สตินั้น ช่วยให้เราเกิดความตื่นตัวที่จะทำความดี หลีกหนีความชั่วและภัยอันตรายทั้งทางโลกและทางธรรม ทางโลกนั้นพียงเห็นตัวอย่าง เช่น นักเรียนบางคนคิดว่าคนจะได้ดีมีความสุขในภายหน้า เพราะอาศัยวิชาความรู้ จึงขยันไปโรงเรียน ขยันเรียนหนังสือ ขยันทำการบ้าน ขยันช่วยพ่อแม่ทำงานไม่ยุ่งเกี่ยวกับยาเสพติด ไม่เที่ยวแต่เสเพล ส่วนคนหนุ่มสาว คิดถึงความจริงของชีวิตว่า คนเราสุดท้ายต้องแก่ และต้องเจ็บ จึงขยันทำงานหนักเอาเบาสู้ ไม่อยู่เฉย ได้ทรัพย์สินเงินทองมาก็รู้จักประหยัดและออมเอาไว้ใช้ เมื่อเวลาแก่เฒ่า และยามเจ็บไข้ อย่างนี้ชื่อว่า มีสติในทางโลก

ส่วนทางธรรมนั้น พียงเห็นตัวอย่างเช่น เจ้าชายสิทธัตถะ ทรงเห็นคนแก่คนเจ็บ และคนตายแล้ว เกิดความคิดว่า พระองค์เองก็ต้องแก่ ต้องเจ็บ และ ต้องตายเหมือนกัน จึงทรงเลิกหมกมุ่นเรื่องกามคุณ แล้วเสด็จออกผนวชจนได้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า นี้ชื่อว่า มีสติในทางธรรม

สติช่วยให้คนตื่นจากความลุ่มหลงมัวเมา ความประมาท ที่ยังเป็นเด็กก็ช่วยเตือนให้เอาใจใส่ศึกษาเล่าเรียน เป็นหนุ่มสาวก็ช่วยเตือนให้ขยันทำงาน คนทั่วไปก็ช่วยเตือนให้ทำความดี หนีความชั่ว องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าจึงทรงสอนว่า

สติ โลกสุมิ ชาคโร

สติเป็นธรรมเครื่องตื่นอยู่ในโลก

ดังได้บรรยายมาด้วยประการฉะนี้ ฯ

กระทู้ธรรม ธรรมศึกษาชั้นตรี

สอบในสนามหลวง

วันที่.....เดือน.....พ.ศ.....

ปาปานํ อกรรมํ สุขํ

การไม่ทำบาป นำสุขมาให้

พ.ศ.๒๕ / ๕๙.

บัดนี้ จักอธิบายความแห่งพุทธภาษิต ว่า การไม่ทำบาปนำสุขมาให้ ตามระเบียบปฏิบัติของสนามหลวงแผนกธรรม และความรูที่ได้ศึกษามา

พระพุทธภาษิตนี้ ผู้ศึกษาควรทราบอรรถวิภาค คือ การจำแนกเนื้อความเป็น ๔ ประการ คือ ๑. บาป ๒. สิ่งที่ดีว่าเป็นบาป ๓. การทำบาป ๔. การไม่ทำบาป นำความสุขมาให้

คำว่า บาป หมายถึงความไม่ดีทุกอย่าง เช่น อกุศล โทษ ความผิด พุจริต เวัธรรมดำ ทุกข์ ยาก ลำบาก เหน็ดเหนื่อย เจ็บปวดความชั่ว เป็นต้น ดังนั้นจึงมักพูดศัพท์เดิมว่า บาป หรือถ้าจะแปลก็มักจะแปลว่า ความชั่ว อันหมายถึงความไม่ดีนั่นเอง ส่วนท่านผู้รู้คัมภีร์คัพทศาสตร์ให้ความหมาย ของคำว่าบาปไว้หลายนัย เช่น สิ่งของคนดีทั้งหลายพึงป้องกันตัวเองไว้ให้ห่างไกล หรือสิ่งที่เป็นเหตุให้คนถึงอบาย คือกลายสภาพเป็นดิรัจฉาน เปรต ลัตว์นรก และ อสุรกาย เป็นต้น

สิ่งที่ดีว่าเป็นบาปนั้น พระพุทธศาสนาจัดสิ่งที่เป็นบาป ไว้ตามโทษหนักเบาดังนี้ บาปที่มีโทษหนักที่สุด คือ นียตมิจฉาทิฏฐิ แปลว่า ความเห็นที่แน่นอนดิ่งลงไป แก้ไขไม่ได้ ๓ อย่าง คือ อกิริยติฏฐิ เห็นว่า ทำบาปหรือทำบุญ ก็เป็นเพียงแต่กิริยาที่ทำเท่านั้น ไม่ได้เป็นบาปหรือเป็นบุญ ดังที่ศาสนาทั้งหลายสอนเลย อเหตุกติฏฐิ เห็นว่าความสุขหรือความทุกข์ของมนุษย์ล้วนเกิดขึ้นเอง ไม่ได้เกิดมาจากเหตุใด ๆ ทั้งสิ้น นัตตคติทิฏฐิ เห็นว่าไม่มีอะไร คือ บาปก็สูญ บุญก็สูญ คนตายแล้วก็สูญ

บาปที่มีโทษหนักรองจากนั้นได้แก่ อนันตริยกรรม ๕ อย่าง คือ มาตุฆาต ฆ่ามารดา ๑ ปิตุฆาต ฆ่าบิดา ๑ อรหันตฆาต ฆ่าพระอรหันต์ ๑ โลहितุปบาท ทำร้ายพระศาสดาจนถึงพระโลหิตห้อขึ้น ๑ สังฆเภท ทำลายสงฆ์ให้แตกกัน ๑ ทั้ง ๕ ประเภทนี้ ใครทำหลังจากตายไปต้องตกนรกทันที

บาปที่มีโทษถึงนำไปสู่อบายก็ได้ ที่ทำให้ได้รับความทุกข์ความเดือดร้อน เช่น ทำให้อายุสั้น มีโรคมาก ยากจนเข็ญใจ เป็นต้น ก็ได้ มี ๑๐ อย่าง เป็นการกระทำทางกาย ๓ อย่าง คือ

ฆ่าสัตว์ ๑ ลักทรัพย์ ๑ ประพฤติผิดในกาม ๑ เป็นการพูดทางวาจา ๔ อย่าง คือ พูดเท็จ ๑ พูดส่อเสียดทำให้คนแตกสามัคคีกัน ๑ พูดคำหยาบ ๑ พูดเพ้อเจ้อ ทำให้ผู้อื่นเชื่อถือเองไร้สาระ ๑ เป็นความคิดชั่วทางใจ ๓ อย่าง คือ โลภอยากได้ของคนอื่นอย่างผิดศีลธรรม ๑ คิดร้ายทำลายผู้อื่น ๑ มีความเห็นผิดไม่เชื่อเรื่องบาปบุญคุณโทษ ๑

การทำบาป หมายถึง การทำ การพูด และการคิด สิ่งที่ดีว่าเป็นบาปเหล่านี้เอง คือ ถือนั่นมีฉันทิภูริทั้ง ๓ อย่าง หรืออย่างใดอย่างหนึ่ง กระทำอนันตริยกรรมมีการฆ่ามารดาบิดาเป็นต้น หรือทำกายทุจริต ๓ พูดวจีทุจริต ๔ และมีใจประกอบด้วยมโนทุจริต ๓ ดังกล่าวแล้ว

การทำบาปต่าง ๆ ดังกล่าวมานี้ล้วนแต่ก่อให้เกิดความทุกข์ ความเดือดร้อนทั้งแก่ผู้ทำ และบุคคลอื่นผู้เกี่ยวข้องทั้งสิ้น แต่ก็ยังมีคนอื่นเป็นจำนวนมากที่ชอบทำ ที่เป็นเช่นนั้น ก็เพราะคนส่วนมากยังมีบาปอยู่ในใจ คนที่มีเชื่อบาปอยู่ในใจย่อมทำ ความชั่วได้ง่าย สมดังที่องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสไว้ในขุททกนิกาย อุทานว่า

ปาป ปาเปน สุกร

ความชั่ว อันคนชั่ว ทำง่าย

บาปที่ทำนั้น อย่างหนักทำให้ตกโลกันตริกรรอก รองลงมาทำให้ตกนรกอเวจี รองลงมา จากนั้น ทำให้กลายเป็นดิรัจฉาน เป็นเปรต เป็นอสุรกาย หรือเบากว่านั้นถ้าเกิดมาเป็นมนุษย์ ก็จะทำให้มีอายุสั้น มีโรคเบียดเบียน ทำกินไม่ขึ้นมีอุปสรรค ประสบภัยอันตรายต่าง ๆ เป็นต้น

ส่วนการไม่ทำบาป คือ เป็นคนที่มีสัมมาทิฏฐิ มีความคิดเห็นที่ส่งเสริมศีลธรรม งดเว้นเด็ดขาดจากอนันตริยกรรม และเว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ การลักทรัพย์ การประพฤติผิดในกาม การพูดเท็จ การพูดส่อเสียด การพูดคำหยาบ การพูดเพ้อเจ้อ การโลภอยากได้อย่างผิดศีลธรรม ความคิดร้ายทำลายผู้อื่น ย่อมนำความสุขมาให้ทั้งแก่ตนเอง ครอบครัวและสังคม

จากหลักธรรมคำสอนของพระพุทธศาสนา ดังได้บรรยายมาแต่โดยย่อนี้ พอสรุปใจความได้ว่า ความสุขที่แท้จริงจะเกิดขึ้นได้ อันดับแรกต้องเว้นจากการทำบาป คือ ความชั่วเสียก่อน เหมือนคนจะแต่งตัวให้สวยงาม ต้องอาบน้ำชำระกายให้สะอาดเสียก่อน เพราะถ้าเนื้อตัวสกปรก จะแต่งอย่างไรก็ยังไม่งาม ความสุขของมนุษย์ก็เช่นเดียวกัน ถึงแม้จะมีทรัพย์สินเงินทอง ยศศักดิ์มากมายอย่างไร ถ้าไม่มีการงดเว้นจากการทำบาป เช่นฆ่าฟันประหัตประหารกัน เป็นต้น ก็ยากที่จะหาความสุขได้อย่างแท้จริง ดังนั้น องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า จึงทรงสอนว่า

ปาปานิ อกรณิ สุขิ

การไม่ทำบาปนำความสุขมาให้

ดังได้บรรยายมาด้วยประการฉะนี้ ฯ

กระทู้ธรรม ธรรมศึกษาชั้นตรี

สอบในสนามหลวง

วันที่.....เดือน...พฤศจิกายนพ.ศ. ๒๕๔.....

บุญญ์ โจเรที พุทธิ

บุญอันโจรนำไปไม่ได้

ส.ส. ๑๕ / ๕๐.

บัดนี้ จักอธิบายความแห่งพุทธภาษิตว่า บุญอันโจรนำไปไม่ได้ พอเป็นแนวทางแห่งการศึกษาพระธรรมของสาธุชนทั้งหลาย ตามสมควรแก่ความรู้ที่ได้ศึกษามา

บุญ หมายถึง กุศล สุจริต กรรมดี ความดี ธรรม และธรรมฝ่ายขาว หรือกล่าวโดยรวมว่า บุญเป็นชื่อของความดีทุกอย่าง อันตรงกันข้ามกับบาปที่เป็นชื่อของความไม่ดีทุกอย่าง

ท่านผู้รู้คัมภีร์คัพทศาสตร์ให้ความหมายว่า บุญ แปลว่า เครื่องชำระล้างจิตใจให้สะอาด หรือแปลว่าสภาพที่ก่อให้เกิดความน่ายุชา อธิบายว่า บุญคือการบริจาคทาน การรักษาศีล และการเจริญภาวนา เป็นต้น ใครกระทำโดยติดต่อกันไม่ขาดสาย ย่อมทำให้จิตใจของเขาปราศจากความโลภ ความโกรธ ความหลง หรือยิ่งทำไปนาน ๆ จนเป็นบารมีเหมือนทองคำสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า หรือพระอรหันตสาวกก็จะกำจัดกิเลสได้เด็ดขาด เป็นพระอรหันต์ เป็นผู้มั่งใจบริสุทธิ์อย่างแท้จริง และผู้ที่ไม่มั่งใจคือความโลภ ความโกรธ ความหลงนั้น ย่อมจัดเป็นปุชนียบุคคล คือ บุคคลที่น่าบูชา ทั้งของเทวดาและมนุษย์

เมื่อบุญ คือความดีจึงเป็นสิ่งที่ทุกคนต้องทำ การทำบุญนั้น ก็เหมือนกับการทำงานทั่วไป คือต้องมีอุปกรณ์ได้แก่เครื่องมือ เหมือนนักเรียนมาเรียนหนังสือ ต้องมีเครื่องมือ เช่น หนังสือ สมุด ปากกา เป็นต้น อุปกรณ์สำหรับใช้ทำบุญใหญ่ ๆ มี ๔ อย่าง คือ ๑. ทานวัตถุ ของสำหรับใช้บริจาคทาน พระพุทธองค์ทรงกำหนดไว้ ๑๐ อย่าง คือ ข้าว น้ำ ผ้า ยานพาหนะ ดอกไม้ของหอม ของลูบไล้ ที่นอน ที่พัก ประทีป ๒. กาย คือร่างกายทุกส่วน ๓. วาจา คือ ปาก ๔. ใจ คือความคิด

เมื่อพูดถึงเรื่องทำบุญ พุทธศาสนิกชนไทยโดยมากมักรู้จักเพียงอย่างเดียว คือ การบริจาคทาน จึงเป็นเหตุให้บางคนรู้สึกกลัวบุญ เพราะทำบุญที่ไรจะต้องเสียทรัพย์ทุกครั้ง บางคนรู้สึกว่าตนเองไม่มีโอกาสจะได้ทำบุญกับเขา เพราะไม่มีทรัพย์สิ้นเงินทอง แต่ความจริงแล้ว ทรัพย์สิ้นเงิน

ทองไม่ใช่อุปกรณ์สำหรับทำบุญที่สำคัญเลย อุปกรณ์สำหรับทำบุญที่สำคัญ คือ กาย วาจา ใจ ของแต่ละบุคคลนั่นเอง

กายของนักเรียนที่เว้นจากการฆ่าสัตว์ การทำร้ายกัน การลักขโมย การประพฤติดินใน กาม หรือที่ใช้ทำสิ่งอันเป็นประโยชน์ เช่น ขยันไปโรงเรียน ขยันเรียนหนังสือ ขยันทำการบ้าน ขยันช่วยพ่อแม่ทำงาน ไม่ยุ่งเกี่ยวกับยาเสพติด ช่วยเหลือสังคม ช่วยรักษาความสะอาดบริเวณ โรงเรียน เป็นต้น วาจาหรือปาก ใช้พูดแต่คำสัตย์จริง พูดให้คนอื่นเกิดความสามัคคีกลมเกลียวกัน พูด คำสุภาพเรียบร้อย พูดเรื่องที่เป็นประโยชน์แก่ผู้ฟัง ใจมีความปรารถนาดีต่อผู้อื่น ไม่คิดโลภอยากได้ ของใคร ไม่คิดร้ายทำลายใคร ไม่อิจฉาริษยาใคร เชื่อฟังพ่อแม่ครูอาจารย์ เพียงเท่านั้น กาย วาจา และใจ ของนักเรียนก็สามารถสร้างมนุษย์สมบัติ สวรรค์สมบัติ ให้แก่นักเรียนเอง แก่บิดามารดา และครูอาจารย์ได้แล้ว โดยที่ไม่ต้องใช้ทรัพย์สินเงินทองเลย และพระพุทธศาสนาจัดว่าเป็นบุญที่ยิ่งใหญ่กว่าการบริจาคทานอีกด้วย

เพราะบุญหมายถึงความดีทุกอย่าง บุญจึงมีความสำคัญต่อชีวิตมนุษย์ทุกคน เพราะ

๑. เป็นเหตุให้ได้เกิดในคติภพที่ดี
๒. ช่วยคุ้มครองรักษาชีวิตให้รอดพ้นจากภัยอันตรายต่าง ๆ
๓. ช่วยนำพาวิถีชีวิตไปสู่ความสำเร็จ และเจริญก้าวหน้าในสิ่งที่ตนปรารถนา
๔. เป็นเหตุให้จิตใจเกิดความร่มเย็นเป็นสุข

องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าจึงทรงสอนให้พุทธศาสนิกชนได้หมั่นทำบุญเอาไว้เสมอเมื่อมีโอกาส แม้ว่าจะเป็นบุญเพียงเล็กน้อยก็ตาม ดังพระพุทธพจน์ว่า **“อย่าดูหมิ่นบุญว่ามี ประมาธน้อย เมื่อไรจะมาถึงเรา หยदनํที่หยดลงทีละหยดยังทำภาชนะมีตมเป็นต้นให้เต็มได้ จันใด คนผู้ฉลาดทำบุญอยู่เสมอ ก็ย่อมเต็มด้วยบุญจันนั้น”**

อนึ่ง พระพุทธองค์ ตรัสผลดีที่เกิดจากอานุภาพบุญไว้ในจูฬกัมมวิภังคสูตร กล่าวโดยสรุปเพื่อจำง่ายดังนี้

อายุยืนเพราะเว้นการเข่นฆ่า	ไร้โรคเพราะไม่ทำร้ายสัตว์
มีผิวพรรณงามเลิศเจิดจรัส	เพราะกำจัดความโกรธรู้อดใจ
ยศศักดิ์สูงเพราะใจไม่ริษยา	มีโภคเพราะทานคือการให้
สกุลสูงเพราะเจียมเสียมใจ	ปัญญาไวเพราะคบหาปัญญาชน

บุญเป็นเหตุให้เกิดความสุขความเจริญ และความอยู่รอดปลอดภัยแห่งชีวิต ดังกล่าวมานี้ บุญจึงเป็นสิ่งที่ควรทำ สมดังพุทธภาษิตในติกนิบาต อังคุตตรนิกายว่า

บุญญานิ กิริยาถ สุขาวหา

ควรทำบุญอันนำสุขมาให้

บุญนั้นเป็นเรื่องเฉพาะตัว ใครทำใครได้ ดังพระพุทธพจน์ว่า **ความหมจด (ความดี) หรือ ความเศร้าหมอง (ความชั่ว) เป็นเรื่องเฉพาะตน คนอื่นทำคนอื่นให้หมจดหรือให้เศร้าหมองไม่ได้**

ตัวอย่างง่าย ๆ สมมติว่า นักเรียน ๒ คน เป็นเพื่อนรักกัน คนหนึ่งเรียนเก่ง คนหนึ่งเรียนไม่เก่ง คนเรียนเก่งส่งสารเพื่อนอย่างไร ก็ไม่สามารถจะแบ่งเอาความเก่งของตนไปให้เพื่อนได้ หรือเพื่อนที่เรียนไม่เก่งจะคิดแย่งชิงโดยการลักขโมย ปล้นจี้เอาความเก่งไปจากเพื่อนก็ไม่ได้เหมือนกัน มีอยู่ทางเดียวเท่านั้น คือถ้าอยากเก่งต้องขยันหมั่นเพียร ฝึกฝนด้วยตนเอง จะไปขอหรือแย่งชิงเอาจากคนอื่น เหมือนกับสิ่งของไม่ได้

เรื่องบุญที่ได้อธิบายมาโดยย่อพอสรุปได้ดังนี้ คำว่าบุญ เป็นชื่อของความดีที่ควรทำทุกอย่าง เครื่องมือทำบุญที่สำคัญที่สุดคือ กาย วาจา ใจ ของตน บุญเป็นความดีเฉพาะตน ใครทำใครได้ ดังคำพูดว่า ความดีไม่มีขาย ใครอยากได้ต้องทำเอง บุญที่ได้ทำไว้แล้วเป็นสิ่งวิเศษสามารถเก็บเอาสมบัติทุกอย่างทั้งมนุษย์สมบัติ สวรรคสมบัติ นิพพานสมบัติไว้ภายในได้มากมายไม่เป็นภาระที่ต้องแบกหาม โจรแย่งชิงเราไปไม่ได้ ยิ่งใช้ยิ่งมีมาก พระสัมมาสัมพุทธเจ้าจึงตรัสว่า

**บุญญ์ โจเรหิ ทูหริ์
บุญอันโจรนำไปไม่ได้**

ดังได้บรรยายมาด้วยประการฉะนี้ ฯ

พุทธศาสนสุภาษิต
หลักสูตรธรรมศึกษาชั้นตรี
๑. ทานวรรค คือ หมวดทาน

๑. ทานญ จ ยุก ธญ จ สมานมาหุ.
ท่านว่า ทานและการบ เสมอกัน
ส. ส. ๑๕ / ๒๙ ชุ. ชา. อฎฐก. ๒๗ / ๒๔๙.
๒. นต ถิ จิตเต ปสน นม ทิ อป ปกา นาม ทก ชิณา.
เมื่อจิตเสื่อมใสแล้ว ทักขินาทานชื่อว่าน้อย ย่อมไม่มี.
ชุ. วิมาน. ๒๖ / ๘๒.
๓. วิเจย ย ทานํ สุกตปฺปสฺสถถิ.
การเลือกให้ อันพระสุคตทรงสรรเสริญ
ส. ส. ๑๕ / ๓๐. ชุ. ชา. อฎฐก. ๒๗ / ๒๔๙. เปต. ๒๖ / ๑๙๗.
๔. พาลา หเว นป ปสฺสน ทิ. ทานํ.
คนพาลเท่านั้น ย่อมไม่สรรเสริญทาน.
ชุ. ชา. ๒๕ / ๓๘.
๕. ททํ มิต ตานิ คน ถติ.
ผู้ให้ ย่อมผูกไมตรีไว้ได้.
ส. ส. ๑๕ / ๓๑๖.
๖. ททํ ปิโย โหติ ภชน ทิ นํ พหู.
ผู้ให้ ย่อมเป็นที่รัก คนหม่อมมากย่อมคบเขา.
อง . ปญ จก. ๒๒ / ๔๓.

๗. ททมานิ ปิโย โหติ.
ผู้ให้ ย่อมเป็นที่รัก.
อง□. ปญ□จก. ๒๒ / ๔๔.
๘. สุขส□ส ทาทา เมธาวิ สุขํ โส อธิจ□จติ.
ปราชญ์ผู้ให้ความสุข ย่อมได้รับความสุข.
อง□. ปญ□จก. ๒๒ / ๔๕.
๙. มนปทายี ลภเต มนป
ผู้ให้สิ่งที่ชอบใจ ย่อมได้สิ่งที่ชอบใจ.
อง□. ปญ□จก. ๒๒ / ๕๕.
๑๐. เสฏ□ฐน□ทโท เสฏ□ฐมุเปติ ฐานं.
ผู้ให้สิ่งประเสริฐ ย่อมถึงฐานะที่ประเสริฐ.
อง□. ปญ□จก. ๒๒ / ๕๖.
๑๑. อค□คส□ส ทาทา ลภเต ปุณค□คํ.
ผู้ให้สิ่งที่เลิศ ย่อมได้สิ่งที่เลิศอีก.
อง□. ปญ□จก. ๒๒ / ๕๖.
๑๒. ททโต ปุญ□ญํ ปวท□ตติ.
เมื่อให้ บุญก็เพิ่มขึ้น.
ที. มหา. ๑๐ / ๑๕๙. ชุ. ญ. ๒๕ / ๒๑๕.
๑๓. ทททย□ย ปุริโส ทานं.
คนควรให้ของที่ควรให้
ชุ. ชา. สต□ตก. ๒๗ / ๒๑๗.

๒. ศิลวรรณคดี หมวดศิลป์

๑. สี่ลี้ ยาว ชรา สาธุ.
ศิลป์ยังประโยชน์ให้สำเร็จตราบเท่าชรา.
ส. ส. ๑๕ / ๕๐
๒. สุขี ยาว ชรา สี่ลี้.
ศิลป์นำสุขมาให้ตราบเท่าชรา.
ช. ๒. ๒๕ / ๕๙.
๓. สี่ลี้ กิเรว กล ยาน์.
ท่านว่าศิลป์นั้นเทียว เป็นความดี
ช. ๒. ๒๕ / ๕๙.
๔. สี่ลี้ โลก อนุตตร.
ศิลป์เป็นเยี่ยมในโลก
ช. ๓. เอก. ๒๗ / ๒๘
๕. ส่วเสน สี่ลี้ เวทิตพ พ.
ศิลป์พึงรู้ได้เพราะอยู่ร่วมกัน.
นัย- ช. ๑. ๒๕ / ๑๗๘.
๖. สาธุ สพ พต ๓ ส่วโร.
ความสำเร็จในที่ทั้งปวง เป็นดี.
ส. ส. ๑๕ / ๑๐๖. ช. ๒. ๒๕ / ๖๔.
๗. สญ ญมโต เวร น จียติ.

เมื่อคอยระวังอยู่ เวย่อมไม่ก่อขึ้น.

ที. มหา. ๑๐ / ๑๕๙. ชุ. อุ. ๒๕ / ๒๑๕.

๘. สีสํ รก◻เขย◻ย เมธาวิ.

ปราชญ์พึงรักษาศีล.

ชุ. อิติ. ๒๕ / ๒๘๒.

๓. สติวรรค คือ หมวดสติ

๑. สติ โลกส◻มิ ชาคโร.

สติเป็นธรรมเครื่องตั้งอยู่ในโลก.

สํ. ส. ๑๕ / ๖๑.

๒. สติ สพ◻พต◻ถ ปต◻ถียา.

สติจําปรารถนาในที่ทั้งปวง.

ว. ว.

๓. สติมโต สทา ภาท◻ทำ.

คนผู้มีสติ มีความเจริญทุกเมื่อ.

สํ. ส. ๑๕ / ๓๐๖.

๔. สติมา สุขเมตติ.

คนมีสติ ย่อมได้รับความสุข.

สํ. ส. ๑๕ / ๓๐๖.

๕. สติมโต สุขเว เสย◻โย.

คนมีสติ เป็นผู้ประเสริฐทุกวัน.

สํ. ส. ๑๕ / ๓๐๖.

๖. รก◻ขมาเน สโต รก◻เข.

ผู้รักษา ควรมีสติรักษา.

ส. ส.

๔. ปาปวรรค คือ หมวดบาป.

๑. มลา เว ปาปกา ฌม□มา อส□มี โลเก ปรม□หิ จ.
บาปกรรมเป็นมลทินแท้ ทั้งในโลกนี้ ทั้งในโลกอื่น.

อง□. อฎฐก. ๒๓ / ๑๙๘. ชุ. ฌ. ๒๕ / ๔๗.

๒. ทุก□ไซ ปาปส□ส อจ□จโย.
ความสั่งสมบาป นำทุกข์มาให้.

ชุ. ฌ. ๒๕ / ๓๐.

๓. ปาปาน อกรณ สุกขิ.
การไม่ทำบาป นำสุขมาให้.

ชุ. ฌ. ๒๕ / ๕๙.

๔. ปาปี ปาเปน สุกริ.
ความชั่วอันคนชั่วทำง่าย.

วิ. จุล. ๗ / ๑๙๕. ชุ. อุ. ๒๕ / ๑๖๘.

๕. ปาเป น รมตี สุจิ.
คนสะอาดไม่ยินดีในความชั่ว.

วิ. มหา. ๕ / ๓๔. ชุ. อุ. ๒๕ / ๑๖๖.

๖. สกม□มฺหา หญ□ญติ ปาปรม□โม.
คนมีสันดานชั่ว ย่อมลำบากเพราะกรรมของตน.

ม. ม. ๑๓ / ๔๑๓. ชุ. เถร. ๒๖ / ๓๗๙.

๗. ตปสา ปชหน□ติ ปาปกม□ม.

สาธุชนย่อมลະบาปกรรมด้วยตปะ.

ช. ขา. อฎฐก. ๒๗ / ๒๔๕.

๘. ปาปานิ กม□มานิ กโรน□ติ โมหา.

คนมักทำบาปกรรมเพราะความหลง.

ม. ม. ๑๓ / ๔๑๓. ช. ขา. ปกิณณก. ๒๗ / ๓๘๐.

๙. นต□ติ ปาปํ อกุพ□พโต.

บาปไม่มีแก่ผู้ไม่ทำ.

ช. ฐ. ๒๕ / ๓๑.

๑๐. ธม□มํ เม ภณมานส□ส น ปาปมุปลิม□ปติ.

เมื่อเรากล่าวธรรมอยู่ บาปย่อมนิไม่แปดเปื้อน.

ช. ขา. สตุตทก. ๒๗ / ๒๒๔.

๑๑. นต□ติ อการियํ ปาปํ มุสทวาทิส□ส ชน□ตุโน.

คนมักพูดมุสา จะไม่เพียงทำความชั่ว ย่อมไม่มี.

นัย- ช. ฐ. ๒๕ / ๓๘. นัย - ช. อิติ. ๒๕ / ๒๔๓.

๑๒. ปาปานิ ปริวช□ชเย.

พึงละเว้นบาปทั้งหลาย.

ช. ฐ. ๒๕ / ๓๑.

๑๓. น ฆาสเหตุปิ กเรย□ย ปาปํ.

ไม่ควรทำบาปเพราะเห็นแก่กิน.

นัย- ช. ขา. นวก. ๒๗ / ๒๖๒.

๕. ปุณฺณวรรค คือ หมวดบุญ

๑. ปุณฺณญํ โจรเหติ ทูหริ.
บุญอันโจรนำไปไม่ได้.
สํ. ส. ๑๕ / ๕๐.
๒. ปุณฺณญํ สุขํ ชีวิตสงฺขมมํ หิ.
บุญนำสุขมาให้ในเวลาสิ้นชีวิต.
ขุ. ฐ. ๒๕ / ๕๙
๓. สุโข ปุณฺณญสฺส อจฺจโย.
ความสงบสุขซึ่งบุญ นำสุขมาให้.
ขุ. ฐ. ๒๕ / ๓๐.
๔. ปุณฺณญานิ ปรโลกสฺมี ปติฏฺฐา โหนติ ปาณินํ.
บุญเป็นที่พึ่งของสัตว์ในโลกหน้า.
สํ. ส. ๑๕ / ๒๖ อัง. ปญจก. ๒๒ / ๔๔. ขุ. ชา. ทสก. ๒๗ / ๒๙๔.
๕. ปุณฺณญานิ กยิราถ สุขาวทานิ
ควรทำบุญอันนำสุขมาให้.
สํ. ส. ๑๕ / ๓. อัง. ติก. ๒๐ / ๑๙๘.

บทนำ

มนุษย์ทุกรูปทุกนาม ล้วนปรารถนาความสุขด้วยกันทั้งนั้น และเป็นที่ยอมรับของวิญญูชนว่า เหตุหรือทางมาแห่งความสุขของมนุษย์นั้น ที่สำคัญมี ๓ อย่าง คือ ๑. วิชาความรู้ ๒. อาชีพการงาน ๓. ธรรม คือ **ศีลธรรม**

แต่ส่วนมากมักจะให้ความสำคัญเพียง ๒ อย่าง คือ วิชาความรู้กับอาชีพการงานเพราะมองเห็นชัดว่า คนที่มีความรู้ดี ย่อมมีอาชีพการงานที่ดี อาชีพการงานที่ดีก่อให้เกิดทรัพย์สินทรัพย์ย้อมนำมาซึ่งทุกสิ่งทุกอย่างที่ปรารถนาและต้องการ เลยพากันทิ้งธรรม คือ ศีลธรรม มนุษย์จึงไม่ได้รับความสุขที่แท้จริง

การขาดธรรม คือ ศีลธรรม สร้างปัญหาให้กับสังคมมนุษย์มากมาย ดังตัวอย่างที่ได้เห็นและได้ยินอยู่เสมอ บางคนบางครอบครัว มีความรู้สูง มีทรัพย์สินเงินทองมาก แต่ไม่มีความสุขเลยทำร้ายกันถึงกับฆ่ากันก็มี หรือบางสังคม บางประเทศขาดธรรมคือความเมตตากรุณา มีแต่ความอาฆาตพยาบาท ทำลายล้างกันตลอดเวลา ทั้งที่มีเศรษฐกิจดี ก็หาความสุขไม่ได้

ดังนั้น ธรรม คือศีลธรรม จึงมีความจำเป็นสำหรับมนุษย์ ไม่น้อยไปกว่าวิชาความรู้ และอาชีพการงาน การที่นักเรียน นักศึกษา มาสนใจศึกษาธรรมเพื่อนำเอาไปใช้ในชีวิตประจำวัน และอาชีพการงาน จึงเท่ากับเป็นการหาอุบายสร้างความสุขให้แก่ตน เพราะธรรมนั้นสามารถนำความสุขมาให้แก่ผู้ประพฤติ ทั้งในปัจจุบันและในภพภาคหน้า ดังพระพุทธพจน์ว่า **ธมฺมํ มจฺจํ สฺขํ เสติ อสฺมि โลกํ ปรมฺหิ จ.** ผู้ประพฤติอย่างสม่ำเสมอ ย่อมอยู่เป็นสุขทั้งในโลกนี้และในโลกหน้า

๒. วิชาธรรม

ธรรมศึกษา ชั้นตรี

ทุกะ หมวด ๒

ธรรมมีอุปการะมาก ๒ อย่าง

๑. สติ ความระลึกได้

๒ . สัมปชัญญะ ความรู้ตัว

สติ ความระลึกได้ หมายความว่า ก่อนจะทำจะพูด คิดให้รอบคอบก่อน แล้วจึงทำจึงพูดออกไป

สัมปชัญญะ ความรู้ตัว หมายความว่า ขณะทำ ขณะพูดมีความรู้ตัวทั่วพร้อมอยู่ตลอดเวลา ไม่ใช่ทำหรือพูดเรื่องหนึ่งใจคิดอีกเรื่องหนึ่ง

ธรรมทั้ง ๒ นี้ ช่วยรักษาจิตจากอกุศลธรรมและช่วยให้จิตประกอบด้วยกุศลธรรมทุกอย่าง เหมือนมหาอำมาตย์ผู้มีความรู้ความสามารถ ทำราชกิจทุกอย่างให้สำเร็จเรียบร้อย เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า ธรรมมีอุปการะมาก

ธรรมเป็นโลกบาล คือคัมภีร์ครองโลก ๒ อย่าง

๑. หิริ ความละอายแก่ใจ

๒. โอตตัปปะ ความเกรงกลัว

หิริ ความละอายแก่ใจ หมายความว่า รู้สึกรังเกียจทุจริต มีกายทุจริต เป็นต้น เหมือนคนเกลียดสิ่งโสโครกมีอุจจาระ เป็นต้น ไม่อยากจับต้อง

โอตตัปปะ ความเกรงกลัว หมายความว่า สะดุ้งกลัวต่อทุจริตมีกายทุจริต เป็นต้น เหมือนคนกลัวความร้อนของไฟ ไม่กล้าไปจับไฟ

คนดีทั้งหลายย่อมเคารพตน คือคิดถึงฐานะของตนมีชาติและตระกูลเป็นต้น ด้วยหิริ ย่อมเคารพผู้อื่น คือคิดถึงเทวดาที่คุ้มครองรักษาตนเป็นต้น ด้วยโอตตัปปะแล้ว งดเว้นจากการทำบาป

รักษาตนให้บริสุทธิ์ เพราะฉะนั้น ธรรมทั้ง ๒ นี้ จึงชื่อ ธรรมคุ้มครองโลก และธรรมทั้ง ๒ ประการนี้ เรียกว่า “เทวธรรม” เพราะทำจิตใจของมนุษย์ให้สูงเที่ยงเทวดา

ธรรมอันทำให้งาม ๒ อย่าง

๑. ขันติ ความอดทน

๒. โสรัจจะ ความเสียม

ขันติ ความอดทน หมายความว่า ทนได้ไม่พ่ายแพ้ ความหนาว ร้อน หิว กระจาย ทุกขเวทนา อันเกิดจากความเจ็บป่วย ความบาดเจ็บ ถ้อยคำว่าเสียสติดูถูกดูหมิ่น และการถูกทำร้าย

โสรัจจะ ความเสียม หมายความว่า เป็นผู้ไม่มีอาการผิดแปลกไปจากปกติประหนึ่งว่าไม่เห็น ไม่ได้ยิน ไม่รับรู้ความหนาว ความร้อนเป็นต้นเหล่านั้น

อนึ่ง การไม่แสดงอาการเห่อเหิมจนเป็นที่บาดตาบาดใจคนอื่นเมื่อเวลาได้ดี ก็ควรจัดเป็น โสรัจจะด้วย

บุคคลผู้มีขันติและโสรัจจะ ย่อมประคองใจให้อยู่ในปกติภาพที่ต่ออย่างสม่ำเสมอ ไม่พลุ่งพล่านหรือซบเซาในยามมีความทุกข์ ไม่เห่อเหิมหรือหลงใหลในยามมีความสุข เพราะฉะนั้น ขันติและโสรัจจะ จึงชื่อว่า ธรรมอันทำให้งาม

บุคคลหาได้ยาก ๒ อย่าง

๑. บุพพการี บุคคลผู้ทำอุปการะก่อน

๒. กตัญญูกตเวที บุคคลผู้รู้อุปการะที่ท่านทำแล้ว และตอบแทน

บุพพการี บุคคลผู้ทำอุปการะก่อน หมายความว่า เป็นผู้ช่วยเหลือเกื้อกูลผู้อื่นโดยไม่คิดถึงเหตุ ๒ ประการ คือ ๑. ผู้นั้นเคยช่วยเหลือเรามาก่อน ๒. ผู้นั้นจะทำตอบแทนเราในภายหลัง ยกตัวอย่าง เช่น บิดามารดาเลี้ยงดูบุตรธิดา และครูอาจารย์สั่งสอนศิษย์เป็นต้น

กตัญญูกตเวที บุคคลผู้รู้อุปการะที่ท่านทำแล้วและตอบแทน หมายความว่า ผู้ได้รับการช่วยเหลือจากใครแล้วจดจำเอาไว้ ไม่ลืม ไม่ลบหลู่ ไม่ทำลายจะด้วยเหตุใดก็ตาม คอยคิดถึงอยู่เสมอ และทำตอบแทนอย่างเหมาะแก่อุปการะที่ท่านได้รับมา

บุพพการี ชื่อว่าหายาก เพราะคนทั่วไปถูกตัณหาครอบงำ คืออยากได้มากกว่าอยากเสีย

กตัญญูกตเวที ชื่อว่าหายาก เพราะคนส่วนมากถูกอวิชชา ได้แก่กิเลสที่ทำลายความรู้ เช่น ความโลภ ความโกรธ และความตระหนี่เป็นต้น ครอบงำ คือปิดบังความรู้สึกที่ดี

ติเกะ คือ หมวด ๓

รตนะ ๓ อย่าง

พระพุทธ ๑ พระธรรม ๑ พระสงฆ์ ๑

๑. ท่านผู้สอนให้ประชุมชนประพฤตินชอบด้วย กาย วาจา ใจ ตามพระธรรมวินัยที่เรียกว่าพระพุทธศาสนา ชื่อพระพุทธเจ้า

๒. พระธรรมวินัยที่เป็นคำสอนของท่าน ชื่อพระธรรม

๓. หมู่ชนที่ฟังคำสั่งสอนของท่านแล้ว ปฏิบัติชอบตามพระธรรมวินัย ชื่อพระสงฆ์

รตนะ แปลว่า สิ่งที่เกิดความยินดี หมายถึงสิ่งที่มีราคาแพง เช่น เพชร พลอย ทองคำ หรือสิ่งอื่นใดก็ตามที่ชาวโลกเขานิยมกัน หรือของวิเศษ เช่น รตนะ ๗ อย่าง ของพระเจ้าจักรพรรดิ คือ ช้างแก้ว ม้าแก้ว ขุนพลแก้ว ขุนคลังแก้ว นางแก้ว จักรแก้ว แก้วมณี

พระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์ ทรงจัดว่าเป็นรตนะ เพราะเป็นผู้มีค่ามากโดยตนเองเป็นผู้สงบจากบาปแล้ว สอนผู้อื่นให้ละชั่วประพฤตินชอบ ถ้าคนในโลกไม่ละชั่วประพฤตินชอบแล้ว สิ่งมีค่าทั้งหลายก็จะกลายเป็นศัตรูที่น่าภัยอันตรายมาสู่ตนเอง เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์ จึงชื่อว่า รตนะ คือเป็นสิ่งที่มีค่า น่ายินดี

คุณของรตนะ ๓ อย่าง

พระพุทธเจ้ารู้ดีรู้ชอบด้วยพระองค์เองก่อนแล้ว สอนผู้อื่นให้รู้ตามด้วย

พระธรรมย่อมรักษาผู้ปฏิบัติไม่ให้ตกไปในที่ชั่ว

พระสงฆ์ ปฏิบัติชอบตามคำสอนของพระพุทธเจ้าแล้ว สอนให้ผู้อื่นกระทำตามด้วย

โอวาทของพระพุทธเจ้า ๓ อย่าง

๑. เว้นจากทุจริต คือประพฤตินชั่วด้วยกาย วาจา ใจ

๒. ประกอบสุจริต คือประพฤตินชอบ ด้วยกาย วาจา ใจ

๓. ทำใจของตนให้หมดจดจากเครื่องเศร้าหมองใจ มีโลภ โกรธ หลง เป็นต้น

ทุจริต ๓ อย่าง

๑. ประพฤติชั่วด้วยกาย เรียกกายทุจริต
๒. ประพฤติชั่วด้วยวาจา เรียกวาจทุจริต
๓. ประพฤติชั่วด้วยใจ เรียกมโนทุจริต

กายทุจริต ๓ อย่าง

ฆ่าสัตว์ ๑ ลักขโมย ๑ ประพฤติผิดในกาม ๑

วจีทุจริต ๔ อย่าง

พูดเท็จ ๑ พูดส่อเสียด ๑ พูดคำหยาบ ๑ พูดเพ้อเจ้อ ๑

มโนทุจริต ๓ อย่าง

โลภอยากได้ของเขา ๑ พยายามปองร้ายเขา ๑ เห็นผิดจากคลองธรรม ๑
ทุจริต (ความประพฤติชั่ว) ๓ อย่างนี้ เป็นสิ่งไม่ควรทำ ควรละเสีย

สุจริต ๓ อย่าง

๑. ประพฤติชอบด้วยกาย เรียกกายสุจริต
๒. ประพฤติชอบด้วยวาจา เรียกวาจสุจริต
๓. ประพฤติชอบด้วยใจ เรียกมโนสุจริต

กายสุจริต ๓ อย่าง

เว้นจากฆ่าสัตว์ ๑ เว้นจากลักขโมย ๑ เว้นจากประพฤติผิดในกาม ๑

วจีสุจริต ๔ อย่าง

เว้นจากพูดเท็จ ๑ เว้นจากพูดส่อเสียด ๑ เว้นจากพูดคำหยาบ ๑ เว้นจากพูดเพ้อเจ้อ ๑

มโนสุจริต ๓ อย่าง

ไม่โลภอยากได้ของเขา ๑ ไม่พยายามปองร้ายเขา ๑ เห็นชอบตามคลองธรรม ๑
สุจริต (ความประพฤติชอบ) ๓ อย่างนี้ เป็นกิจควรทำ ควรประพฤติ

อกุศลมูล ๓ อย่าง

รากเหง้าของอกุศล เรียกอกุศลมูล มี ๓ อย่าง คือ โลภะ ออยากได้ ๑ โทสะ
คิดประทุษร้ายเขา ๑ โมหะ หลงไม่รู้จริง ๑

เมื่ออกุศลทั้ง ๓ นี้ กิเลส ขัดใจขัดหนึ่งกิเลสมีอยู่ในใจ อกุศลอื่นที่ยังไม่เกิดก็เกิดขึ้นที่เกิด
แล้วก็เจริญมากขึ้น เหตุฉะนั้น จึงชื่อว่า อกุศลมูล คือรากเหง้าของอกุศล ท่านสอนให้ละเสีย

กุศลมูล ๓ อย่าง

รากเหง้าของกุศล เรียกกุศลมูล มี ๓ อย่าง คือ อโลภะ ไม่อยากได้ ๑
อโทสะ ไม่คิดประทุษร้ายเขา ๑ อโมหะ ไม่หลง ๑

เมื่อกุศลทั้ง ๓ นี้ ก็ดี ข้อใดข้อหนึ่งก็ดีมีอยู่ในใจ กุศลอื่นที่ยังไม่เกิดก็เกิดขึ้นที่เกิเกิดขึ้น
แล้วก็เจริญมากขึ้น เหตุนั้น จึงชื่อว่ากุศลมูล คือรากเหง้าของกุศล ท่านสอนว่า ควรให้เกิดขึ้นในใจ
อย่างต่อเนื่อง

สัปปริสบัญญัติ

คือข้อที่ท่านสัตบุรุษตั้งไว้ ๓ อย่าง

๑. ทาน สละสิ่งของของตน เพื่อประโยชน์แก่ผู้อื่น
๒. ปัพพัชชา ถือบวช เป็นอุบายเว้นจากการเบียดเบียนกันและกัน
๓. มาตาปิตุอุปฏฐาน ปฏิบัติมารดา บิดาของตนให้เป็นสุข

สัตบุรุษ แปลว่าคนดีมีความประพฤติทางกาย วาจาและใจอันสงบ กายสงบ คือเว้น
จากกายทุจริต ๓ วาจาสงบ คือเว้นจากวจีทุจริต ๔ ใจสงบ คือเว้นจากมโนทุจริต ๓ และเป็น
ผู้ทรงความรู้

ทาน แปลว่า การให้ หมายถึงการให้สิ่งของของตน มีข้าว น้ำ เป็นต้น แก่บุคคลอื่น
ด้วยวัตถุประสงค์ ๒ อย่าง คือ ๑. เพื่อบูชาคุณของผู้มีคุณความดี เช่นการทำบุญแก่พระสงฆ์เป็น
ต้น ๒ เพื่อช่วยเหลือบุคคลผู้ขาดแคลน เช่นการช่วยเหลือผู้ประสบภัย เป็นต้น

ปัพพัชชา แปลว่า การถือบวช หมายถึง นำกายและใจออกห่างจากกามคุณอันเป็นเหตุ
แห่งการเบียดเบียนกัน แม้ผู้เป็นฆราวาสจะทำเช่นนี้บางครั้งบางคราวก็เกิดประโยชน์ได้

มาตาปิตุอุปฏฐาน แปลว่า การปฏิบัติบิดาและมารดา หมายถึงการเลี้ยงดูท่าน ช่วยท่าน
ทำงาน รักษาชื่อเสียงวงศ์ตระกูล รักษาทรัพย์มรดก และเมื่อท่านถึงแก่กรรมทำบุญให้ท่าน

บุญกิริยาวัตถุ ๓ อย่าง

สิ่งเป็นที่ตั้งแห่งการบำเพ็ญบุญ เรียกบุญกิริยาวัตถุ โดยย่อมี ๓ อย่าง

๑. ทานมัย บุญสำเร็จด้วยการบริจาคทาน

๒. สීමัถ์ บุดูล่ำเรื่งด่วรงการรกษาศील

๓. ภาวนาถ์ บุดูล่ำเรื่งด่วรงการเจรูญภาวนา

บุดูล่ำเรื่งด่วรงการรกษาศील ๒ ประการ คื ๑. เครื่งช่ำระลิ่งที่ไมดีที่นอนเนื่งอยู่เนใจ

๒. สภาพทื่ก่อให้เกดความน่าบุดู

บุดูล่ำเรื่งด่วรงการรกษาศील คื บุดูการีกฤษา

บุดูการีกฤษานั้น เนื่งที่ต่งแห่งสุขวีสะข คื บุดูการีกฤษาวัตุ

ทาน คื เจตนาทื่เลี่ยสละลิ่งของ หมายถึง เลี่ยสละลิ่งเพื่อทำลายกิเลสคืความโลภ
เนใจของตน

ศีล คื เจตนาทื่ต่งไว้ด็โดยห้ามกายกรรมและวจีกรรมทื่มีโทษ แล้วให้สมาทานกรรมด็ไม
มีโทษและเนื่งที่ต่งของกุศลธรรมชั้นสูง มีสมาธิและปัญญาเนื่งต้น

ภาวนา คื เจตนาทื่ทำให้กุศลเจรูญ หมายความมาว่า ท่างุศลทื่ยังไม่เกดให้เกดขึ้นและ
ท่างุศลทื่เกดขึ้นแล้วให้เพิ่มพูนมากขึ้น

จตุกคะ คื หมวด ๔

วุดุทธิ คื ธรรมเนื่งเครื่องเจรูญ ๔ อย่าง

๑. สัปปรสัสสเวระ คบท่านผู้ประพุดธิชอบด่วรงกาย วาจา ใจ ทื่เรื่งกว่า สัตบุดู

๒. สัทถัมมัสสวณะ พังคำสอนของท่านโดยเคารพ

๓. โยนิโสมนสิการ ตรูตรองให้รูกักลิ่งทื่ดีหรือช่วโดยอุบายทื่ชอบ

๔. ธัมมานุถัมมปฏิบัติ ประพุดธิธรรมสมควรแก่ธรรมทื่ได้ตรองเนื่งแล้ว

วุดุทธิ คื ธรรมเนื่งเครื่องเจรูญ หมายความมาว่า ถ้าทางคดีโลก ก็เนื่งเหตุให้เจรูญด่วรง
วีสาควมรูกู้ ทรัพย์ลิ่งเนเงินทองและคุณความดี ถ้าเนื่งคดีธรรมก็เนื่งเหตุให้เจรูญด่วรงศีล สมาธิ และ
ปัญญา

สัตบุดู คื คนด็มีความรูกู้ด่งได้อธิบายแล้วเนื่งสัปปรสัสบัญญูติ

การคบ คื การเข้าไปหาคนด็ด้วยมุ่งหวังจะซึมซับเอาความดีจากท่านมาสู่ตน พังคำสอน
ของท่านโดยเคารพ คื ให้ความล่ำคัญต่อคำสอนและผู้สอน ไมใช่พัง พอเนื่งมารยาท ไมสนเนใจทื่จะ
นำเอาไปปฏิบัติ

โยนิโสมนสิการ คื พิจารณาด้วยปัญญาถึงลิ่งทื่ท่านสอนว่า ช่วนั้นช่วจริงเนใหม่ และทื่
ท่านสอนว่า ดีนั้นดีจริงเนใหม่ ช่ว คื เนื่งเหตุให้เกดทุกข้เกดโทษ ดี คื เนื่งเหตุให้เกดประโยชน้เกด
ความสุข ทั้งแก่ตนเองและผู้อื่น

ธัมมานุธัมมปฏิบัติ คือ

๑. ธัมมะ หมายถึง เป้าหมายที่ตั้งเอาไว้
๒. อนุธัมมะ หมายถึง วิธีการที่จะทำให้บรรลุถึงเป้าหมายที่ตั้งเอาไว้
๓. ปฏิบัติ หมายถึง การปฏิบัติ คือการลงมือทำร่วมกันแล้วเป็น

ธัมมานุธัมมปฏิบัติ ท่านแปลว่า ประพฤติธรรมสมควรแก่ธรรมที่ได้ตรองเห็นแล้ว ยกตัวอย่างเช่น นักเรียนต้องการจะมึงานทำที่ดี นักเรียนจะต้องขยันเอาใจใส่ ตั้งใจเรียน ไม่เอาแต่เที่ยวเตร่เสเพล

จักร ๔

๑. ปฏิจจสวตถะ อยู่ในประเทศอันสมควร
๒. สัมปรัสุปัสสยะ คบสัจธรรม
๓. อุตตสัมมาปณิธิ ตั้งตนไว้ชอบ
๔. ปุพเพทตบญญตา ความเป็นผู้ได้กระทำความดีไว้ในปางก่อน

จักร หรือ บางแห่งเรียกว่า จักรธรรม แปลว่า ธรรมที่เปรียบเทียบเหมือนล้อรถอันสามารถนำพาชีวิตของผู้ปฏิบัติตามไปสู่ความเจริญทั้งทางโลกและทางธรรม

การอยู่ในประเทศอันสมควร หมายถึง อยู่ในสังคมของคนที่มีศีลธรรม มีความรู้

การคบสัจธรรม มีอธิบายเหมือนในทฤษฎีธรรม

การตั้งตนไว้ชอบ หมายถึง ประพฤติตนในศีลธรรมเคารพกฎหมายบ้านเมือง รักษาวัฒนธรรมและประเพณีที่ดีงาม

ปุพเพทตบญญตา ความเป็นผู้ได้กระทำความดีไว้ในปางก่อน หมายถึง ได้สร้างเหตุแห่งประโยชน์และความสุขไว้ในชาติก่อน ปีก่อน เดือนก่อน หรือวันก่อน เช่นนักเรียนตั้งใจเรียนในวันนี้จะเป็นเหตุให้ได้หน้าที่การงานที่ดีในวันหน้า เป็นต้น

อคติ ๔

๑. ลำเอียง เพราะรักใคร่กัน เรียกฉันทาคติ
๒. ลำเอียง เพราะไม่ชอบกัน เรียกโทษาคติ
๓. ลำเอียง เพราะเขลา เรียกโมหาคติ
๔. ลำเอียง เพราะกลัว เรียกภยาคติ

อคติ ๔ ประการนี้ ไม่ควรประพฤติ

อคติ แปลว่า การถึงฐานะที่ไม่ควรถึง ท่านแปลเอาใจความว่า ความลำเอียง

ในนิคาลสูตรตรัสเรียกว่า เหตุให้ทำบาป บาปกรรมทั้ง ๔ นี้โดยมากเกิดกับผู้มีอำนาจ
คนที่ตนรัก ผิดก็หาทางช่วยเหลือไม่ลงโทษ ไม่มีความรู้ ความสามารถ ก็แต่งตั้งให้
เป็นใหญ่ เป็นต้น **ชื่อว่ามีจันทราคติ**

คนที่ตนเกลียด คอยจ้องจับผิด คอยขัดขวางความเจริญก้าวหน้าและทำลายล้าง เป็นต้น
ชื่อว่ามีโทษาคติ

ไม่รู้ข้อมูลที่แท้จริง ทำโทษหรือยกย่องคนไปตามคำบอกเล่าของผู้ประจบสอพลอ เป็นต้น
ชื่อว่ามีโมหาคติ

หวังเกาะผู้มีอำนาจ กลัวเขาจะไม่ช่วยเหลือจึงทำสิ่งที่ไม่ถูกต้องอันผิดกฎหมายผิดศีลธรรม
เป็นต้น **ชื่อว่ามีภยาคติ**

ผู้ประพฤติดอกติ ๔ ประการนี้ ย่อมเป็นผู้ไร้เกียรติ ดังพระพุทธพจน์ว่า ผู้ล่วงละเมิด
ธรรมเพราะความรัก ความชัง ความหลง และความกลัว เกียรติยศของผู้นั้นย่อมเสื่อมจากใจคน
เหมือนดวงจันทร์ข้างแรม

ปธาน คือความเพียร ๔ อย่าง

- ๑. สังวรปธาน เพียรระวังบาปไม่ให้เกิดขึ้นในสันดาน**
- ๒. ปหานปธาน เพียรละบาปที่เกิดขึ้นแล้ว**
- ๓. ภาวนापธาน เพียรให้กุศลเกิดขึ้นในสันดาน**
- ๔. ออนุรักษนาปธาน เพียรรักษากุศลที่เกิดขึ้นแล้วไม่ให้เสื่อม**

ความเพียร ๔ อย่างนี้ เป็นความเพียรขอควรประกอบให้มีในตน

ปธาน เป็นชื่อของความเพียรที่แรงกล้าไม่ย่อท้อถอย ดังพระพุทธพจน์ว่า แม้น้ำและ
เลือดในร่างกายจะเหือดแห้งไป เหลืออยู่แต่หนัง เอ็น และกระดูกก็ตาม เมื่อยังไม่บรรลุผลที่จะพึง
บรรลุได้ด้วยเรี่ยวแรงของลูกผู้ชาย ความหยุดยั้งแห่งความเพียรจะไม่มี

ความเพียรมีอย่างเดียวแต่ทำหน้าที่ ๔ อย่าง คือ ๑. เพียรระวังความชั่วที่ยังไม่เคยทำ
ไม่เคยพูด ไม่เคยคิด อย่าให้เกิดขึ้น ๒. เพียรละความชั่วที่เคยพลอตัวทำ พูดและคิดมาแล้ว โดย
จะไม่ทำอย่างนั้นอีก ๓. เพียรสร้างความดีที่ยังไม่เคยทำ ไม่เคยพูด ไม่เคยคิด ๔. เพียรรักษาความ
ดีที่เคยทำ เคยพูด เคยคิดมาแล้ว โดยการทำ พูด และคิดความดีนั้นบ่อย ๆ

อธิษฐานธรรม ๔

คือธรรมที่ควรตั้งไว้ในใจ ๔ อย่าง

๑. ปัญญา รอบรู้สิ่งที่ควรรู้
๒. สัจจะ ความจริงใจ คือประพฤติสิ่งใดก็ให้ได้จริง
๓. จาคะ สละสิ่งที่ เป็นข้าศึกแก่ความจริงใจ
๔. อุปสมะ สงบใจจากสิ่งที่ เป็นข้าศึกแก่ความสงบ

อธิษฐานธรรม ท่านแปลว่า ธรรมที่ควรตั้งไว้ในใจ หมายความว่า ให้แสวงหาธรรมทั้ง ๔ นี้มาเก็บไว้ในใจตน โดยการฝึกฝนปฏิบัติตามให้ได้ จะทำให้เป็นคนมีค่าแก่สังคม และมีความสุขใจแก่ตนเองด้วย

ปัญญา รอบรู้สิ่งที่ควรรู้ ในทางธรรมหมายถึง รู้สภาวะธรรม มีขั้นเป็นต้นตามความจริงว่า ทุกสิ่งทุกอย่างเกิดขึ้นแล้วก็ดับไป ไม่ควรไปยึดมั่นถือมั่นให้เกิดกิฏฐิมานะ แบ่งชั้นวรรณะ เป็นต้น ในทางโลกหมายถึงรู้เหตุแห่งความเสื่อมและความเจริญ ตลอดถึงวิชาการต่าง ๆ อันเป็นเหตุเกิดของทรัพย์ เกียรติ และความสุข เป็นต้น

สัจจะ ความจริงใจ หมายความว่า รู้ว่าอะไรไม่ดีก็ละให้ได้จริง รู้ว่าอะไรดีมีประโยชน์ก็ตั้งใจทำให้ได้จริง สัจจะนี้นำความดีทุกชนิดมาสู่ตน ดังโพธิสัตว์ภาษิตว่า สมณพราหมณ์ทั้งหลายข้ามพ้นชราและมรณะได้ เพราะตั้งอยู่ในสัจจะ

จาคะ สละสิ่งที่ เป็นข้าศึกแก่ความจริงใจ หมายความว่า รู้จักกลับตัวกลับใจจากความไม่ดีทั้งหลายที่เคยทำ เคยพูด เคยคิด และเคยยึดติดติดมาก่อน

อุปสมะ สงบใจจากสิ่งที่ เป็นข้าศึกแก่ความสงบ หมายความว่า รู้จักดับความขุ่นข้องหมองใจ ความวิตกกังวลต่าง ๆ อันเกิดจากกิเลสมีนวรรณ์ ๕ เป็นต้น

อิทธิบาท

คือ คุณเครื่องให้สำเร็จความประสงค์ ๔ อย่าง

๑. ฉันทะ พอใจรักใคร่ ในสิ่งนั้น
๒. วิริยะ เพียรประกอบสิ่งนั้น
๓. จิตตะ เอาใจฝึกฝนในสิ่งนั้นไม่วางธุระ
๔. วิมังสา หมั่นตรองพิจารณาเหตุผลในสิ่งนั้น

คุณ ๔ อย่างนี้ มีบริบูรณ์แล้วอาจชักนำบุคคลให้ถึงสิ่งที่ต้องประสงค์ ซึ่งไม่เหลือวิสัย

อิทธิ แปลว่า ความสำเร็จ **บาท** หรือ ปาหะ แปลว่า เหตุที่ทำให้ถึง **อิทธิบาท** จึงแปลว่า เหตุที่ทำให้ถึงความสำเร็จ หมายถึง เหตุที่มีกำลังในการบรรลุความสำเร็จ

ฉันทะ คือ ความปรารถนา ความต้องการ ความประสงค์ หวามมุ่งหมาย เมื่อต่อเข้ากับอิทธิบาท จึงมีความหมายว่า ความปรารถนา ความต้องการ ความประสงค์ ความมุ่งหมายที่มีกำลังในการบรรลุความสำเร็จ

อิทธิบาท คือ ฉันทะ ย่อมพาเอาความคิดจิตใจทั้งหมดไปรวมอยู่กับสิ่งที่ปรารถนาที่พอใจ เหมือนกระแสน้ำที่ไหลมาอย่างแรง ย่อมพัดพาเอาต้นไม้ กอไผ่ กอหญ้า เป็นต้น ไปกับกระแสน้ำด้วย วิริยะอิทธิบาท จิตตะอิทธิบาท และวิมังสาอิทธิบาท ก็มีอธิบายเหมือนอย่างนี้

วิริยะ คือ ความอาจหาญในการทำงาน ย่อมสำคัญงานใหญ่ว่างานเล็ก งานหนักว่างานเบา งานยากว่างานง่าย ทางไกลกว่าทางใกล้ เป็นต้น

จิตตะ คือ ความคิดถึงการงานนั้น แบบใจจดใจจ่อ เปรียบเหมือนคนกระหายน้ำจัดใจคิดถึงแต่น้ำตลอดเวลา

วิมังสา ความไตร่ตรอง ใช้ปัญญาพิจารณาหาเหตุผลและวิธีการที่จะทำงานนั้นให้สำเร็จลงให้ได้

ควรทำความไม่ประมาทในที่ ๔ สถาน

๑. ในการละกายทุจริต ประพฤติกายสุจริต
๒. ในการละวจีทุจริต ประพฤติวจีสุจริต
๓. ในการละมโนทุจริต ประพฤติมโนสุจริต
๔. ในการละความเห็นผิด ทำความเห็นให้ถูก

อีกอย่างหนึ่ง

๑. ระวังใจไม่ให้กำหนด ในอารมณ์เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนด
๒. ระวังใจไม่ให้ขัดเคือง ในอารมณ์เป็นที่ตั้งแห่งความขัดเคือง
๓. ระวังใจไม่ให้หลง ในอารมณ์เป็นที่ตั้งแห่งความหลง
๔. ระวังใจไม่ให้มัวเมา ในอารมณ์เป็นที่ตั้งแห่งความมัวเมา

ความประมาท คือความขาดสติอันก่อให้เกิดผลเสีย ๓ ประการ คือ

๑. ให้เกิดการทำความชั่ว
๒. ให้หลงลืมทำความดี
๓. ไม่ทำความดีอย่างต่อเนื่อง

ความไม่ประมาท คือความมีสติกำกับใจอยู่เสมอ ให้เกิดความคิดเป็นกุศล ดังนี้

๑. ไม่ทำความชั่ว

๒. ไม่ลืมหาความดี

๓. ทำความดีให้ดียิ่งขึ้นไปอย่างต่อเนื่อง

เมื่อสรุปคำสอนทั้ง ๒ นัย นี้ ย่อมได้ความไม่ประมาท ๓ ประการ คือ

๑. ระวังอย่าไปทำความชั่ว

๒. อย่าลืมหาความดี

๓. อย่าปล่อยใจให้ไปคิดเรื่องบาปเรื่องอกุศล

พรหมวิหาร ๔

๑. เมตตา ความรักใคร่ปรารถนาจะให้เป็นสุข

๒. กรุณา ความสงสาร คิดจะช่วยให้พ้นทุกข์

๓. มุทิตา ความพลอยยินดี เมื่อผู้อื่นได้ดี

๔. อุเบกขา ความวางเฉย ไม่ดีใจ ไม่เสียใจ เมื่อผู้อื่นถึงความวิบัติ

คำว่า พรหม แปลว่า ประเสริฐ เป็นใหญ่ โดยบุคคลาธิษฐาน หมายถึง บุคคลผู้อยู่ด้วยฉันทสมานสมบัติ ไม่ยุ่งเกี่ยวเรื่องกามารมณ์ โดยธรรมาธิษฐาน หมายถึง จิตใจที่ประกอบด้วยเมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา หรือดับนิวรณ์ได้

พรหมวิหาร แปลว่า ธรรมเป็นเครื่องอยู่ของพรหม หรือผู้ประเสริฐ ผู้เป็นใหญ่

ความรักด้วยความปรารถนาดี คือต้องการให้เขามีความสุข โดยไม่มีความใคร่อยากจะได้อะไรจากเขามาเป็นของตน ชื่อว่า เมตตา

ความเอื้อเฟื้อ ความเอาใจใส่ ความห่วงใยต่อผู้ตกทุกข์ได้ประสบภัย อดอยากหิวโหย เป็นต้น เข้าช่วยเหลือ ด้วยกำลังกายและทรัพย์ ชื่อว่า กรุณา

ความยินดีด้วยกับบุคคลที่ได้ลาภ ใต้ยศ ใต้เกียรติ ใต้ความสำเร็จในอาชีพการงาน เป็นต้น ชื่อว่า มุทิตา

ความวางเฉย คือมีใจเป็นกลาง ไม่ดีใจเมื่อผู้ที่เป็นศัตรูแก่ตน ประสบทุกข์ภัยอันตราย และได้รับความวิบัติ ไม่เสียใจเมื่อผู้ที่ตนรัก ประสบทุกข์ เป็นต้นั้น ในเมื่อตนได้ช่วยเหลืออย่างเต็มที่แล้ว แต่ช่วยไม่ได้ ชื่อว่า อุเบกขา

อริยสัจ ๔

๑. ทุกข์ ความไม่สบายกาย ไม่สบายใจ

๒. สมุทัย คือเหตุให้ทุกข์เกิด

๓. นิโรธ คือความดับทุกข์

๔. มรรค คือข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์

ความไม่สบายกาย ไม่สบายใจ ได้ชื่อว่าทุกข์ เพราะเป็นของทนได้ยาก

ตัณหา คือความทะยานอยาก ได้ชื่อว่า สมุทัย เพราะเป็นเหตุให้ทุกข์เกิด

ตัณหา นั้น มีประเภทเป็น ๓ คือ

ตัณหา ความอยากในอารมณ์ที่น่ายรักใคร่ เรียกว่ากามตัณหาอย่าง ๑

ตัณหาความอยากเป็นโน่นเป็นนี่ เรียกว่าภวตัณหาอย่าง ๑

ตัณหาความอยากไม่เป็นโน่นเป็นนี่ เรียกว่าวิภวตัณหาอย่าง ๑

ความดับตัณหาได้สิ้นเชิง ทุกข์ดับไปหมดได้ชื่อว่า นิโรธ เพราะเป็นความดับทุกข์

ปัญญาอันเห็นชอบว่าสิ่งนี้ทุกข์ สิ่งนี้เหตุให้ทุกข์เกิด สิ่งนี้ความดับทุกข์ สิ่งนี้ทางให้ถึง

ความดับทุกข์ ได้ชื่อว่า มรรค เพราะเป็นข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์

มรรคนั้นมีองค์ ๘ ประการ คือ ปัญญาอันเห็นชอบ ๑ ดำริชอบ ๑ เจรจาชอบ ๑

ทำการทำงานชอบ ๑ เลี้ยงชีวิตชอบ ๑ ทำความเพียรชอบ ๑ ตั้งสติชอบ ๑ ตั้งใจชอบ ๑

อริยสัจ แปลว่า ความจริงอันประเสริฐ หมายความว่า เป็นความจริงที่หนีไม่พ้น เช่น

ความแก่ ความตาย เป็นต้น มนุษย์ทุกรูปทุกนามเกิดมาแล้วสุดท้ายต้องแก่ และต้องตายทั้งสิ้น

หรือเป็นกฎเกณฑ์ที่แน่นอน คือ เมื่อดับตัณหาได้ความทุกข์ทั้งหลายก็ดับไป และตัณหานั้นก็มิมีวิดับ

โดยการปฏิบัติตามมรรคมีองค์ ๘

ทุกข์ ท่านให้ความหมายว่า ความไม่สบายกาย ไม่สบายใจ อธิบายว่า ทุกข์ในอริยสัจ

ต่างจากทุกข์ในสามัญลักษณะ ทุกข์ในอริยสัจหมายเอาทุกข์ที่เกิดกับสิ่งที่มีวิญญูณครอง โดยเฉพาะ

คือมนุษย์ เช่น แก่ เจ็บ ตาย ผิดหวัง เป็นต้น ส่วนทุกข์ในสามัญลักษณะ หมายถึงสภาพที่ทนอยู่

ไม่ได้ เพราะถูกสิ่งที่เป็นข้าศึกกันเบียดเบียนทำลาย เช่น ผีควคล้ำเพราะถูกแสงแดด อาคารบ้านเรือนเก่า

เพราะถูกแดดและฝน ตีลังพังเพราะถูกน้ำเซาะ เป็นต้น ส่วนอริยสัจข้ออื่น ๆ มีอธิบายชัดเจนแล้ว

บัญญัติ หมวด ๕

อนันตริยกรรม ๕

๑. ฆ่ามารดา
๒. ฆ่าบิดา
๓. ฆ่าพระอรหันต์
๔. โลหิตุปบาท ทำร้ายพระพุทธเจ้าจนถึงยังพระโลหิตให้ห้อขึ้นไป
๕. สังฆเภท ยังสงฆ์ให้แตกจากกัน

กรรม ๕ อย่างนี้ เป็นบาปหนักที่สุด ห้ามสวรรค์ ห้ามนิพพาน ตั้งอยู่ในฐานปาราชิก ผู้นับถือพระพุทธศาสนาห้ามไม่ให้ทำเป็นอันขาด

อนันตริยกรรม แปลว่า กรรมที่ให้ผลในภพที่ติดต่อกันทันที อธิบายว่า ผู้ทำอนันตริยกรรม ทั้ง ๕ นี้ ข้อใดข้อหนึ่ง หลังจากตายแล้วต้องไปตกนรกชั้นอเวจีทันที ไม่มีกุศลกรรมอะไรจะมาช่วยได้ เช่นพระเทวทัต เป็นต้น

กรรมทั้ง ๕ นี้ ท่านกล่าวว่า ตั้งอยู่ในฐานปาราชิก หมายความว่า ผู้ทำกรรมนี้เป็นผู้พ่ายแพ้ต่อความดี เป็นผู้อำภัพคือหมดโอกาสที่จะได้ มนุษย์สมบัติ สวรรคสมบัติ และนิพพานสมบัติ เพราะต้องตกนรกอเวจีสถานเดียว

อภิณหปัจจเวกขณะ ๕

๑. ควรพิจารณาทุกวัน ๆ ว่า เรามีความแก่เป็นธรรมดา ไม่ล่วงพ้นความแก่ไปได้
 ๒. ควรพิจารณาทุกวัน ๆ ว่า เรามีความเจ็บเป็นธรรมดา ไม่ล่วงพ้นความเจ็บไปได้
 ๓. ควรพิจารณาทุกวัน ๆ ว่า เรามีความตายเป็นธรรมดา ไม่ล่วงพ้นความตายไปได้
 ๔. ควรพิจารณาทุกวัน ๆ ว่า เราจะต้องพลัดพรากจากของรักของชอบใจทั้งสิ้น
 ๕. ควรพิจารณาทุกวัน ๆ ว่า เรามีกรรมเป็นของตัว เราทำดีจักได้ดี ทำชั่วจักได้ชั่ว
- อภิณหะ แปลว่า เนื่อง ๆ เสมอ หรือเป็นประจำ

ปัจจเวกขณะ แปลว่า การพิจารณา คือเก็บเอามาคิดเพื่อให้เข้าใจความจริง

อภิณหปัจจเวกขณะ จึงมีความหมายว่า การพิจารณา หรือการคิดเนื่อง ๆ เพื่อให้เข้าใจความจริง

พระพุทธเจ้าตรัสสอนว่า สตรีก็ตาม บุรุษก็ตาม คฤหัสถ์ก็ตาม บรรพชิตก็ตาม
ควรพิจารณาเนื่อง ๆ ถึงความแก่ ความเจ็บ ความตาย ความพลัดพรากจากบุคคล และของรัก
และผู้ที่ทำความดีความชั่วแล้วได้รับผลดีและผลร้าย

เห็นคนแก่ชราภาพ ใ้เห็นว่า เราก็จะต้องแก่อย่างนั้น จะช่วยบรรเทาความมัวเมาในวัย

เห็นคนเจ็บทุกข์ทรมาน ใ้เห็นว่า เราก็จะต้องเจ็บอย่างนั้น จะช่วยบรรเทาความมัวเมาว่า
ตนไม่มีโรค

เห็นคนตาย ใ้เห็นว่า เราก็จะต้องตายอย่างมากไม่เกิน ๑๐๐ ปี จะช่วยบรรเทาความ
มัวเมาในชีวิต คิดว่าตัวเองจะอยู่ค้ำฟ้า

เห็นคนประสบความสำเร็จจากคนรักและทรัพย์สินเงินทอง ใ้เห็นว่า ความจากกันนั้นมีแน่
ไม่เขาจากเรา ก็เราจากเขา จะช่วยบรรเทาความยึดติดผูกพันในคนรักและของรัก

เห็นคนผู้ทำความดีและความชั่วแล้ว ได้รับผลดีและผลร้าย ใ้เห็นว่า ทุกคนมีกรรมเป็น
ของตน จะช่วยบรรเทาความทุจริตต่าง ๆ ได้

ธัมมัสสวนานิสงส์

คือ อานิสงส์แห่งการฟังธรรม ๔ อย่าง

๑. ผู้ฟังธรรมยอมได้ฟังสิ่งที่ยังไม่เคยฟัง
๒. สิ่งใดได้เคยฟังแล้ว แต่ยังไม่เข้าใจชัด ยอมเข้าใจสิ่งนั้นชัด
๓. บรรเทาความสงสัยเสียได้
๔. ทำความเห็นให้ถูกต้องได้
๕. จิตของผู้ฟังยอมผ่องใส

การฟังธรรม เป็นอภายวิธีที่สำคัญอย่างหนึ่ง ซึ่งสามารถทำให้บุคคลบางประเภทละชั่ว
ประพฤติชอบได้ และเป็นเหตุให้บุคคลบางประเภทแม้เป็นคนดี มีความฉลาดอยู่แล้วบรรลุ
ผลอันสูงสุดของชีวิตได้ เช่น อุปลิสสปริพพาชก เป็นต้น พระพุทธองค์จึงตรัสสอนว่า บุคคลในโลก
นี้มี ๓ ประเภท คือ

๑.บางคนจะได้ฟังธรรมจากพระพุทธเจ้าและพระสาวกหรือไม่ก็ตาม ก็ละชั่วประพฤติชอบ
ไม่ได้ เปรียบเหมือนคนไข้บางคนจะได้อาหาร ที่อยู่และหมอที่ดีหรือไม่โรครักก็ไม่หายตายสถานเดียว

๒.บางคนจะได้ฟังธรรมจากพระพุทธเจ้าและพระสาวกหรือไม่ ก็ละชั่วประพฤติชอบได้เอง
เปรียบเหมือนคนไข้บางคนจะได้อาหาร ที่อยู่และหมอที่ดีหรือไม่ โรคก็หายเอง

๓.บางคนต้องได้ฟังธรรมจากพระพุทธเจ้าหรือพระสาวกเท่านั้นจึงละชั่วประพฤติชอบ
เปรียบเหมือนคนไข้บางคนต้องได้อาหาร ยาและหมอที่ดี โรคจึงหาย เมื่อไม่ได้ไม่หาย

การฟังธรรม จึงเป็นประโยชน์โดยตรงแก่บุคคลประเภทที่ ๓ แต่บุคคลประเภทที่ ๑ ก็ควรฟังเพื่อเป็นอุปนิสัยในภายหลัง และบุคคลประเภทที่ ๒ ก็ควรฟังเพื่อความรู้ความเข้าใจภูมิธรรมที่สูงขึ้น

เพื่อจำง่าย ย่ออานิสงส์ ๕ ดังนี้ ได้ฟังเรื่องใหม่เข้าใจเรื่องเก่า บรรเทาความสงสัย ทำลายความเห็นผิด ดวงจิตผ่องใส

ผล คือธรรมเป็นกำลัง ๕ อย่าง

๑. สัทธา ความเชื่อ
๒. วิริยะ ความเพียร
๓. สติ ความระลึกได้
๔. สมาธิ ความตั้งใจมั่น
๕. ปัญญา ความรอบรู้

อินทรีย์ ๕ ก็เรียกเพราะเป็นใหญ่ในกิจของตน

ผล แปลว่าธรรมมีกำลัง มีความหมาย ๒ อย่าง คือ ๑. ครอบงำ ย่ำยีธรรมที่เป็นข้าศึกที่เกิดขึ้นแล้วได้ เปรียบเหมือนช้างสามารถเหยียบมนุษย์ หรือเองวงจับฟาดตามสบาย เพราะมีกำลังมากกว่า ๒. อันตรธานเป็นข้าศึกให้หวั่นไหวไม่ได้ เปรียบเหมือนภูเขานับมนุษย์ หรือสัตว์ทั้งหลายมีช้าง เป็นต้น ทำให้หวั่นไหวไม่ได้ เพราะมีความแข็งแกร่งกว่า

สภาพที่ข้าศึก คือความไม่มีศรัทธา (อสังกตวิริยะ) ให้หวั่นไหวไม่ได้ ชื่อว่า **สัทธาผล**

สภาพที่ข้าศึก คือ ความเกียจคร้าน (โกสัชชะ) ให้หวั่นไหวไม่ได้ ชื่อว่า **วิริยผล**

สภาพที่ข้าศึก คือ ความขาดสติ (สติวิปวาสะ) ให้หวั่นไหวไม่ได้ ชื่อว่า **สติผล**

สภาพที่ข้าศึก คือ ความฟุ้งซ่าน (อุทซัจจะ) ให้หวั่นไหวไม่ได้ ชื่อว่า **สมาธิผล**

สภาพที่ข้าศึก คือ ความไม่รู้ (อวิชชา) ให้หวั่นไหวไม่ได้ ชื่อว่า **ปัญญาผล**

อีกนัยหนึ่ง กุศลธรรมที่ครอบงำ อสังกตวิริยะ โกสัชชะ สติวิปวาสะ อุทซัจจะ และอวิชชาได้ ชื่อว่า สัทธาผล วิริยผล สติผล สมาธิผล และ ปัญญาผล ตามลำดับ

ขั้นที่ ๔

กายกับใจนี้ แบ่งออกเป็น ๕ กอง เรียกว่า ขั้นที่ ๔ คือ ๑. รูป ๒. เวทนา

๓. สัญญา ๔. สังขาร ๕. วิญญาณ

ธาตุ ๔ คือ ดิน น้ำ ไฟ ลม ประชุมกันเป็นกาย นี้เรียกว่า **รูป**

ความรู้สึกอารมณ์ว่า เป็นสุข คือสบายกาย สบายใจ หรือเป็นทุกข์ คือ ไม่สบายกาย ไม่สบายใจ หรือเฉย ๆ คือไม่ทุกข์ไม่สุข เรียกว่า **เวทนา**

ความจำได้หมายรู้ คือจำรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และอารมณ์ที่เกิดกับใจได้ เรียกว่า **สัญญา**

เจตสิกกรรม คือ อารมณ์ที่เกิดกับใจ เป็นส่วนดีเรียกกุศล เป็นส่วนชั่วเรียกอกุศล เป็นส่วนกลาง ๆ ไม่ดีไม่ชั่วเรียก อัพยากฤต (ทั้งหมด) เรียกว่า **สังขาร**

ความรู้้อารมณ์ในเวลาที่มีรูปมากระทบตา เป็นต้น เรียกว่า **วิญญาณ**

ขั้นที่ ๕ นี้ ย่น เรียกว่า นาม รูป คือ เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ รวมเข้าเป็นนาม รูปคงเป็นรูป

คำว่า ขั้นที่ ๕ แปลว่า กอง หมายถึงกองธรรม ๕ กอง ที่รวมกันเข้าแล้วเป็นชีวิต พระพุทธเจ้าทรงแสดงเพื่อให้เข้าใจว่า ชีวิตมนุษย์ก็คือ การประชุมรวมกันของกองธรรมทั้ง ๕ นี้ ได้ เหตุได้ปัจจัยก็รวมกันเรียกว่ามีชีวิต ล้มเหตุสิ้นปัจจัยก็แตกสลาย เรียกว่า ตาย ไม่มีใครที่เหนมา สร้างมาดลบันดาลให้เกิดขึ้นหรือให้ตายไป

ฉีกะ หมวด ๖

การะ ๖ อย่าง

ความเอื้อเพื่อ ในพระพุทธเจ้า ๑ ในพระธรรม ๑ ในพระสงฆ์ ๑ ในความศึกษา ๑ ในความไม่ประมาท ๑ ในปฏิสันถารคือต้อนรับปราศรัย ๑

การะ แปลว่า ความเคารพ หมายถึงการให้ความสำคัญต่อบุคคล หรือสิ่งที่มีคุณความดีมีค่าควรแก่การให้เกียรติ ให้การสนับสนุน และการคุ้มครองรักษา

การกระทำที่แสดงออกซึ่งความเคารพ คือการไหว้ การกราบ การก้มศีรษะ การลุกขึ้นต้อนรับ การให้ที่นั่ง การหลีกเลี่ยงให้ การให้สิ่งของ การนับถือ การบูชา เป็นต้น

ความเคารพในพระพุทธเจ้าในปัจจุบันนี้ คือ เชื่อความตรัสรู้ของพระองค์ ไม่แสดงอาการไม่สุภาพต่อพระปฏิมาและศาสนสถาน มีเจตีย์ เป็นต้น

ความเคารพในพระธรรม คือ ตั้งใจศึกษาและปฏิบัติตาม คีล สมาธิ ปัญญา

ความเคารพในพระสงฆ์ คือการกราบไหว้ นับถือ ถวายไทยธรรม มีอาหารบิณฑบาต เป็นต้น

ความเคารพในการศึกษา คือ เห็นคุณค่าของการศึกษาว่าจะทำให้มีความรู้ดี มีความประพฤติดี มีอาชีพการงานดี แล้วตั้งใจศึกษาเล่าเรียน ไม่เที่ยวเตร่ เสเพล

ความเคารพในความไม่ประมาท คือ ระวังตัวไม่ไปทำความชั่ว ไม่ลืมทำความดี ไม่ปล่อยใจให้คิดเรื่องบาป อุกุศล

ความเคารพในปฏิสันถาร คือ ต้อนรับผู้มาเยือนด้วยการให้ที่พัก น้ำ อาหาร และสนทนาปราศรัยด้วยปิยวาจา เป็นต้น

สารานิยธรรม ๖ อย่าง

ธรรมเป็นที่ตั้งแห่งความให้ระลึกถึง เรียกว่า สารานิยธรรม มี ๖ อย่าง คือ

๑. เข้าไปตั้งกายกรรมประกอบด้วยเมตตา ในเพื่อนภิกษุสามเณร ทั้งต่อหน้าและลับหลัง คือช่วยขนขวายในกิจธุระของเพื่อนด้วยกายมีพยาบาลภิกษุไข้ เป็นต้น ด้วยจิตเมตตา

๒. เข้าไปตั้งวจีกรรมประกอบด้วยเมตตา ในเพื่อนภิกษุสามเณร ทั้งต่อหน้าและลับหลัง คือช่วยขนขวายในกิจธุระของเพื่อนด้วยวาจา เช่นกล่าวปล้ำสอน เป็นต้น

๓. เข้าไปตั้งมโนกรรมประกอบด้วยเมตตาในเพื่อนภิกษุสามเณร ทั้งต่อหน้าและลับหลัง คือคิดแต่สิ่งที่เป็นประโยชน์แก่เพื่อนกัน

๔. แบ่งปันลาภที่ตนได้มาโดยชอบธรรม ให้แก่เพื่อนภิกษุสามเณร ไม่หวงไว้บริโภคนำเฉพาะผู้เดียว

๕. รักษาศีลให้บริสุทธิ์เสมอกันกับเพื่อนภิกษุสามเณรอื่น ๆ ไม่ทำตนให้เป็นที่รังเกียจของผู้อื่น

๖. มีความเห็นร่วมกันกับภิกษุสามเณรอื่น ๆ ไม่วิวาทกับใคร ๆ เพราะมีความเห็นผิดกัน
ธรรม ๖ อย่างนี้ ทรงแสดงแก่ภิกษุจึงดูเหมือนเป็นเรื่องเฉพาะพระ แต่ความจริงแล้วทุกคนนำไปใช้ได้กับทุกคน ทุกเพศทุกวัย เช่นอยู่กับบิดามารดาก็ใช้ว่า เข้าไปตั้งกายกรรม วชิกรรม มโนกรรม อันประกอบด้วยเมตตาทั้งต่อหน้าและลับหลัง ช่วยท่านทำงาน พุดกับท่านด้วยปิยวาจา มีจิตใจเคารพนับถือท่าน เป็นต้น

สัตตกะ หมวด ๗

อริยทรัพย์ ๗

ทรัพย์ คือ คุณความดีที่มีในสันดานอย่างประเสริฐ เรียกอริยทรัพย์ มี ๗ อย่าง คือ

๑. สัทธา เชื่อสิ่งที่ควรเชื่อ

๒. ศีล รักษากาย วาจา ให้เรียบร้อย

๓. ทิริ ความละเอียดต่อบาปทุจริต

๔. โอตตปปะ สะดุ้งกลัวต่อบาป

๕. พาหุสัจจะ ความเป็นคนเคยได้ยินได้ฟังมามาก คือทรงจำธรรม และรู้ศิลปวิทยามาก

๖. จาคะ สละให้ปันสิ่งของของตนแก่คนที่ควรให้ปัน

๗. ปัญญา รอบรู้สิ่งที่เป็นประโยชน์และไม่เป็นประโยชน์

อริยทรัพย์ ๗ ประการนี้ ดีกว่าทรัพย์ภายนอก มีเงินทอง เป็นต้น ควรแสวงหาไว้ให้มีในสันดาน

ทรัพย์ภายนอก จะเป็นสังหาริมทรัพย์ อสังหาริมทรัพย์ สวิญญณกทรัพย์ อวิญญณกทรัพย์ ก็ตาม มีไว้เพื่อให้เกิดความสุข ถ้าขาดทรัพย์แล้วย่อมมีความทุกข์ ตามธรรมชาติว่า **ทลิตทลियํ ทุกขํ โลก** ความจนเป็นทุกข์ในโลก แต่ถึงจะมีทรัพย์ภายนอกมากมาย

อย่างไร ถ้าขาดทรัพย์ภายใน คืออริยทรัพย์ เช่นขาดศีล หิริ โอตตปัปะ เป็นต้น โลกก็จะถูกลงเป็นไฟหาความสุขไม่ได้เลย

อนึ่ง เมื่อคนมีทรัพย์ภายใน คือ อริยทรัพย์แล้ว ย่อมหาทรัพย์ภายนอกได้ง่าย ทั้งทำให้ทรัพย์ภายนอกนั้นมีความมั่นคง และก่อให้เกิดความสุขอย่างแท้จริง สมดังที่นักปราชญ์สอนไว้ว่า ความพยายามทุกอย่างของมนุษย์ ก็เพื่อความสุข แต่ถ้าขาดธรรมเสียแล้ว ความสุขจะเกิดไม่ได้เลย

สัปปริสธรรม ๗ อย่าง

ธรรมของสัตบุรุษ เรียกว่า สัปปริสธรรม มี ๗ อย่าง คือ

๑. ธัมมัญญตา ความเป็นผู้รู้จักเหตุ เช่นรู้จักว่า สิ่งนี้เป็นเหตุแห่งสุขสิ่งนี้เป็นเหตุแห่งทุกข์
๒. อัตถัญญตา ความเป็นผู้รู้จักผล เช่นรู้จักว่าสุขเป็นผลแห่งเหตุอันนี้ ทุกข์เป็นผลแห่งเหตุอันนี้
๓. อัตตัญญตา ความเป็นผู้รู้จักตนว่า เราว่าโดยชาติ ตระกูล ยศศักดิ์ สมบัติ บริวาร ความรู้ และคุณธรรมเพียงเท่านี้ แล้วประพடுத்தตนให้สมควรแก่ที่เป็นอยู่ อย่างไร
๔. มัตตัญญตา ความเป็นผู้รู้ประมาณในการแสวงหาเครื่องเลี้ยงชีพิตแต่โดยทางที่ชอบ และรู้จักประมาณในการ บริโภคแต่พอสมควร
๕. กาลัญญตา ความเป็นผู้รู้จักกาลเวลาอันสมควรในอันประกอบกิจนั้น ๆ
๖. ปริสัญญตา ความเป็นผู้รู้จักประชุมชน และกิจการที่จะต้องประพடுத்தต่อประชุมชนนั้น ๆ ว่า หมู่นี้เมื่อเข้าไปหา จะต้องทำกิจการอย่างนี้ จะต้องพูดอย่างนี้ เป็นต้น
๗. ปุคคัลโปปรัญญตา ความเป็นผู้รู้จักเลือกบุคคลว่า ผู้นี้เป็นคนดีควรคบ ผู้นี้เป็นคนไม่ดีไม่ควรคบ เป็นต้น

สัตบุรุษ คือคนดีมีความประพฤติ ทางกาย วาจา ใจ อันสงบ และทรงความรู้ หรือจะกล่าวว่า ผู้ประกอบด้วยธรรม ๗ ประการนี้ คือ รู้จักเหตุ รู้จักผล รู้จักตน รู้จักประมาณ รู้จักกาลเวลา รู้จักเข้าหาชุมชน รู้จักเลือกคนที่ควรคบ เรียกว่า สัตบุรุษ ก็ได้

รู้ว่า จุดไฟทิ้งไว้ในบ้าน ไฟจะไหม้บ้าน ชื่อว่า รู้เหตุ

รู้ว่าไฟไหม้บ้านพร้อมทั้งทรัพย์สินต่าง ๆ หมอดสิ้น ก็เพราะจุดไฟทิ้งไว้ ชื่อว่า รู้ผล

การรู้เหตุ ทำให้รู้จักสร้างเหตุดี หลีกหนีเหตุร้าย

การรู้ผล ทำให้เป็นคนมีประสพการณ์ แล้วไม่ทำอย่างนั้นอีก

สัปปริสธรรมข้ออื่น ๆ ท่านอธิบายไว้ชัดเจนแล้ว

อัฐฎะ คือ หมวด ๘

โลกธรรม ๘

ธรรมที่ครอบงำสัตว์โลกอยู่ และสัตว์โลกย่อมเป็นไปตามธรรมนั้น เรียกว่า โลกธรรม

โลกธรรมนั้น มี ๘ อย่าง คือ มีลาภ ๑ ไม่มีลาภ ๑ มียศ ๑ ไม่มียศ ๑ นิินทา ๑
สรรเสริญ ๑ สุข ๑ ทุกข์ ๑

ในโลกธรรม ๘ ประการนี้ อย่างใดอย่างหนึ่งเกิดขึ้นควรพิจารณาว่า สิ่งนี้เกิดขึ้นแก่เรา
แล้ว ก็แต่ว่ามันไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา ควรรู้ตามที่เป็นจริง อย่า
ให้มันครอบงำจิตได้ คืออย่ายินดีในส่วนที่ปรารถนา อย่ายินร้ายในส่วนที่ไม่ปรารถนา

โลกธรรม ๘ นี้ ท่านแบ่งออกเป็น ๒ ฝ่าย ที่ดี คือ มีลาภ มียศ สรรเสริญ สุข
เรียกว่า อัฐฎารมณฺ์ แปลว่า อารมณฺ์ที่ปรารถนา ๑ ที่ไม่ดี คือ ไม่มีลาภ ไม่มียศ นิินทา
ทุกข์ เรียกว่า อนัฐฎารมณฺ์ แปลว่า อารมณฺ์ที่ไม่ปรารถนา ๑

ที่ว่าครอบงำสัตว์โลก และสัตว์โลกย่อมเป็นไปตามธรรมนั้น หมายความว่า เมื่อได้รับ
โลกธรรมฝ่ายดี จิตใจก็ฟูเบิกบาน หรือเรียกว่า หน้าขึ้นตาบาน เมื่อได้รับโลกธรรมฝ่ายไม่ดี จิตใจ
ก็ฟุบเหี่ยวแห้ง หรือที่เรียกว่า หน้าเศร้าอกตรม ความรู้สึกทั้ง ๒ นี้ พระพุทธศาสนาสอนว่า ล้วน
เป็นภัยต่อระบบศีลธรรมทั้งนั้น คือ เป็นเหตุให้จิตใจเหินห่าง จากศีล สมาธิ และปัญญา

ทสกะ คือ หมวด ๑๐

บุญกิริยาวัตถุ ๑๐ อย่าง

๑. ทานมัย บุญสำเร็จด้วยการบริจาคทาน
๒. สीलมัย บุญสำเร็จด้วยการรักษาศีล
๓. ภาวนามัย บุญสำเร็จด้วยการเจริญภาวนา
๔. อปจายนมัย บุญสำเร็จด้วยการประพடுத்தอ้อมตนแก่ผู้ใหญ่
๕. เวชยาวัจจมัย บุญสำเร็จด้วยการช่วยชวนชวายในกิจที่ชอบ
๖. ปัตติทานมัย บุญสำเร็จด้วยการให้ส่วนบุญ
๗. ปัตตานุโมทนามัย บุญสำเร็จด้วยการอนุโมทนาส่วนบุญ
๘. ธัมมัสสวนมัย บุญสำเร็จด้วยการฟังธรรม

๙. ธรรมเทศนามัย บุญสำเร็จด้วยการแสดงธรรม

๑๐. ทิฏฐชุกกัมม์ การทำความเห็นให้ตรง

ความหมายของคำว่า บุญกิริยาวัตถุ ได้อธิบายไว้ในบุญกิริยาวัตถุ ๓

ในหมวดนี้ เพียงแต่ให้ตั้งข้อสังเกตว่า คนส่วนใหญ่เมื่อพูดถึงการทำบุญ ก็จะคิดว่าตน ไม่มีทรัพย์ เลยไม่มีโอกาสได้ทำบุญกับเขา แต่ความจริงแล้ว ทรัพย์ไม่ใช่อุปกรณ์สำหรับทำบุญที่สำคัญเลย จะเห็นว่าทั้ง ๑๐ ข้อนี้ที่ต้องใช้ทรัพย์มีข้อเดียว คือ ทานมัยเท่านั้นเอง นอกจากนั้นเป็นเรื่องของ กาย วาจา ใจ ทั้งสิ้น

ดังนั้น จึงทำให้เข้าใจได้ว่า อุปกรณ์สำหรับทำบุญที่สำคัญที่สุด ก็คือ กาย วาจา และใจ ของตนเอง

กาย และ วาจาของตนงดเว้นจากการทำ การพูด ที่สร้างความทุกข์ ความเดือดร้อนให้แก่ผู้อื่น

ศีระะของตน ใช้กัมให้กับผู้อื่นใหญ่ มือของตนใช้ไหว้ท่านผู้เจริญด้วยวิญญู คุณวุฒิ และชาติวุฒิ

ร่างกายของตน ร่วมด้วยช่วยกันทำสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่สังคม

ปาก ใช้พูดเรื่องที่เป็นประโยชน์ มีคุณค่าแก่ชีวิตจิตใจของผู้ฟัง

หู ใช้ฟังคำสอนของบิดามารดา ครูอาจารย์ และองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นต้น

ใจ ใช้คิดและรับรู้ แต่สิ่งที่เป็นความรู้ เป็นกุศล ไม่โลภอยากได้ของใคร ไม่คิดประทุษร้ายใคร มีความคิดเห็นที่ส่งเสริมระบบศีลธรรม

เพียง การทำ การพูด และการคิด อย่างนี้ กาย วาจา และใจของเรา ก็สามารถสร้างมนุษยสมบัติ สวรรคสมบัติ และนิพพานสมบัติ ให้แก่เราได้แล้ว

คิปปฏิบัติ

จตุกกะ

ทิวฐธัมมิกัตถประโยชน์ คือ ประโยชน์ในปัจจุบัน ๔ อย่าง

๑. **อุฏฐานสัมปทา** ถึงพร้อมด้วยความหมั่น ในการประกอบกิจ เครื่องเลี้ยงชีวิตก็ดี ในการศึกษาเล่าเรียนก็ดี ในการทำธุระหน้าที่ของตนก็ดี
๒. **อารักขสัมปทา** ถึงพร้อมด้วยการรักษา คือรักษาทรัพย์ที่แสวงหามาได้ด้วย ความหมั่น ไม่ให้เป็นอันตรายก็ดี รักษาการงานของตน ไม่ให้เสื่อมเสียไปก็ดี
๓. **กัลยาณมิตรตตา** ความมีเพื่อนเป็นคนดี ไม่คบคนชั่ว
๔. **สมชีวิตา** ความเลี้ยงชีวิตตามสมควร แก่กำลังทรัพย์ที่ทำได้ ไม่ให้ผิดเคืองนัก ไม่ให้ฟุ่มเฟือยนัก

สัมปรายิกัตถประโยชน์ คือ ประโยชน์ภายหน้า ๔ อย่าง

๑. **สัทธาสัมปทา** ถึงพร้อมด้วยศรัทธา คือเชื่อสิ่งสมควรเชื่อ เช่นเชื่อว่าทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว เป็นต้น
๒. **ศีลสัมปทา** ถึงพร้อมด้วยศีล คือ รักษา กาย วาจาเรียบร้อยดี ไม่มีโทษ
๓. **จาคสัมปทา** ถึงพร้อมด้วยการบริจาคทาน เป็นการเฉลี่ยสุขให้แก่ผู้อื่น
๔. **ปัญญาสัมปทา** ถึงพร้อมด้วยปัญญา รู้จัก บาป บุญ คุณ โทษ ประโยชน์ มีโทษประโยชน์ เป็นต้น

มิตตปฏิรูป คือ คนเทียมมิตร ๔ จำพวก

๑. คนปลอกลอก
๒. คนดีแต่พูด
๓. คนหัวประจบ
๔. คนชักชวนในทางฉิบหาย

คน ๔ จำพวกนี้ ไม่ใช่มิตร เป็นแต่คนเทียมมิตร ไม่ควรคบ

๑. คนปลอกลอก มีลักษณะ ๔

๑. คิดเอาแต่ได้ฝ่ายเดียว

๒. เสียให้น้อย คิดเอาให้ได้มาก
๓. เมื่อมีภัยแก่ตัว จึงรับทำกิจของเพื่อน
๔. คบเพื่อนเพราะเห็นแก่ประโยชน์ของตัวเอง

๒. คนดีแต่พูด มีลักษณะ ๔

๑. เก็บเอาของล่วงแล้วมาปราศรัย
๒. อ้างเอาของที่ยังไม่มีมาปราศรัย
๓. สงเคราะห์ด้วยสิ่งหาประโยชน์มิได้
๔. ออกปากฟังมิได้

๓. คนหัวประจบ มีลักษณะ ๔

๑. จะทำชั่วก็คล้อยตาม
๒. จะทำดีก็คล้อยตาม
๓. ต่อหน้าว่าสรรเสริญ
๔. ลับหลังตั้งนินทา

๔. คนชักชวนในทางฉิบหาย มีลักษณะ ๔

๑. ชักชวนดื่มน้ำเมา
๒. ชักชวนเที่ยวกลางคืน
๓. ชักชวนให้มัวเมาในการเล่น
๔. ชักชวนเล่นการพนัน

มิตรแท้ ๔ จำพวก

๑. มิตรมีอุปการะ
๒. มิตรร่วมสุขร่วมทุกข์
๓. มิตรแนะประโยชน์
๔. มิตรมีความรักใคร่

มิตร ๔ จำพวกนี้ เป็นมิตรแท้ ควรคบ

๑. มิตรมีอุปการะ มีลักษณะ ๔

๑. ป้องกันเพื่อนผู้ประมาทแล้ว
๒. ป้องกันทรัพย์สมบัติของเพื่อนผู้ประมาทแล้ว
๓. เมื่อมีภัย เป็นที่พึ่งพำนักได้
๔. เมื่อมีธุระ ช่วยออกทรัพย์ให้เกินกว่าที่ออกปาก

๒. มิตรร่วมสุขร่วมทุกข์ มีลักษณะ ๔

๑. ขยายความลับของตนแก่เพื่อน
๒. ปิดความลับของเพื่อนไม่ให้แพร่งพราย
๓. ไม่ละทิ้งในยามวิบัติ
๔. แม้ชีวิตก็อาจสละแทนได้

๓. มิตรแนะนำประโยชน์ มีลักษณะ ๔

๑. ห้ามไม่ให้ทำความชั่ว
๒. แนะนำให้ตั้งอยู่ในความดี
๓. ให้ฟังสิ่งที่ยังไม่เคยฟัง
๔. บอกทางสวรรค์ให้

๔. มิตรมีความรักใคร่ มีลักษณะ ๔

๑. ทุກข์ ๆ ด้วย
๒. สุข ๆ ด้วย
๓. โต้เถียงคนที่พูดติเตียนเพื่อน
๔. รับรองคนที่พูดสรรเสริญเพื่อน

๕. สังคหวัตถุ ๔ อย่าง

๑. ทาน ให้ปันสิ่งของของตนแก่ผู้อื่นที่ควรให้ปัน
 ๒. ปิยวาจา เจรจาวาจาที่อ่อนหวาน
 ๓. อัถถจริยา ประพฤติสิ่งที่ประนีประนอมแก่ผู้อื่น
 ๔. สمانัตตตา ความเป็นคนมีตนเสมอไม่ถือตัว
- คุณทั้ง ๔ อย่างนี้ เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวใจของผู้อื่นไว้ได้

๖. ธรรมของฆราวาส ๔

๑. สัจจะ สัตย์ซื่อต่อกัน
๒. ทมะ รู้จักข่มจิตของตน (หมายถึงปัญญา)
๓. ขันติ อุดทน (หมายถึงความเพียร)
๔. จาคะ สละให้ปันสิ่งของของตนแก่คนที่ควรให้ปัน

ปัญจกะ

๑. มิจฉาวณิซชา คือการค้ำขายไม่ชอบธรรม ๕ อย่าง

๑. ค้ำขายเครื่องประหาร
๒. ค้ำขายมนุษย์
๓. ค้ำขายสัตว์เป็นสำหรับฆ่าเพื่อเป็นอาหาร
๔. ค้ำขายน้ำเมา
๕. ค้ำขายยาพิษ

การค้ำขาย ๕ อย่างนี้ เป็นข้อห้ามอุบาสกไม่ให้ประกอบ

๒. สมบัติของอุบาสก ๕ ประการ

๑. ประกอบด้วยศรัทธา
๒. มีศีลบริสุทธิ์
๓. ไม่ถือมงคลตื่นข่าว คือเชื่อกกรรม ไม่เชื่อมงคล
๔. ไม่แสวงหาเขตบุญนอกพุทธศาสนา
๕. บำเพ็ญบุญแต่ในพระพุทธศาสนา

อุบาสกพึงตั้งอยู่ในสมบัติ ๕ ประการ และเว้นจากวิบัติ ๕ ประการ ซึ่งวิปริตจากสมบัตินั้น

จังกะ

ทิศ ๖

๑. ปุรัตถิมทิศ คือทิศเบื้องหน้า มารดาบิดา
๒. ทักขิณทิศ คือทิศเบื้องขวา อาจารย์
๓. ปัจฉิมทิศ คือทิศเบื้องหลัง บุตรภรรยา
๔. อุตตรทิศ คือทิศเบื้องซ้าย มิตร
๕. เหนฎฐิมทิศ คือทิศเบื้องต่ำ บ่าว
๖. อุปริมทิศ คือทิศเบื้องบน สมณพราหมณ์

๑. ปุรัตถิมทิศ คือทิศเบื้องหน้า ได้แก่ มารดาบิดา บุตรพึงบำรุงด้วยสถาน ๕

๑. ท่านได้เลี้ยงมาแล้ว เลี้ยงท่านตอบ
๒. ทำกิจของท่าน
๓. ดำรงวงศ์สกุล
๔. ประพฤติตนให้เป็นคนควรรับทรัพย์มรดก
๕. เมื่อท่านล่วงลับไปแล้ว ทำบุญอุทิศให้ท่าน

มารดาบิดาได้รับบำรุงจนนี้แล้ว ย่อมอนุเคราะห์บุตรด้วยสถาน ๕

๑. ห้ามไม่ให้ทำความชั่ว
๒. ให้ตั้งอยู่ในความดี
๓. ให้ศึกษาศิลปวิทยา
๔. ทาภรรยาที่สมควร
๕. มอบทรัพย์ให้ในสมัย

๒. ทักขินทิต คือทิศเบื้องขวา ได้แก่ อาจารย์ ศิษย์พึงบำรุงด้วยสถาน ๕

๑. ด้วยลูกขี้นัยน์รับ
๒. ด้วยเข้าไปยืนคอยรับใช้
๓. ด้วยเชื่อฟัง
๔. ด้วยอุปัฏฐาก
๕. ด้วยเรียนศิลปวิทยาโดยเคารพ

อาจารย์ได้รับบำรุงจนนี้แล้ว ย่อมอนุเคราะห์ศิษย์ด้วยสถาน ๕

๑. แนะนำดี
๒. ให้เรียนดี
๓. บอกศิลปให้สิ้นเชิง ไม่ปิดบังอำพราง
๔. ยกย่องให้ปรากฏในเพื่อนฝูง
๕. ทำความป้องกันในทิศทั้งหลาย (คือจะไปทางทิศไหนก็ไม่อดอยาก)

๓. ปัจฉิมทิส คือทิศเบื้องหลัง ได้แก่ ภรรยา สามีพึงบำรุงด้วยสถาน ๕

๑. ด้วยยกย่องนับถือว่าเป็นภรรยา
๒. ด้วยไม่ดูหมิ่น
๓. ด้วยไม่ประพฤติกว้างใจ
๔. ด้วยมอบความเป็นใหญ่ให้
๕. ด้วยให้เครื่องแต่งตัว

ภรรยาได้รับบารุงจะนี้แล้ว ย่อมอนุเคราะห์สามีด้วยสถาน ๕

๑. จัดการงานดี
๒. สงเคราะห์คนข้างเคียงของสามีดี
๓. ไม่ประพฤติก่อใจสามี
๔. รักษาทรัพย์ที่สามีหามาได้ไว้
๕. ชยน์ไม่เกียจคร้านในกิจการทั้งปวง

๔. **อุตตริทิส คือทิศเบื้องซ้าย ได้แก่ มิตร** กุลบุตรพึงบารุงด้วยสถาน ๕

๑. ด้วยให้ปัน
๒. ด้วยเจรจาถ้อยคำไพเราะ
๓. ด้วยประพฤดีประโยชน์
๔. ด้วยความเป็นผู้มีตนเสมอ
๕. ด้วยไม่แก่งกล่าวให้คลาดจากความเป็นจริง

มิตรได้บารุงจะนี้แล้ว ย่อมอนุเคราะห์กุลบุตรด้วยสถาน ๕

๑. รักษามิตรผู้ประมาทแล้ว
๒. รักษาทรัพย์ของมิตรผู้ประมาทแล้ว
๓. เมื่อมีภัย เอาเป็นที่พึ่งพำนักได้
๔. ไม่ละทิ้งในยามวิบัติ
๕. นับถือตลอดถึงวงศ์ของมิตร

๕. **เหฏฐิมทิส คือทิศเบื้องต่ำ ได้แก่ บ่าว** นายพึงบารุงด้วยสถาน ๕

๑. ด้วยจัดการงานให้ทำตามสมควรแก่กำลัง
๒. ด้วยให้อาหารและรางวัล
๓. ด้วยรักษาพยาบาลในเวลาเจ็บไข้
๔. ด้วยแจกของมีรสประหลาดให้กิน
๕. ด้วยปล่อยในสมัย

บ่าวได้บารุงจะนี้แล้ว ย่อมอนุเคราะห์นายด้วยสถาน ๕

๑. ลูกขึ้นทำงานก่อนนาย
๒. เลิกการทำงานทีหลังนาย
๓. ถือเอาแต่ของที่นายให้
๔. ทำการงานให้ดีขึ้น

๕. นำคุณของนายไปสรรเสริญในที่นั้น ๆ

๖.

๖. อุปริมาทิส คือทิศเบื้องบน ได้แก่ สมณพราหมณ์ กุลบุตรพึงบำรุงด้วยสถาน ๕

๑. ด้วยกายกรรม คือทำอะไร ๆ ประกอบด้วยเมตตา

๒. ด้วยวจีกรรม คือพูดอะไร ๆ ประกอบด้วยเมตตา

๓. ด้วยมโนกรรม คือคิดอะไร ๆ ประกอบด้วยเมตตา

๔. ด้วยความเป็นผู้ไม่ปิดประตู คือมิได้ห้ามเข้าบ้านเรือน

๕. ด้วยให้อามีสถาน

สมณพราหมณ์ได้รับบำรุงจะนี้แล้ว ย่อมอนุเคราะห์กุลบุตรด้วยสถาน ๖

๑. ห้ามไม่ให้กระทำความชั่ว

๒. ให้ตั้งอยู่ในความดี

๓. อนุเคราะห์ด้วยน้ำใจอันงาม

๔. ให้ได้ฟังสิ่งที่ยังไม่เคยฟัง

๕. ทำสิ่งที่เคยฟังแล้วให้แจ่มแจ้ง

๖. บอกทางสวรรค์ให้

อบายมุข คือเหตุเครื่องฉิบหาย ๖

๑. ดื่มน้ำเมา

๒. เที่ยวกลางคืน

๓. เที่ยวดูการเล่น

๔. เล่นการพนัน

๕. คบคนชั่วเป็นมิตร

๖. เกียจคร้านการทำงาน

๑. ดื่มน้ำเมา มีโทษ ๖

๑. เสียวทรัพย์

๒. ก่อการทะเลาะวิวาท

๓. เกิดโรค

๔. ต้องติเตียน

๕. ไม่รู้จักอายุ

๖. ทอนกำลังปัญญา

๒. เที้ยวกลางคืน มีโทษ ๖

๑. ชื่อว่าไม่รักษาตัว

๒. ชื่อว่าไม่รักษาลูกเมีย

๓. ชื่อว่าไม่รักษาทรัพย์สมบัติ

๔. เป็นที่ระแวงของคนทั้งหลาย

๕. มักถูกใส่ความ

๖. ได้รับความลำบากมาก

๓. เที้ยวดูการเล่น มีโทษตามวัตถุที่ไปดู ๖

๑. รำที่เหนไปที่นั่น

๒. ขั้บรื่องที่เหนไปที่นั่น

๓. ดิดลี้ตีเป่าที่เหนไปที่นั่น

๔. เสภาที่เหนไปที่นั่น

๕. เพลงที่เหนไปที่นั่น

๖. เถิดเทิงที่เหนไปที่นั่น

๔. เล่นการพนัน มีโทษ ๖

๑. เมื่อชนะย่อมก่อเวร

๒. เมื่อแพ้ย่อมเสียดายทรัพย์ที่เสียไป

๓. ทรัพย์ย่อมฉิบหาย

๔. ไม่มีใครเชื่อถือถ้อยคำ

๕. เป็นที่หมิ่นประมาทของเพื่อน

๖. ไม่มีใครประสงค์จะแต่งงานด้วย

๕. คบคนชั่วเป็นมิตร มีโทษตามบุคคลที่คบ ๖

๑. นำให้เป็นนักเลงการพนัน

๒. นำให้เป็นนักเลงเจ้าชู้

๓. นำให้เป็นนักแสดงหลัก
๔. นำให้เป็นคนลงเขาด้วยของปลอม
๕. นำให้เป็นคนลงเขาซึ่งหน้า
๖. นำให้เป็นคนหัวไม้

๖. เกียรติร้ายการทำงาน มีโทษ ๖

๑. มักให้อ้างว่า หนาวนัก แล้วไม่ทำงาน
๒. มักให้อ้างว่า ร้อนนัก แล้วไม่ทำงาน
๓. มักให้อ้างว่า เวลาเย็นแล้ว แล้วไม่ทำงาน
๔. มักให้อ้างว่า ยังเข้าอยู่ แล้วไม่ทำงาน
๕. มักให้อ้างว่า หิวนัก แล้วไม่ทำงาน
๖. มักให้อ้างว่า กระจายนัก แล้วไม่ทำงาน

ผู้หวังความเจริญด้วยโมคคทรัพย์ ฟังเว้นเหตุเครื่องฉิบหาย ๖ ประการนี้เสีย

บทนำ

วิชาพุทธประวัติ เป็นวิชาว่าด้วยประวัติขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้เป็นพระศาสดาแห่งเราทั้งหลาย จึงควรที่เราทั้งหลายในฐานะเป็นพุทธศาสนิกชนต้องศึกษา ซึ่งนอกจากจะทำให้ได้ทราบถึงวงศ์ตระกูล การศึกษาฐานะทางสังคมของพระศาสดาก่อนที่จะทรงผนวชแล้วยังจะได้พิสูจน์ความจริงเกี่ยวกับพระศาสดาอย่างน้อย ๔ ประการ คือ

๑. สัมมาสัมพุทธปฏิญาณ ได้แก่ การที่ทรงปฏิญาณว่าเป็นพระพุทธรเจ้าเราจะได้อธิษฐานว่าธรรมที่ทรงตรัสรู้นั้น มีศาสดาอื่นเขาสอนกันมาก่อนแล้วหรือไม่

๒. ชีนาสวปฏิญาณ ได้แก่ ที่ทรงปฏิญาณว่า พระองค์เป็นชีนาสพ คือ หมดกิเลสนั้นเราจะได้อธิษฐานดูพระจริยาวัตรที่ทรงปฏิบัติมา ๔๕ พรรษา หลังจากทรงตรัสรู้แล้วว่ามีตรงไหนบ้างที่แสดงว่า พระองค์ยังมีกิเลสอยู่

๓. อันตรายิกธรรมวาทะ ได้แก่ การที่พระองค์ทรงสอนว่า ธรรมเหล่านี้เป็นอันตรายแก่บุคคลผู้ประพฤติ เราศึกษาดูธรรมเหล่านั้นแล้ว จะได้ว่าทราบว่าเป็นเช่นนั้นจริงหรือไม่

๔. นิยานิกรรมเทศนา ได้แก่ การที่พระองค์ทรงแสดงธรรมได้ว่าทำให้ผู้ปฏิบัติตามพ้นจากความทุกข์ เราจะได้ศึกษาดูว่า ธรรมเหล่านั้นช่วยให้ผู้ปฏิบัติตามพ้นทุกข์ได้จริงหรือไม่

การศึกษาวินัยพุทธประวัติด้วยความเคารพ และความสนใจใฝ่รู้ ย่อมนำไปสู่เป้าหมายอันสำคัญที่สุดของพุทธศาสนิกชน คือ ตถาคตโพธิศรัทธา ความเชื่อมั่นในความตรัสรู้ของพระตถาคตซึ่งผู้มีศรัทธาแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์ และความสุขแก่ชีวิตอย่างยิ่งใหญ่ไพศาล

พุทธประวัติ

ปริมกาล

ปริจเฉทที่ ๑

ชมพูทวีปและประชาชน

ชมพูทวีป คือ ประเทศอินเดีย ปัจจุบันนี้ได้แก่ อินเดีย ปากีสถาน เนปาล บังกลาเทศ
ประชาชนในชมพูทวีป มี ๒ พวก คือ ๑. พวกเจ้าของถิ่นเดิม เรียกว่า มลลภาวะ
๒. พวกที่ยกมาจากแผ่นดินข้างเหนือ เรียกว่า อริยภาวะ

ชมพูทวีปแบ่งเป็น ๒ จังหวัด คือ ๑. รามใน เรียกว่า มัชฌิมชนบท ๒. ภายนอก
เรียกว่า ปัจฉิมชนบท

มูลเหตุแห่งการแบ่งเช่นนี้ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรง
สันนิษฐานว่า พวกอริยภาวะ คงเรียกชนบทที่ตนเข้าตั้ง และเป็นใจกลางแห่งการปกครองว่า มัชฌิม
ชนบท เรียกชนบทที่พวกมลลภาวะตั้งอยู่ภายนอกเขตของตนว่า ปัจฉิมชนบท

ชมพูทวีปตามบาลีอุโบสถสูตร ในติกนิบาตอังคุตตรนิกาย ระบุว่า มี ๑๖ แคว้น คือ
อังกะ มคธะ กาสี โกสละ วัชชี มัลละ เจตี วังสะ กุรุ ปัญจาละ มัจฉะ สุรเสน
อัสสกะ อวันตี คันธาระ กัมโปชะ และในบาลีอื่นที่ไม่ซ้ำอีก ๕ คือ ลักกะ โกลิยะ ภัคคะ
วิเทหะ อังคุตตราปะ

คนในชมพูทวีป แบ่งเป็น ๔ พวก เรียกว่า วรรณะ คือ

๑. กษัตริย์ พวกเจ้า มีฐานะทางรักษาบ้านเมือง
๒. พราหมณ์ พวกเล่าเรียนมีฐานะทางฝึกสอนและทำพิธี
๓. แพศย์ พวกพลเรือน มีฐานะทางทำนา ค้าขาย
๔. ชูทร พวกคนงาน มีฐานะรับจ้างทำการ ทำของ

และยังมีคนนอกจาก ๔ พวกนี้อีก เรียกว่า จัณฑาล อันเกิดมาจากบิดาและมารดาที่ต่าง
วรรณะกัน เป็นที่ดูหมิ่นของคนมีชาติสกุลเป็นอย่างยิ่ง

การศึกษาของวรรณะ ๔

พวกกษัตริย์ ศึกษาในเรื่องยุทธวิธี

พวกพราหมณ์	ศึกษาในเรื่องศาสนา และวิทยาการต่าง ๆ
พวกแพศย์	ศึกษาเรื่องศิลปะ กสิกรรม และพาณิชย์การ
พวกศูทร	ศึกษาเรื่องการทำงานที่จะพึงทำด้วยแรงกาย

ความเชื่อของชาวชมพูทวีป

๑. เกี่ยวกับความเกิดและความตาย บางพวกเชื่อว่าตายแล้วเกิดใหม่ บางพวกเชื่อว่าตายแล้วสูญ
๒. เกี่ยวกับความสุขและความทุกข์ บางพวกถือว่า สัตว์จะได้สุขหรือทุกข์ก็ได้เอง สุขทุกข์ไม่มีเหตุปัจจัย บางพวกเห็นว่า สุขทุกข์มีเหตุปัจจัย

วิธีปฏิบัติเกี่ยวกับความเกิด ความตาย และสุขทุกข์

พวกที่ถือว่าตายแล้วเกิดอีก เข้าใจว่าประพตฺติอย่างไรจะได้ไปเกิดในสวรรค์ และสุคติ ก็ประพตฺติอย่างนั้น

พวกที่ถือว่าตายแล้วสูญ ก็ประพตฺติมุ่งแต่เพียงเอาตัวรอดในปัจจุบัน ไม่กลัวแต่ความเกิดในนรกและทุคติ

พวกที่ถือว่า จะได้สุขหรือทุกข์ก็ได้เอง สุขทุกข์ไม่มีเหตุปัจจัย ก็ไม่มีการขวนขวายได้แต่คอยเสียดสุขเสียดทุกข์ไปวัน ๆ

พวกที่ถือว่า สุขทุกข์มีมาเพราะเหตุปัจจัยภายนอก ก็บวงสรวงเทวดาขอให้ช่วยบ้าง ขวนขวายในทางอื่นบ้าง

พวกที่ถือว่า สุขทุกข์มีมาเพราะเหตุปัจจัยภายใน คือ กรรม เห็นว่ากรรมใดเป็นเหตุแห่งทุกข์ ก็เว้นกรรมนั้นเสีย ไม่ทำ เห็นว่ากรรมใดเป็นเหตุแห่งสุขก็ทำกรรมนั้น

ปริจฉะที่ ๒

ลักขณบท และศากยวงศ์

ลักขณบท ตั้งอยู่ในชมพูทวีปตอนเหนือ ที่ได้ชื่ออย่างนั้นเพราะตั้งขึ้นในดงไม้สักกะ ส่วนกษัตริย์ผู้ปกครองลักขณบทนั้น เรียกว่า ศากยะ ที่ได้ชื่ออย่างนั้น เพราะสามารถตั้งบ้านเมือง และตั้งวงศ์ได้ตามลำพัง แห่งโอรสของพระเจ้าโอกการาช ดังมีประวัติย่อว่า

พระเจ้าโอกการาช ได้ครองราชสมบัติในพระนครตำบลหนึ่ง ทรงมีพระโอรส ๔ พระองค์ พระธิดา ๕ พระองค์ วันหนึ่งทรงปลั่งพระโอรสผู้พระราชทานพระนครให้กับพระโอรสที่เพิ่ง ประสูติจากพระมเหสีอีกพระองค์หนึ่ง จึงต้องรับสั่งให้พระโอรสและพระธิดาเหล่านั้นไปตั้งเมืองใหม่ ทั้งหมดได้ไปตั้งอยู่ที่ดงไม้สักกะประเทศหิมพานต์

ลักขณบทนั้น มีเมืองหลวงชื่อว่า กบิลพัสดุ์ เพราะสถานที่นั้นเคยเป็นสถานที่อยู่ของ กบิลดาบสมาก่อน และเพราะถูกสร้างขึ้นตามคำแนะนำของกบิลดาบส

ศากยวงศ์

พระราชบุตร และพระราชบุตรีของพระเจ้าโอกการาชสมรสกันเอง มีเชื้อสายสืบสกุลลงมา เป็นพวกศากยะ แต่บางแห่งก็แบ่งเรียกสกุลพระเชษฐภคินีว่า พวกโกถิยะ

สกุลพระคาสดา ครองนครกบิลพัสดุ์ สืบเชื้อสายลงมาโดยลำดับจนถึงพระเจ้าชยเสนะ พระเจ้าชยเสนะ นั้น มีพระราชบุตรพระนามว่า สีหนุ มีพระราชบุตรีพระนามว่า ยโสธรา

ครั้นพระเจ้าชยเสนะทิวงคตแล้ว สีหนุกุมารได้ทรงครองราชย์สืบพระวงศ์ต่อมา ท้าวเธอ ทรงมีพระมเหสีพระนามว่า กัญจนา ซึ่งเป็นกนิษฐภคินีของพระเจ้าอัญชนะ เจ้าผู้ครองเทวทहनคร

พระเจ้าสีหนุและพระนางกัญจนา มีพระราชบุตร ๕ พระองค์ คือ สุทโธทนะ ๑ สุกโกทนะ ๑ อมิตโธทนะ ๑ โธโธทนะ ๑ ฆนิโธทนะ ๑ และมีพระราชบุตรี ๒ พระองค์ คือ ปมิตา ๑ อมิตา ๑

ส่วนพระนางยโสธรา ผู้เป็นกนิษฐภคินีของพระเจ้าสีหนุ นั้น ได้เป็นมเหสีของพระเจ้าอัญชนะ มีพระราชบุตร ๒ พระองค์ คือ สุปปพุทธะ ๑ ทัณฑปาณี ๑ พระราชบุตรี ๒ พระองค์ คือ มายา ๑ ปชาบดี ๑

พระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้พระศาสดาของเราทั้งหลายได้เสด็จมาอุบัติขึ้นในพวกอริยกชาติ ในจังหวัดมัชฌิมชนบท ชมพูทวีป แคว้นลัทธิ ในสกุลกษัตริย์พวกศากยะผู้โคตมโคตร เป็นพระโอรสของพระเจ้าสุทโธทนะศากยะเจ้ากรุงกบิลพัสดุ์ กับพระนางมายา เมื่อก่อนพุทธศก ๘๐ ปี

ปริจเฉทที่ ๓

พระศาสดาประสูติ

เมื่อพระเจ้าสุทโธทนะกับพระนางมายา ทรงอภิเษกสมรสกัน ต่อมา พระศาสดาของเราทั้งหลาย ได้ทรงถือปฏิสนธิในพระครรภ์ของนางมายา ในวันที่ประสูติพระโอรส พระนางได้เสด็จประพาสอุทยานลุมพินีวัน ทรงประสูติพระโอรสได้พร้อมไม่สาละ เมื่อวันศุกร์ เพ็ญเดือนวิสาขะ ปีกจ ก่อนพุทธศก ๘๐ ปี เวลาใกล้เที่ยง ขณะประสูติ พระนางสิริมหามายา ประทับยืนจับกิ่งสาละ พระโอรสพอประสูติแล้ว ดำเนินไปได้ ๗ ก้าว แปลงอัสภิวาจา อันเป็นอนุพนิมิตแห่งการตรัสรู้

อสิตดาบสเข้าเยี่ยม

ฝ่ายอสิตดาบส (อีกอย่างหนึ่งเรียก กาฬเทวิลดาบส) ผู้เป็นที่นับถือของราชสกุล ได้ทราบข่าวจึงเข้าไปเยี่ยม

พระเจ้าสุทโธทนะ ทรงอุ้มพระราชโอรสออกมาเพื่อจะให้เห็นมัสการพระดาบส พระดาบสเห็นพระโอรสนั้นมีลักษณะต้องด้วยตำหรับมหาบุรุษลักษณะ มีความเคารพนับถือในพระราชโอรสนั้นมาก จึงลุกขึ้นกราบลงที่พระบาททั้งสองของพระโอรสนั้นด้วยศिरชะของตน พร้อมกล่าวคำทำนายลักษณะของพระราชโอรสแล้ว ถวายพระพรลากลับไปอาศรมแห่งตน ทำให้ราชสกุลทั้งหลายเกิดความนับถือในพระโอรส ถวายโอรสของตนเป็นบริวารสกุลละองค์

ประสูติได้ ๕ วัน ทำนายลักษณะ ขนานพระนาม

เมื่อพระราชกุมารประสูติได้ ๕ วัน พระเจ้าสุทโธทนะโปรดให้ชุ่มนุมนพระญาติวงศ์และเสนามาตย์พร้อมกัน เชิญพราหมณ์ร้อยแปดคนมาฉันโภชนาหารแล้วทำนายพระลักษณะว่า พระกุมารมีคติเป็น ๒ คือ ถ้าได้ครองฆราวาส จักได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิราช ครองแผ่นดิน มีสมุทรสาค ๔ เป็นขอบเขต ถ้าออกทรงผนวช จักได้ตรัสรู้เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระศาสดาเอกในโลก และขนานพระนามว่า สิทธิธตถกุมาร แต่มหาชนมักเรียกตามพระโคตมว่า โคตมะ

ประสูติได้ ๗ วัน พระมารดาลิ้นพระชนม์

ฝ่ายพระนางเจ้ามาลัยผู้เป็นพระมารดา พอประสูติพระโอรสได้ ๗ วัน ก็สิ้นพระชนม์ พระเจ้าสุทโธทนะจึงทรงมอบพระราชโอรสนั้นแก่พระนางปชาบดีโคตมี พระมาตุจฉาเลี้ยงต่อมา ภายหลังพระนางนั้นมีพระราชบุตรพระองค์หนึ่งทรงพระนามว่า นันทกุมาร มีพระราชบุตรี พระองค์หนึ่งทรงพระนามว่า รูปนันทา

พระชนมายุ ๗ ปี ขุดสระโบกขรณี ๓ สระ

เมื่อสิหัตถกุมารทรงเจริญพระชนมายุได้ ๗ พรรษา พระราชบิดาตรัสให้ขุดสระโบกขรณี ในพระราชนิเวศน์ ๓ สระ ปลูกอุบลบัวขาวสระ ๑ ปลูกปทุมบัวหลวงสระ ๑ ปลูกบุณฑริกบัวขาว สระ ๑ ให้เป็นที่เล่นสำราญพระหฤทัยพระราชโอรส ครั้นพระราชกุมารมีพระชนม์เจริญ ควรจะศึกษาศิลปวิทยาได้ จึงทรงพาไปมอบไว้ใน สำนักครุวิศวามิตร พระราชกุมารทรงเรียนได้ว่องไว จนสิ้นความรู้ของอาจารย์แล้วได้แสดงให้ปรากฏ แก่หมู่พระญาติ ไม่มีพระกุมารอื่นจะเทียมถึง

พระชนมายุ ๑๖ พรรษา อภิเษกพระชายา

เมื่อพระราชกุมารทรงพระเจริญวัย มีพระชนมายุได้ ๑๖ ปี ควรจะมีพระเทวีได้แล้ว พระราชบิดาตรัสสั่งให้สร้างปราสาท ๓ หลัง เพื่อเป็นที่เสด็จอยู่แห่งพระราชโอรส ใน ๓ ถาด คือ ถาดหนาว ถาดร้อน ถาดฝน แล้ว ได้ตรัสขอพระนางยโสธรา (บางแห่งเรียกพิมพา) พระราชบุตรีของ พระเจ้าสุปปพุทธะในเทวทหนคร อันประสูติแต่นางอมิตาพระกนิษฐภคินีของพระองค์มาอภิเษกเป็นพระ ชายา

ฝ่ายพระราชกนิษฐภคินี ของพระเจ้าสุทโธทนะนั้น

สุกโกทนศากยะ มีโอรสองค์หนึ่ง ทรงนามว่า อานนท์

อมิตทหนศากยะ มีโอรส ๒ องค์ ทรงนามว่า มทานามะ ๑ อนุรุทธะ ๑

มีธิดา ๑ องค์ ทรงนามว่า โรหิณี

นางอมิตาพระราชกนิษฐภคินี เป็นพระมเหสีของพระเจ้าสุปปพุทธะ ประสูติราชบุตร องค์ ๑ ทรงนามว่า เทวทัต ราชบุตรีองค์ ๑ ทรงนามว่า ยโสธรา หรือพิมพา พระชายาของ สิหัตถกุมาร

พระกุมารและพระกุมารีในศากยวงศ์ทั้ง ๒ สายนั้น เจริญขึ้นโดยลำดับ ดังนี้แล

ปริจฉะที่ ๔

เสด็จออกบรรพชา

ลัทธิตถกumar เสด็จอยู่ครองฆราวาสสมบัติ ตราบเท่าพระชนมายุ ๒๙ พรรษา มีพระโอรสประสูติแต่พระนางยโสธราพระองค์หนึ่ง ทรงพระนามว่า **ราหุลกุมาร**

วันหนึ่ง ได้ทอดพระเนตรเห็นเทวทูต ๔ คือ คนแก่ คนเจ็บ คนตาย และสมณะ อันเทวดาสร้างนิรมิตไว้ในระหว่างทาง เมื่อเสด็จประพาสพระราชอุทยาน ๔ วาระโดยลำดับกัน ทรงสังเวชเหตุได้เห็นเทวทูต ๓ ข้างต้น ยิ่งความพอพระทัยในบรรพชาให้เกิดขึ้นเพราะได้เห็นสมณะในเวลากลางคืนทรงมำกัณฐกะ มีนายฉันทะตามเสด็จ ถึงฝั่งแม่น้ำอโนมา ตรัสสั่งนายฉันทะให้นำม้าพระที่นั่งกลับคืนพระนครแล้ว ทรงตัดพระเมาลีด้วยพระขรรค์ อธิษฐานเพศเป็นบรรพชิต ณ ที่นั่น ส่วนไตรจิวรและบาตร ภูมิภาคพรหมนำมาถวาย

ปริจเฉทที่ ๕

ตรัสรู้

พระมหาบุรุษทรงบรรพชาแล้ว เสด็จประทับแรมอยู่ที่อนุปิยอัมพวัน แขวงมัลลชนบท ชั่วเวลาราว ๗ วัน ได้เสด็จผ่านกรุงราชคฤห์ พระเจ้าพิมพิสารพระเจ้ามคธ ได้เสด็จมาพบเข้า ตรัสถามถึงชาติสกุลแล้วตรัสชวนให้อยู่ จะพระราชทานอิสริยยศยกย่อง พระองค์ไม่ทรงรับ แสดง พระประสงค์ว่า มุ่งจะแสวงหาพระสัมมาสัมโพธิญาณ พระเจ้าพิมพิสารทรงอนุโมทนาแล้วตรัสขอ ปฏิญาณว่า ตรัสรู้แล้วขอให้เสด็จมาเทศนาโปรด

ต่อจากนั้น พระมหาบุรุษได้เสด็จไปอยู่ในสำนักอาฬารดาบส กาลามโคตร และอุทกดาบส รามบุตร ซึ่งมหาชนนับถือว่าเป็นคณาจารย์ใหญ่ ขอศึกษาลัทธิสมัยของท่านทั้งสอง ได้ทรงทำ ทดลองในลัทธินั้นทุกอย่างแล้วเห็นว่าไม่ใช่ทางพระสัมมาสัมโพธิญาณ จึงเสด็จจาริกไปในมคธชนบท บรรลุถึงตำบลอุรุเวลาเสนานิคม ทรงพระดำริเห็นว่าประเทศนั้น ควรเป็นที่ตั้งความเพียรของกุลบุตรผู้ มีความต้องการด้วยความเพียรได้ จึงเสด็จประทับอยู่ ณ ที่นั้น ทรงบำเพ็ญทุกรกิริยา ทรมานพระ กายให้ลำบากเป็นกิจยากที่จะกระทำได้

ทุกรกิริยา ๓ วาระ

วาระแรก ทรงกตพระหนตต์ด้วยพระหนตต์ กตพระตาลูด้วยพระชีวหาไว้ให้แน่น จนพระ เสโทไหลออกจากพระกัจฉะ ได้สวดยทุกขเวทนาอันกล้า ครั้นทรงเห็นว่าการทำอย่างนั้นไม่ใช่ทางตรัสรู้ จึงทรงเปลี่ยนอย่างอื่น

วาระที่ ๒ ทรงผ่อนกลืนลมอัสสาสะ ปัสสาสะ ไม่ให้ลมหายใจเดินสะดวกทางช่องพระ นาสิก และช่องพระโอษฐ์ ได้สวดยทุกขเวทนาอย่างแรงกล้า ก็ไม่ได้ตรัสรู้ จึงทรงเปลี่ยนอย่างอื่นอีก

วาระที่ ๓ ทรงอดพระอาหาร ผ่อนสวดยแต่วันละน้อย ๆ บ้าง สวดยพระอาหาร ละเอียดบ้าง จนพระกายเหี่ยวแห้ง พระฉวีวรรณเศร้าหมอง พระอัฐิปราภฏทั่วพระกาย

ภายหลังทรงลงสันนิษฐานว่า การทำทุกรกิริยาไม่ใช่ทางตรัสรู้แน่แล้ว ได้ทรงเลิกเสียดด้วย ประการทั้งปวง กลับสวดยพระอาหารโดยปกติ ไม่ทรงอดอีกต่อไป

อุปมา ๓ ข้อ ปราภฏ

ครั้งนั้น อุปมา ๓ ข้อ ที่พระมหาบุรุษไม่เคยทรงสดับมาปราภฏแจ่มแจ้งแก่พระองค์ว่า

๑. ไม้สดที่ชุ่มด้วยยาง เชื้ออยู่ในน้ำ จะเอามาสีกันเพื่อให้เกิดไฟย่อมไม่ได้ เหมือนสมณพราหมณ์บางพวก ตัวก็ยังหมกอยู่ในกาม ใจก็ยังรักใคร่ในกาม พวกเพียรพยายามอย่างไรก็คงไม่ตรัสรู้

๒. ไม้สดที่ชุ่มด้วยยาง แม้จะไม่ได้เชื้ออยู่ในน้ำ ก็ไม่สามารถสีให้เกิดไฟได้ เช่นเดียวกัน เหมือนสมณพราหมณ์บางพวกแม้มีกายหลีกออกจากกามแล้ว แต่ใจยังรักใคร่ในกาม จะพยายามอย่างไรก็คงไม่สามารถตรัสรู้ได้

๓. ไม้แห้งที่วางไว้บนบก โกลน้ำ สามารถสีให้เกิดไฟได้ เหมือนสมณพราหมณ์บางพวก มีกายหลีกออกจากกาม ใจก็ละความรักใคร่ในกาม สงบดีแล้ว หากพวกเพียรพยายามอย่างถูกต้อง ย่อมสามารถตรัสรู้ได้

อุปมาทั้ง ๓ ข้อนี้ ทำให้พระองค์เกิดพระสติทวนระลึกถึงความเพียรทางใจว่า จักเป็นทางตรัสรู้ได้กระมัง ใครจะตั้งความเพียรทางจิต ทรงคิดเห็นว่าคนชุกชุมเช่นนี้ไม่สามารถทำได้ จำเราจะกินอาหารเช่น คือ ข้าวสุก ขนมกุมาส ให้มีกำลังก่อน จึงกลับเสวยพระอาหารโดยปกติ

บัญญัติศีลห้า

ฝ่ายบัญญัติศีล คือ บรรพชิต ๕ รูป ชื่อ โภณฑัญญะ ๑ วัปปะ ๑ ภัททิยะ ๑ มหานามะ ๑ อัสนี ๑ ซึ่งพากันออกบวชตามพระมหาบุรุษคอยเฝ้าปฏิบัติทุกเช้าค่ำ ด้วยหวังว่าพระองค์ได้บรรลุธรรมใด จักทรงสั่งสอนตนให้บรรลุธรรมนั้นบ้าง ครั้นเห็นพระองค์ทรงละทวกริกิริยามาเสวยพระอาหาร เข้าใจว่าคงไม่อาจบรรลุธรรมพิเศษได้แล้ว จึงพากันหนีไปอยู่ที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน แขวงเมืองพาราณสี

ความเพียรทางจิตทำให้บรรลุธรรม

ฝ่ายพระมหาบุรุษเสวยอาหารเช่น ทำพระกายให้กลับมีพลังกำลังได้อย่างเดิม ทรงเริ่มความเพียรทางจิตต่อไป นับแต่บรรพชามา ๖ ปีล่วงแล้ว ในเวลาเช้าวันเพ็ญวิสาขมาส ทรงรับถาดข้าวมธุปายาสจากนางสุชาดา เสด็จไปสู่ท่าแม่น้ำเนรัญชรา เสวยแล้วทรงลอยถาดในกระแสน้ำ ทรงรับหญ้าคาของคนหาบน้ำชื้อ โสติดิยะ ในระหว่างทาง ทรงลาดหญ้าต่างบัลลังก์ ณ ควางพระมหาโพธิ์ด้านบูรพาทิศแล้ว เสด็จนั่งขัดสมาธิ ผินพระพักตร์ทางบูรพาทิศ ทรงอธิษฐานพระหฤทัยว่า

ยังไม่ลุพระสัมมาสัมโพธิญาณเพียงใด จักไม่เสด็จลุกขึ้นเพียงนั้น แม้พระมังสะและพระโลหิตจะเหือดแห้งไป เหลือแต่พระตจะ พระนหารุ และพระอัฐิ ก็ตามที

ทรงชนะมาร

ในสมัยนั้น พญามารเกรงว่า พระมหาบุรุษจะพ้นจากอำนาจแห่งตน จึงยกพลเสนามา ผจญ แสดงฤทธิ์มีประการต่าง ๆ เพื่อจะยั้งพระมหาบุรุษให้ตกพระหฤทัยกลัวแล้วจะเสด็จหนีไป

พระองค์ทรงนึกถึงพระบารมี ๓๐ ท้า ที่ได้ทรงบำเพ็ญมา ตั้งมหาปฐพีไว้ในที่เป็นพยาน แล้วทรงต่อสู้พระบารมี ๓๐ ท้า นั้นเข้ามาช่วยผจญ ยังพญามารกับเสนาให้ปราศัย แต่ในเวลาพระอาทิตย์ยังไม่อัสดงคตแล้วบรรลุปเพนิวาสนุสสติญาณในปฐมยาม ได้จุตูปปาตญาณในมัชฌิมยาม ทรงใช้พระปัญญาพิจารณาปัจจุจสมุปบาท ทั้งฝ่ายเกิด ฝ่ายดับ สาวหน้าสาวกลับไปมาในปัจฉิมยาม ก็ได้ตรัสรู้พระสัมมาสัมโพธิญาณ คือ อาสวักขยญาณ ในเวลาอรุณขึ้น

พระผู้มีพระภาคเจ้า ได้พระปัญญาตรัสรู้ธรรมพิเศษเป็นเหตุถึงความบริสุทธิ์จากกิเลสสาระ จึงได้พระนามว่า **อรหันต์** และตรัสรู้ชอบโดยลำพังพระองค์เอง จึงได้พระนามว่า **สมมาสมพุทโธ** ๒ บทนี้ เป็นพระนามใหญ่ของพระองค์โดยคุณนิมิตอย่างนี้แล

ปฐมโพธิกาล

ปริจเฉทที่ ๖

ปฐมเทศนา และปฐมสาวก

เสวยวิมุตติสุขได้ร่มมหาโพธิ์ ๗ วัน

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสรู้ธรรมพิเศษแล้ว เสด็จประทับอยู่ภายใต้ร่มไม้มหาโพธิ์นั้น เสวยวิมุตติสุขสิ้นกาล ๗ วัน ทรงพิจารณาปัจจุสมุปบาท คือ ธรรมที่อิงอาศัยกันเกิดขึ้น ทั้งข้างเกิด (อวิชชาเป็นเหตุให้เกิดสังขาร สังขารเป็นเหตุให้เกิดวิญญูณ เป็นต้น) ทั้งข้างดับ (เพราะอวิชชาดับ สังขารจึงดับ เป็นต้น)

ได้ร่มอชปาลนิโครธ ๗ วัน

จากต้นมหาโพธิ์นั้น เสด็จไปยังภายใต้ร่มไม้ไทร ชื่อว่า อชปาลนิโครธ เสวยวิมุตติสุข ๗ วัน ทรงแสดงธรรมแก่พราหมณ์ผู้มักตวาดผู้อื่นว่า หี หี ว่า ผู้มีบาปกรรมอันลอยเสียแล้ว ไม่มีกิเลส เป็นเหตุชูผู้อื่นว่า หี หี ควรกล่าวถ้อยคำว่า ตนเป็นพราหมณ์โดยธรรม

ได้ร่มมัจฉลินท์ ๗ วัน

จากต้นอชปาลนิโครธนั้น ได้เสด็จไปยังต้นไม้จัก ชื่อว่า มัจฉลินท์ เสวยวิมุตติสุข ๗ วัน ทรงเปล่งอุทานว่า ความสงบเป็นสุขของบุคคลผู้มีธรรมได้ดับแล้วยินดีอยู่ในที่สงบ รู้เห็นตามเป็นจริง ฯ

ความไม่เบียดเบียน คือ ความสำรวมในสัตว์ทั้งหลาย และความปราศจากกำหนด คือ ความก้าวล่วงงามทั้งหลายเสียได้ ด้วยประการทั้งปวง เป็นสุขในโลก ความกำจัดอัสมิมานะ คือ ถ้าวัดตนให้หมดได้เป็นสุขอย่างยิ่ง

ได้ร่มราชายตนะ ๗ วัน

จากต้นมัจฉลินท์นั้น ได้เสด็จไปยังต้นไม้เกต ชื่อว่า ราชายตนะ เสวยวิมุตติสุข ๗ วัน สมัยนั้นพานิช ๒ คน คือ ตปุสสะ ๑ ภัลลิกะ ๑ เดินทางมาจากอุกกิล -ชนบท นำข้าวสัตตพวง

ข้าวล้มตักก่อน เข้าไปถวายแล้วกราบทูลแสดงตนเป็นอุบาสก อ่างพระองค์กับพระธรรมเป็นสรณะ เป็นปฐมอุบาสกในพุทธกาลแล้วหลีกไป (เทววาจิกอุบาสก)

ทรงตัดสินพระทัยแสดงธรรม

จากร่มไม้รำชายตนะนั้น เสด็จกลับไปประทับ ณ ร่มไม้ชปาสนีโคธอีก ทรงพิจารณาถึงธรรมที่ทรงตรัสรู้ว่าเป็นคุณอันลึกซึ้ง ยากที่ผู้ยินดีในกามคุณจะตรัสรู้ตามได้ จึงไม่คิดจะทรงสั่งสอนใคร แต่ในที่สุดทรงคิดว่ามนุษย์ ก็เหมือนดอกบัว ๓ ชนิด คือ บางชนิดยังจมอยู่ในน้ำ บางชนิดตั้งอยู่เสมอน้ำ บางชนิดตั้งขึ้นพ้นน้ำ

ดอกบัวที่ตั้งขึ้นพ้นน้ำแล้วนั้น คอยสัมผัสรัศมีพระอาทิตย์อยู่ จักบาน ณ วันนั้น

ดอกบัวที่ตั้งอยู่เสมอน้ำ จักบาน ณ วันพรุ่งนี้

ดอกบัวที่ยังไม่ขึ้นจากน้ำ ยังตั้งอยู่ภายในน้ำจักบาน ณ วันต่อ ๆ ไป

ดอกบัวที่ยังจมอยู่ในโคลนตม อันเป็นนักษาแห่งปลาและเต่าฉิบหายเสีย

ดอกบัวที่จะบานมีต่างชนิด ฉันท ไฉ เวไนยสัตว์ก็มีต่างพวกฉันทนั้น ผู้มีกิเลสน้อย มีอินทรีย์ (สัทธา วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญา) กล้า ก็อาจจะรู้ธรรมพิเศษนั้นได้จับพลัน

ผู้มีคุณสมบัติเช่นนั้นเป็นประมาณกลาง ได้รับอบรมในปฏิบัติเป็นบุพพภาค จนมีอุปนิสัยแก่กล้า ก็สามารถจะบรรลุธรรมพิเศษนั้นดูเดียวกัน

ผู้มีคุณสมบัติเช่นนั้นยังอ่อน หรือหาอุปนิสัยไม่ได้เลย ก็สมควรได้รับแนะนำในธรรมเบื้องต้น ทั่วไปก่อนเพื่อบำรุงอุปนิสัย

เพราะฉะนั้น พระธรรมเทศนาคงไม่ไร้ผล คงสำเร็จประโยชน์แก่คนทุกเหล่า เว้นแต่จำพวกที่ไม่ใช่เวไนย คือ ไม่รับแนะนำ ที่เปรียบด้วยดอกบัวอันเป็นนักษาแห่งปลาและเต่าฉิบหายเสีย

ทรงพระดำริหาคนผู้สมควรรับเทศนา

ครั้นพระองค์ทรงตัดสินพระทัย เพื่อจะแสดงพระธรรมเทศนาอย่างนั้นแล้ว ครั้งแรกทรงคิดถึงอาฬารดาบสและอุทกดาบส ซึ่งเป็นผู้ฉลาด ทั้งมีกิเลสเบาบาง แต่ทั้งสองท่านสิ้นชีพเสียแล้ว ต่อจากนั้นทรงรำลึกถึงปัญจวัคคีย์ และได้ตัดสินพระทัยว่า จะแสดงธรรมแก่พวกเขา จึงเสด็จออกจากต้นชปาสนีโคธ ทรงพระดำเนินทางไปยังเมืองพาราณสี อรรถกถากล่าวว่า ในเช้าวันขึ้น ๑๔ ค่ำ เดือน ๘

ระหว่างแห่งแม่น้ำคยาภิกับแดนมหาโพธิ์ต่อกัน ทรงพบอุปกาศิวก เขาเห็นสีพระฉวีวรรณของพระองค์ผุดผ่อง นึกประหลาดใจ จึงทูลถามถึงศาสดาของพระองค์ ทรงตอบว่า

พระองค์เป็นสยัมภู คือ เป็นเองในทางตรัสรู้ ไม่มีใครเป็นครูสอน อุปกาชีวก กล่าวว่า ขนาดนั้นเขียวหรือ สิ้นศรัทธาแล้วหลีกไป

ทรงแสดงปฐมเทศนา

เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จถึงป่าอิสิปตนมฤคทายวัน แขวงเมืองพาราณสี ได้เสด็จเข้าไปหาปัญจวัคคีย์ทั้ง ๕ แต่พวกเขาแสดงความไม่เคารพ พุดอกพระนามและใช้คำว่า อาวุโส พระองค์ทรงห้ามแล้วตรัสบอกว่า เราได้ตรัสรู้มฤตธรรมโดยชอบเองแล้ว

ปัญจวัคคีย์ไม่เชื่อ กล่าวคัดค้านว่า อาวุโสโศดม แม้ท่านทำทุกกรกิริยาอย่างหนัก ท่านยังไม่บรรลุธรรมพิเศษอะไร บัดนี้ ท่านมาปฏิบัติเพื่อความเป็นคนมักมากเสียแล้ว เหตุไฉนจะบรรลุธรรมพิเศษได้เล่า พวกเขาคัดค้านอย่างนั้นถึง ๒ - ๓ ครั้ง

พระองค์จึงทรงตรัสเตือนพวกเขาให้ระลึกถึงความหลังว่า ท่านทั้งหลายจำได้อยู่หรือว่า วาจาเช่นนี้เราได้เคยพูดแล้วในปางก่อนแต่กาลนี้

ปัญจวัคคีย์นึกได้ว่า วาจาเช่นนี้ไม่เคยมีเลย จึงมีความสำคัญในอันที่จะฟังพระองค์ทรงแสดงธรรม

ครั้นเมื่อพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ตรัสเตือนปัญจวัคคีย์ให้ตั้งใจฟังธรรมได้แล้ว รุ่งขึ้นวันอาสาฬหบูชา ได้ตรัสปฐมเทศนามีใจความโดยย่อว่า ที่สุด ๒ อย่าง ได้แก่ กามสุขัลลิกานุโยค คือ การประกอบตนให้พัวพันด้วยสุขในกาม ๑ อตตกิลมถานุโยค คือ การประกอบความเหน็ดเหนื่อยแก่ตนเปล่า ๑ อันบรรพชิตไม่ควรเสพ (ประพฤติ) บรรพชิตควรเสพมัชฌิมาปฏิปทา คือ ข้อปฏิบัติเป็นทางกลาง ได้แก่ ทางมืองค์ ๘ อันนำผู้ปฏิบัติให้เป็นอริยะ คือ ปัญญาอันเห็นชอบ ๑ ความดำริชอบ ๑ วาจาชอบ ๑ การงานชอบ ๑ เลี้ยงชีพชอบ ๑ ความเพียรชอบ ๑ ระลึกชอบ ๑ ตั้งใจชอบ ๑

ทรงแสดงอริยสัจ ๔ คือ ๑. ทุกข์ ได้แก่ ความเกิด ความแก่ ความเจ็บ ความตาย เป็นต้น ๒. สมุทัย เหตุให้ทุกข์เกิด ได้แก่ ตัณหา ๓ คือ กามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา ๓. นิโรธ ได้แก่ ความดับทุกข์ คือ ความสละ ละ วาง ไม่พัวพันติดอยู่กับตัณหาทั้ง ๓ นั้น ๔. มรรค ได้แก่ ทางที่ทำให้ถึงความดับทุกข์ คือ ทางมืองค์ ๘ อันนำผู้ปฏิบัติให้เป็นอริยะดังกล่าวแล้ว

เมื่อพระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสพระธรรมเทศนาอยู่ ธรรมจักขุ คือ ดวงตาอันเห็นธรรมปราศจากรูปลมทิน ได้เกิดขึ้นแก่ท่านโกณฑัญญะว่า สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งหมดมีความดับเป็นธรรมดา

พระองค์ทรงทราบว่า ท่านโกณฑัญญะได้เห็นธรรมแล้ว จึงทรงเปล่งอุทานว่า โภณฑัญญะได้รู้แล้วหนอ โภณฑัญญะได้รู้แล้วหนอ เพราะอุทานว่า อัญญาสิ อัญญาสิ ที่เป็นภาษามคธ แปลว่า ได้รู้แล้ว ๆ คำว่า **อัญญาโภณฑัญญะ** จึงได้เป็นชื่อของท่านตั้งแต่กาลนั้นมา

ฝ่ายท่านโกณฑัญญะได้เห็นธรรมแล้ว จึงทูลขออุปสมบทในพระธรรมวินัย พระองค์ทรงอนุญาตให้ท่านเป็นภิกษุด้วยพระวาจาว่า ท่านจงเป็นภิกษุมาเถิด ธรรมอันแรกกล่าวดีแล้ว ท่านจงประพฤติพรหมจรรย์ เพื่อทำที่สุดทุกข์โดยชอบเถิด พระวาจานั้นให้สำเร็จการอุปสมบทแก่ท่าน

ต่อจากนั้น ทรงจำพรรษาอยู่ที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน ทรงสั่งสอนบรรพชิตทั้ง ๔ รูป ด้วยพระธรรมเทศนาเบ็ดเตล็ดตามสมควรแก่อัธยาศัย ท่านวัปปะและภัททิยะ ได้ดวงตาเห็นธรรม จึงบวชให้พร้อมกัน ต่อมา ท่านมหานามะและอัสสชิ ได้ดวงตาเห็นธรรม จึงบวชให้พร้อมกัน ทั้ง ๔ ท่านบวชวิธีเดียวกับท่านโกณฑัญญะ

ปัญจวัคคีย์บรรลुพระอรหันต์

เมื่อภิกษุปัญจวัคคีย์ ตั้งอยู่ในที่สาวกแล้ว มีอินทรีย คือ ศรัทธาเป็นต้นแก่กล้า ควรเจริญวิปัสสนาเพื่อวิมุตติแล้ว ครั้นวันแรม ๕ ค่ำ เดือน ๙ ตรัสพระธรรมเทศนาอนัตตลักขณสูตร สั่งสอน ใจความโดยย่อว่า รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ เป็นอนัตตา คือ บังคับบัญชาไม่ได้ว่า จงเป็นอย่างนี้เถิด อย่าเป็นอย่างนั้นเลย ได้ตรัสถามปัญจวัคคีย์ว่า รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ เทียง เป็นสุข เป็นอนัตตา หรือไม่เทียง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ทูลตอบว่า ไม่เทียงเป็นทุกข์ เป็นอนัตตา จึงตรัสให้ละความถือมั่นในรูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณนั้นเสีย แล้วถือด้วยปัญญาตามความจริงว่า นั่นไม่ใช่ของเรา นั่นไม่ใช่เป็นเรา นั่นไม่ใช่ตนของเรา

เมื่อพระศาสดาตรัสพระธรรมเทศนาแสดงอนัตตลักขณะอยู่ จิตของภิกษุปัญจวัคคีย์ ผู้พิจารณาภูมิธรรมตามกระแสเทศนานั้น พ้นแล้วจากอาสวะทั้งหลาย ไม่ถือมั่นด้วยอุปาทาน

ครั้งนั้น มีพระอรหันต์ขึ้นในโลก ๖ องค์ คือ พระศาสดา ๑ สาวก ๕ ด้วยประการฉะนี้

ปริเฉทที่ ๗

ส่งสาวกไปประกาศพระศาสนา

สมัยนั้น พระศาสดาเสด็จจงกรมอยู่ในที่แจ้ง ในเวลาจวนใกล้รุ่ง ทรงได้ยินเสียงยสกุลบุตรออกอุทานว่า ที่นี้ไม่รวยหนอ ที่นี้ขัดข้องหนอ เดินมาอยู่ที่ใกล้ จึงตรัสเรียกว่า ที่นี้ไม่รวยหนอ ที่นี้ไม่ขัดข้อง ท่านมานี่เถิด นั่งลงเถิด เราจักแสดงธรรมแก่ท่าน

ยสกุลบุตรได้ยินอย่างนั้นแล้ว คิดว่า เขาว่าที่นี่ไม่รวยหนอ ที่นี้ไม่ขัดข้อง จึงถอดรองเท้าเข้าไปหา ไหว้แล้ว นั่ง ณ ที่สมควรข้างหนึ่ง พระศาสดาตรัสเทศนาอนุปปพิกถา คือ ถ้อยคำที่กล่าวโดยลำดับ ได้แก่ ทาน ศีล สัจจะ คือ สวรรค์ กามาทีนพ โทษแห่งกาม เนกขัมมานิสงส์ อนิสงส์แห่งการออกจากกาม (บวช) พอกจิตของเขาให้ห่างไกลจากความยินดีในกามแล้วจึงทรงแสดงอริยสัจ ๔ คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ และมรรค ดังได้กล่าวไว้ในปฐมเทศนา ยสกุลบุตรได้ดวงตาเห็นธรรม ณ ที่นั่นนั้นแล้ว ภายหลังพิจารณาภูมิธรรมที่พระศาสดาตรัสสอนเสร็จผู้เป็นบิดาอีกวาระหนึ่ง จิตพ้นจากอาสวะ ไม่ถือมั่นด้วยอุปาทาน (บรรลुพระอรหัต)

ฝ่ายมารดาของยสกุลบุตร เวลาเช้าขึ้นไปบนเรือนไม่เห็นลูก จึงบอกแก่เศรษฐีผู้สามี เศรษฐีให้คนออกตามหาทั้ง ๔ ทิศ ตนเองก็ออกติดตามด้วย เผลอไปทางป่าอิสิปตนมฤคทายวัน เห็นรองเท้าของลูกจึงตามเข้าไปหา พระศาสดาได้ตรัสอนุปปพิกถาและอริยสัจแก่เขา เมื่อจบเทศนาเขาได้แสดงตนเป็นอุบาสกถึงพระรัตนตรัยทั้ง ๓ เป็นสรณะ เป็นอุบาสกคนแรกในพระพุทธศาสนา แล้วได้กล่าวกับบุตรชายว่า พ่อยสะ มารดาของเจ้าเศรษฐีโศกพิโรธรำพัน เจ้าจงให้ชีวิตแก่มารดาของเจ้าเถิด

พระศาสดาจึงตรัสให้เศรษฐีทราบว่ายสกุลบุตรได้บรรลุพระอรหัตแล้ว ไม่มีการกลับคืนไปครองฆราวาสอีก เศรษฐีเข้าใจดี จึงทูลอาราธนาพระศาสดาพร้อมกับยสกุลบุตรเพื่อทรงรับภัตตาหารในเช้าวันนั้น พระศาสดาทรงรับด้วยพระอาการดุขณิภาพ เศรษฐีทราบแล้วจึงได้อภิวัตินทูลลากลับไป

เมื่อเศรษฐีกลับไปแล้ว ยสกุลบุตรได้ทูลขออุปสมบท พระศาสดาทรงอนุญาตให้เป็นภิกษุเหมือนที่ทรงอนุญาตแก่พระโกณฑัญญะ ต่างกันตรงที่ไม่ตรัสว่าเพื่อทำที่สุด ทุกข์โดยชอบ เพราะพระยสะได้บรรลุพระอรหัตแล้ว พระยสะจึงเป็นองค์ที่ ๗ ในโลก

ในเวลาเช้าวันนั้น พระศาสดาพร้อมกับพระยสะ ได้เสด็จไปยังเรือนของเศรษฐีนั้น มารดาและภรรยาเก่าของพระยสะมาเฝ้า ทรงแสดงอนุปปพิกถาและอริยสัจ ๔ แก่พวกเขาให้เห็นธรรมแล้ว ได้แสดงตนเป็นอุบาสกถึงพระรัตนตรัย เป็นสรณะ คนแรกในโลก

สหายนพระยสะ ๔๔ คนบวช

ฝ่ายสหายนของพระยสะ ๔ คน ชื่อ วิมล ๑ สุพาหุ ๑ ปุณณชิ ๑ ควัมปติ ๑ เป็นบุตรเศรษฐีในเมืองพาราณสีได้ทราบข่าวว่า ยสกุบุตรออกบวชแล้ว คิดว่า ธรรมวินัยนั้นคงเป็นสิ่งอันประเสริฐ จึงพร้อมกันไปหาพระยสะ พระยสะก็พาสหายนทั้ง ๔ คนนั้นไปเฝ้าพระศาสดา พระพุทธองค์ทรงแสดงธรรมให้กุบุตรทั้ง ๔ เห็นธรรมแล้ว ประทานให้เป็นภิกษุแล้ว ทรงสั่งสอนให้บรรลุพระอรหัตผล

ยังมีสหายนของพระยสะ เป็นชาวชนบทอีก ๕๐ คน ได้ทราบข่าวนั้นแล้ว คิดเหมือนหนหลังพากันบวชตามแล้วได้สำเร็จพระอรหัตผลด้วยกันสิ้นโดยนัยก่อน รวมกันเป็นพระอรหันต์ ๖๑ องค์

พระศาสดาทรงส่งสาวก ๖๐ รูป ไปประกาศพระศาสนาด้วยพระดำรัสว่า ท่านทั้งหลายจงเที่ยวไปในชนบทเพื่อประโยชน์และความสุขแก่มหาชน และอย่าไปรวมกัน ๒ รูป ผู้รู้ทั่วถึงธรรมคงมีอยู่ แต่ที่เสื่อมจากคุณพิเศษ เพราะโทษที่ไม่ได้ฟังธรรม แม้เราก็จะไปยังตำบลอุรุเวลาเสนานิคมเพื่อแสดงธรรม

ทรงประทานวิธีอุปสมบทแก่สาวก

ในสมัยนั้น พระศาสดาทรงประทานวิธีอุปสมบทแก่พระสาวกผู้ไปประกาศศาสนาว่า พึงให้ผู้อุปสมบทปลงผมและหนวด ให้ครองผ้าข้อมด้วยน้ำฝาด นั่งกระโห่ประนมมือ ไหว้ทำภิกษุทั้งหลาย แล้วสอนให้ว่าตามว่า พุทฺธํ สรณํ คจฺฉามิ ธมฺมํ สรณํ คจฺฉามิ สงฺฆํ สรณํ คจฺฉามิ ทฺติยมฺปิ ฯลฯ ตติยมฺปิ ฯลฯ การบวชวิธีนี้เรียกว่า ติสรณคฺคณฺหุปสัมปทา

ทรงโปรดภททวัคคีย์สหายน ๓๐ คน

ครั้งพระศาสดาประทับอยู่ในเมืองพาราณสีพอควรแก่พระประสงค์แล้ว เสด็จดำเนินไปยังตำบลอุรุเวลา ในระหว่างทางเข้าไปพักอยู่ที่ไร่ฝ้าย ทรงนั่งในร่มไม้ตำบลหนึ่ง ได้ตรัสอนุบุพพิททาและอริยสัจ ๔ โปรดภททวัคคีย์สหายน ๓๐ คน ให้ได้บรรลุพระอรหัต ประทานอุปสมบทให้แล้ว ทรงส่งไปเพื่อประกาศพระศาสนาเหมือนนัยหนหลัง

ทรงโปรดชฎิล ๓ พี่น้อง

ส่วนพระพุทธองค์เสด็จไปยังตำบลอุรุเวลา ซึ่งเป็นที่อยู่แห่งชฎิล ๓ พี่น้อง คือ อุรุเวลกัสสปะ นทิกัสสปะ และคยากัสสปะ ทรงชี้แจงให้อุรุเวลกัสสปะเห็นว่าลัทธิของเขาไม่มีแก่น

สาร จนอุรุเวลกัสสปะมีความสลัดใจ เลิกละลัทธินั้น ลอยบริหารของชฎิลในแม่น้ำแล้วทูลขออุปสมบท
ก็ทรงประทานอุปสมบท อนุญาตให้เป็นภิกษุทั้งสิ้น

ฝ่ายที่กัสสปะเห็นบริหารของพี่ชายลอยไปตามกระแส น้ำ สำคัญว่าเกิดอันตราย พร้อม
ทั้งบริวารรีบมาถึงเห็นพี่ชายถือเพศเป็นภิกษุ ถามทราบความแล้วได้ทูลขอบวชพร้อมทั้งบริวาร

ดยากัสสปะน้องชายเล็กพร้อมทั้งบริวาร ก็ได้ไปเฝ้าพระพุทธเจ้าและขอบวชทำนอง
เดียวกับที่กัสสปะผู้พี่ชาย

ทรงแสดงอาทิตตปริยายสูตร

พระศาสดาประทับอยู่ที่ตำบลอุรุเวลา ตามสมควรแก่พุทธอัธยาศัยแล้ว พร้อมด้วยภิกษุ
หมู่ชฎิลเหล่านั้น เสด็จไปยังตำบลคยาสีสะ ใกล้แม่น้ำคยา ทรงแสดงธรรมว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย
ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เป็นของร้อน ร้อนเพราะอะไร อะไรมาเผาให้ร้อน เรากล่าวว่าร้อน
เพราะไฟราคะ ไฟโทสะ ไฟโมหะ ร้อนเพราะความเกิด ความแก่ ความตาย ความโศก
ความรำพัน ความเจ็บไข้ ความเสียใจ ความคับใจ

เมื่อพระศาสดาตรัสพระธรรมเทศานี้จบลง จิตของภิกษุเหล่านั้นพ้นจากอาสวะทั้งหลาย
ไม่ถือมั่นด้วยอุปาทาน (สำเร็จพระอรหันต์) พระธรรมเทศานี้ชื่อว่า อาทิตตปริยายสูตร

ปริจฉะที่ ๘

เสด็จกรุงราชคฤห์แคว้นมคธและได้อัครสาวก

ครั้นพระพุทธองค์เสด็จอยู่ ณ ตำบลยาสีสะตามควรแก่อัชฌาศัยแล้ว พร้อมด้วยหมู่ภิกษุสาวกนั้น เสด็จไปยังกรุงราชคฤห์ ประทับอยู่ ณ ลัฏฐิวันสวนตาลหนุ่ม กิตติศัพท์ของพระองค์ชจรไปทั่วทิศว่า พระสมณโคดม โอรัสแห่งคากยะเป็นพระอรหันต์ตรัสรู้เองโดยชอบ ขณะนี้ประทับอยู่ที่ลัฏฐิวัน

พระเจ้าพิมพิสาร พระเจ้าแผ่นดินมคธได้ทรงทราบกิตติศัพท์นั้น จึงพร้อมด้วยราชบริพารเสด็จไปเฝ้า ทรงนมัสการแล้วประทับนั่ง ณ ที่อันสมควร

ส่วนราชบริพารของพระองค์มีอาการทางกาย วาจาต่าง ๆ กัน เป็น ๕ พวก คือ ๑. บางพวกถวายบังคม ๒. บางพวกเป็นแต่กล่าววาจาปราศรัย ๓. บางพวกเป็นแต่ประณมมือ ๔. บางพวกร้องประกาศชื่อและโคตรของตน ๕. บางพวกนั่งอยู่ ที่เป็นเช่นนั้นเพราะความไม่แน่ใจว่า อุรุเวลกัสสปะของพวกตนกับพระสมณโคดมใครเป็นใหญ่กว่ากัน

พระอุรุเวลกัสสปะ จึงลุกขึ้นจากที่นั่ง ทำผ้าห่มเฉียงบ่าข้างหนึ่ง ชบศิระลงที่พระบาทพระศาสดา ทูลประกาศว่า พระองค์เป็นศาสดาของข้าพเจ้า ข้าพเจ้าเป็นสาวกผู้ฟังคำสอนของพระองค์ และทูลประกาศความไม่มีแก่นสารแห่งลัทธิเดิม ราชบริพารจึงโน้มจิตเชื่อถือพระศาสดา ตั้งโสตคอยฟังพระธรรมเทศนา

พระศาสดาทรงแสดงอนุปพพิกขาและอริยสัจ ๔ พระเจ้าพิมพิสารและราชบริพารแบ่งเป็น ๑๒ ส่วน ๑๑ ส่วนได้จักขุเห็นธรรม ส่วน ๑ ตั้งอยู่ในไตรสรณคมน์

ความปรารถนา ๕ ประการของพระเจ้าพิมพิสาร

เมื่อครั้งยังเป็นราชกุมาร ยังไม่ได้รับอภิเษก พระเจ้าพิมพิสารได้ตั้งความปรารถนาไว้ ๕ อย่าง คือ

๑. ขอให้ข้าพเจ้าได้รับอภิเษกเป็นพระเจ้าแผ่นดินมคธนี้
๒. ขอให้ท่านผู้เป็นพระอรหันต์ ผู้รู้เอง เห็นเอง โดยชอบ ฟังมายังแคว้นแคว้นของข้าพเจ้า ผู้ได้รับอภิเษกแล้ว
๓. ขอให้ข้าพเจ้าฟังได้เข้าไปนั่งใกล้พระอรหันต์นั้น
๔. ขอให้พระอรหันต์นั้น ฟังแสดงธรรมแก่ข้าพเจ้า
๕. ขอให้ข้าพเจ้าฟังรู้ทั่วถึงธรรมของพระอรหันต์นั้น

บัดนี้ความปรารถนาทั้ง ๕ อย่างของพระองค์สำเร็จบริบูรณ์ทุกอย่างแล้ว จึงได้ทรงกราบ
ทูลให้พระศาสดาทรงทราบ

ความปรารถนาของพระเจ้าพิมพิสารอันเกี่ยวกับพระอรหันต์ ทำให้เข้าใจได้ว่า คำว่า
อรหันต์ เป็นของเก่า และผู้เป็นพระอรหันต์เป็นที่เคารพนับถือของคนทุกชั้นวรรณะ แม้แต่
พระมหากษัตริย์

ทรงอนุญาตให้ภิกษุรับอาราม

พระเจ้าพิมพิสารครั้นกราบทูลความสำเร็จพระราชประสงค์ทั้ง ๕ แล้ว ได้แสดงพระองค์
เป็นอุบาสก จากนั้นได้กราบทูลเชิญเสด็จพระศาสดาพร้อมทั้งหมู่สาวก เพื่อเสวยที่พระราชนิเวศน์ใน
วันรุ่งขึ้น

วันรุ่งขึ้น พระศาสดาพร้อมด้วยพระสาวกได้เสด็จไปยังพระราชนิเวศน์ พระเจ้าพิมพิสาร
ทรงอังคาสภิกษุสงฆ์มีพระพุทธรูปเจ้าเป็นประธานแล้ว ทรงพระราชดำริถึงสถานควรเป็นที่เสด็จอยู่
แห่งพระศาสดา ทรงเห็นว่า พระราชอุทยานเวฬุวันสวนไม้ไผ่เหมาะสมที่สุด ทรงจับพระเต้าทองเต็ม
ด้วยน้ำ หลังลงถวายพระราชอุทยานเวฬุวันนั้นแก่ภิกษุสงฆ์ มีพระพุทธรูปเจ้าเป็นประธาน พระศาสดา
ทรงรับแล้วเสด็จไปประทับอยู่ ณ ที่นั้น

พระพุทธรูปทรงปรารภเหตุนั้น จึงประทานพระพุทธรูปอนุญาตให้ภิกษุรับอารามที่ทายก
ถวายตามปรารถนา การถวายอารามเกิดขึ้นเป็นครั้งแรกในกาลนั้น และเวฬุวันก็เป็นอารามของสงฆ์เป็น
แห่งแรกในพระพุทธรูปศาสนา

ทรงได้พระอัครสาวก

วันหนึ่ง พระอัสสชิหนึ่งในปัญจวัคคีย์ เข้าไปบิณฑบาตในเมืองราชคฤห์ สารีบุตร
บริพพาชกเห็นท่านมีกิริยาอาการที่น่าเลื่อมใส จึงติดตามไป ครั้นเห็นท่านกลับจากบิณฑบาต จึงหา
โอกาสเข้าไปถามว่า ใครเป็นศาสดาของท่าน ท่านชอบใจธรรมของใคร ได้รับคำตอบว่า พระมหาสมณะ
โอรสของเจ้าศากยะออกบวชจากศากยสกุล เป็นศาสดาของเรา เราชอบใจธรรมของพระองค์

“พระศาสดาของท่านสอนว่าอย่างไร ?”

“ธรรมใดเกิดแต่เหตุ พระศาสดาทรงแสดงเหตุแห่งธรรมนั้น และความดับแห่งธรรมนั้น
พระศาสดาทรงสอนอย่างนี้”

สารีบุตรได้ฟังธรรมนั้นก็ทราบได้ทันทีว่า พระศาสดาทรงสอนให้ปฏิบัติเพื่อระงับดับเหตุแห่งธรรมเป็นเครื่องก่อให้เกิดทุกข์ ได้ดวงตาเห็นธรรมว่า สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งหมดย่อมดับไปเป็นธรรมดา แล้วถามว่า “พระศาสดาของเราเสด็จอยู่ที่ไหน”

“เสด็จประทับอยู่ที่เวฬุวัน ผู้มีอายุ”

“ถ้าอย่างนั้น พระผู้เป็นเจ้าไปก่อนเถิด ข้าพเจ้าจะกลับไปบอกสหายแล้ว จะพากันไปเฝ้าพระศาสดา”

สารีบุตรได้กลับไปยังที่อยู่ของตน บอกความที่ไปพบพระอัสสชิ และแสดงธรรมนั้นแก่โมคคัลลานปริพาชกให้ได้ดวงตาเห็นธรรม แล้วไปลาอาจารย์สัจจชัย แม้จะถูกห้ามปรามขอร้องก็ไม่ฟัง พาบริวารของตนไปเฝ้าพระศาสดาที่เวฬุวัน ทูลขออุปสมบท พระองค์ทรงอนุญาตให้เป็นภิกษุด้วยกันทั้งสิ้น ท่านกล่าวว่า ภิกษุผู้เป็นบริวารสำเร็จพระอรหันต์ก่อน

ฝ่ายพระโมคคัลลานะ บวชได้ ๗ วัน ไปทำความเพียรอยู่ที่กัลลวาลมุตตคาม แขวงมคธ ถูกถิ่นมิถุระครอบงำนั่งโง่งงอยู่ พระศาสดาได้เสด็จไปยังสถานที่นั้น ทรงแสดงอุบายระงับความโง่งง แล้วให้อิวาทว่า

ดูก่อนโมคคัลลานะ เธอจงจำใส่ใจว่า เราจักไม่ชงวงเข้าไปสู่สกุล เราจักไม่พูดคำซึ่งเป็นเหตุเถียงกัน เราจักยินดีที่นอนที่นั่งอันสงบ

ทรงสอนถึงข้อปฏิบัติที่ทำให้สิ้นต้นเหตุ บรรดาธรรมทั้งปวงไม่ควรยึดมั่น ควรพิจารณาให้เห็นว่าไม่เที่ยงน่าเบื่อหน่าย ล้วนมีความแตกดับย่อยยับ ควรปล่อยวางเสีย พระโมคคัลลานะปฏิบัติตามพระโอวาทนั้น ก็ได้สำเร็จพระอรหันต์ในวันนั้น (คือ วันที่ ๗)

พระสารีบุตร เมื่อบวชได้ ๑๕ วัน พระศาสดาประทับอยู่ที่ถ้ำสุกกรชาตา ทรงแสดงธรรมแก่ปริพาชกผู้หนึ่งชื่อ ทีฆนชชะ อัคคิเวสนโคตร ผู้มีทิวฐิแรง ชอบขัดแย้งกับผู้อื่น ซึ่งเข้าไปเฝ้าเพื่อทูลถามปัญหา ว่า ดูก่อน อัคคิเวสนะ ผู้รู้พิจารณาเห็นว่า ถ้าเรากล่อมมันทิวฐิอย่างใดอย่างหนึ่งว่า สิ่งนี้เท่านั้นจริง สิ่งอื่นเหลวไหลหาความจริงไม่ได้ ก็จะต้องถอยห่างไปจากคนอื่นที่มีทิวฐิไม่เหมือนกับตน ครั้นความถอยห่างก็มีขึ้น ความวิวาทเถียงกันก็มีขึ้น ครั้นความวิวาทมีขึ้น ความพิฆาตหมายมันก็มีขึ้น ครั้นความพิฆาตมีขึ้น ความเบียดเบียนกันก็มีขึ้น ผู้รู้ท่านเห็นอย่างนี้ ครั้นรู้แล้วยอมละทิวฐิ นั้นเสียด้วย ไม่ทำทิวฐิอื่นให้เกิดขึ้นด้วย การละทิวฐิยอมมีด้วยอุบายอย่างนี้

ทรงแสดงอุบายเครื่องไม่ถอยมันต่อไปว่า อัคคิเวสนะ กายคือประขุมมหาภูต

รูป ๔ (ดิน น้ำ ลม ไฟ) มีมารดาบิดาเป็นแดนเกิด เต็บโตเพราะข้าวสุกและขนมต่าง ๆ ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นของว่างเปล่าไม่ใช่ตน เวทนาทั้ง ๓ คือ สุข ทุกข์ และไม่ทุกข์ไม่สุข ไม่เที่ยง บัจฉัยแต่งขึ้นมีความสิ้นไป เสื่อมไป ดับไปเป็นธรรมดา อริยสาวก ได้ฟังอย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่าย คลายกำหนด ไม่ถอยมันด้วยอุปาทาน ชื่อว่าเป็นผู้หลุดพ้น ผู้หลุดพ้นแล้วอย่างนี้

ยอมไม่วิวาทโต้เถียงกับผู้ใดด้วยทิฐิของตน โวหารใดเขาพูดกันอยู่ในโลก ก็พูดตามโวหารอย่างนั้น แต่ไม่ถือมั่นด้วยทิฐิ

สมัยนั้น พระสารีบุตรนั่งถวายนานพักอยู่ ณ เบื้องพระปฤษฎางค์แห่งพระศาสดา ได้ฟังพระธรรมเทศนานั้น คิดว่า พระศาสดาตรัสสอนให้ละการถือมั่นธรรมเหล่านั้นด้วยปัญญาอันรู้ยิ่ง เมื่อท่านพิจารณาอยู่อย่างนั้น จิตก็พ้นจากอาสวะ ไม่ถือมั่นด้วยอุปาทาน (บรรลุประอรหัต) หลังจากบวชได้ ๑๕ วัน

ส่วนที่ชนขบิรพาชก เป็นแต่ได้ดวงตาเห็นธรรมแสดงตนเป็นอุบาสก ถึงพระรัตนตรัย เป็นสรณะตลอดชีวิต

พระสารีบุตรเถระ และพระโมคคัลลานเถระ ครั้นสำเร็จเป็นพระอรหันต์แล้ว พระสารีบุตร ได้เป็นอัครสาวกเบื้องขวา เลิศทางปัญญา พระโมคคัลลานะ ได้เป็นพระอัครสาวกเบื้องซ้าย เลิศทางมีฤทธิ์ เป็นกำลังสำคัญในการช่วยพระศาสดาประกาศพระศาสนา

พระศาสดา ทรงประดิษฐานพระพุทธรูปในแคว้นมคธอย่างนี้แล้ว เสด็จจาริกไปมา ในชนบทนั้น ๆ ทรงแสดงธรรมเทศนาสั่งสอนประชุมชนให้ได้ความเชื่อ ความเลื่อมใส แล้วปฏิบัติ ตาม ออกบวชในพระธรรมวินัย เป็นภิกษุบ้าง เป็นภิกษุณีบ้าง คงอยู่ในฆราวาสเป็นอุบาสกบ้าง อุบาสิกาบ้าง รวมเข้าเป็นพุทธบริษัท ๔ เหล่า ประกาศพระศาสนาให้แพร่หลายเพื่อสมพุทธปณิธาน ที่ได้ทรงตั้งไว้เดิม

มัชฌิมโพธิกาล

ปริจเจทที่ ๙

ทรงบำเพ็ญพุทธกิจในมคธชนบท

ประทานอุปสมบทแก่พระมหากัสสปะ

คราวหนึ่ง พระศาสดาเสด็จจาริกโปรดประชาชนในมคธชนบท ประทับอยู่ที่ใต้ร่มไทร เรียกว่า พุทฺธุตตนิโครธ ระหว่างกรุงราชคฤห์และเมืองนาลันทาท่อกัน ในเวลานั้น ปีปฬลิมาณพ กัสสปโคตร มีความเบื่อหน่ายในการครองเรือน ละฆราวาสถือเพศเป็นบรรพชิต ออกบวชอุทิศพระ อรหันต์ในโลก จาริกมาถึงที่นั่น เห็นพระศาสดา มีความเลื่อมใสเข้าไปเฝ้า รับเอาพระองค์เป็น ศาสดาของตน ทรงรับเป็นภิกษุในพระธรรมวินัยด้วย ประทานโอวาท ๓ ข้อ ว่า

๑. กัสสปะ ท่านพึงศึกษาว่า เราจักเข้าไปตั้งความละเอียดและความยำเกรงในภิกษุ ทั้งที่เป็นผู้เฒ่า ทั้งที่เป็นผู้ใหม่ ทั้งที่เป็นปานกลาง อย่างแรงกล้า

๒. เราจะพึงธรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งประกอบด้วยกุศล เราจักเสียดุลยพั้งธรรมนั้น พิจารณาเนื้อความแห่งธรรมนั้น

๓. เราจะไม่ละสติไปในกาย คือ พิจารณาร่างกายเป็นอารมณ์ (กายคตาสติ)

พระมหากัสสปะได้ฟังพุทธโอวาทนั้นแล้ว บำเพ็ญเพียรปฏิบัติตามในวันที่ ๘ แต่ อุปสมบทได้สำเร็จพระอรหันต์

มหาสันนิบาตแห่งมหาสาวก

ครั้งพระศาสดาเสด็จประทับ ณ กรุงราชคฤห์ พระนครหลวงแห่งมคธ ได้มีการประชุม แห่งพระสาวกคราวหนึ่ง เรียกว่า **จาทุรงคสันนิบาต** แปลว่า การประชุมมีองค์ ๔ คือ

๑. พระสาวกผู้เข้าประชุมกันนั้น ล้วนเป็นพระอรหันต์อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว

๒. พระสาวกเหล่านั้นล้วนเป็นเอหิภิกขุ สาวกครั้งแรกที่พระศาสดาประทานอุปสมบทเอง

๓. พระสาวกเหล่านั้นไม่ได้นัดหมาย ต่างมาพร้อมกันเข้าเอง ๑,๒๕๐ องค์

๔. พระศาสดาประทานพระบรมพุทโธวาท ซึ่งเรียกว่า โอวาทปาฏิโมกข์ ย่อหัวใจ

พระพุทธศาสนาแสดง

มหาสันนิบาตนี้ ได้มีขึ้นที่เวฬุวนาราม ในวันมาฆปุรณมี ดิถีเพ็ญมาฆมาส คือ เดือน ๓ เวลาบ่าย การประชุมนี้มีชื่อเล่าลือมาในพระศาสนา จึงยกขึ้นกล่าวเป็นพระเกียรติของพระศาสดา ในมหาปทานสูตร และเป็นอภิรัทิตสมัยที่ทำบูชาของวัดทั้งหลาย เรียกว่า **มาฆบูชา**

โอวาทปาฏิโมกข์คำสอนหลักของศาสนา

โอวาทปาฏิโมกข์นั้น เป็นคำประพันธ์ ๓ คาถากึ่ง

คาถาที่ ๑ แสดงว่า

ขันติ คือ ความอดทน เป็นตบะอย่างยอด

ท่านผู้รู้กล่าวนิพพานว่าเป็นยอด

บรรพชิตผู้ฆ่า ผู้เบียดเบียนสัตว์อื่น ไม่ถือว่าเป็นสมณะ

คาถาที่ ๒ แสดงว่า

การไม่ทำบาปทั้งปวง การยังกุศลให้บริบูรณ์

การยังจิตของตนให้ผ่องใส เป็นคำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย

คาถาที่ ๓ แสดงว่า

การไม่พูดข้อนขอดกัน การไม่ประหัดประหารกัน

ความร่วมมือในพระปาฏิโมกข์ ความรู้จักประมาณในอาหาร

ความเสพที่นอนที่นั่งอันสงัด ความประกอบความเพียรทางใจอย่างสูง

เป็นคำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย

การแสดงโอวาทปาฏิโมกข์ของพระศาสดา ก็เพื่อพระสาวกผู้เกี่ยวข้องสอนในพระพุทธศาสนา จะได้ยกเอาธรรมข้อใดข้อหนึ่งขึ้นแสดงโดยเหมาะสมแก่บริษัท ท่านกล่าวว่า โอวาทปาฏิโมกข์นี้ พระศาสดาเองก็ตรัสแก่ภิกษุสงฆ์ในอุโบสถทุกกึ่งเดือน มางดเสียเมื่อได้ทรงอนุญาตให้ภิกษุสงฆ์เอาลิกขาบทที่ทรงบัญญัติไว้มาสดในที่ประชุมแทน เรียกว่า **สวดพระปาฏิโมกข์**

ทรงอนุญาตเสนาสนะ

ในคราวเสด็จกรุงราชคฤห์ครั้งแรก พระเจ้าพิมพิสารทรงถวายเวฬุวนารามเป็นที่ประทับ พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์ สถานที่นั้นคงเป็นป่าไผ่ ไม่มีอาคารแต่อย่างใด สมด้วยข้อความในเสนาสนะชั้นแรกว่า ครั้งพระศาสดายังไม่ได้อนุญาตเสนาสนะ ภิกษุทั้งหลายอยู่กันในป่าบ้าง โคนไม้บ้าง บนภูเขาบ้าง ซอกเขาบ้าง ในถ้ำบ้าง ป่าช้าบ้าง ที่สุ่มทุมพุ่มไม้บ้าง ที่แจ้งบ้าง ลอมฟางบ้าง

วันหนึ่ง ราชคหกเศรษฐีไปอุทยานแต่เช้า เห็นภิกษุทั้งหลายออกจากสถานที่เหล่านั้น ด้วยกิริยาอาการน่าเลื่อมใส จึงถามว่า ถ้าเขาทำวิหารถวาย จะอยู่ในวิหารได้ไหม ภิกษุทั้งหลายตอบ

ว่า พระศาสดายังไม่ทรงอนุญาต เขาขอให้กราบทูลถามแล้วบอกแก่เขา ภิกษุทั้งหลายได้ทำตามนั้น พระศาสดาทรงอนุญาตที่หนึ่งทีนอน ๕ ชนิด คือ วิหาร ๑ อัถมโยค ๑ ปราสาท ๑ หัมมิมะ ๑ คูหา ๑

วิหาร คือ กุฏิธรรมดา อัถมโยค คือ เฝิง ปราสาท คือ เรือนชั้น เช่น ตึกแถว หัมมิมะ คือ ที่อยู่ก่อด้วยอิฐหรือดินเหนียว โดยหาสิ่งอื่นมาทำหลังคา คูหา คือ ถ้ำทั่วไป

ทรงแสดงวิธีทำปุพพเปตพลี

พระเจ้าพิมพิสาร ทรงทำปุพพเปตพลี คือ การทำบุญอุทิศบรรพบุรุษ ภายหลังจากพระองค์ทรงนับถือพระพุทธศาสนาแล้ว ในวันทรงทำปุพพเปตพลี ทรงทูลเชิญสมเด็จพระศาสดา พร้อมด้วยพระภิกษุสงฆ์ไปทรงอังคาสที่พระราชานิเวศน์ พระสงฆ์ฉันเสร็จแล้ว ทรงบริจาจาคำไทยธรรมต่าง ๆ รวมทั้งผ้าด้วยแก่พระภิกษุสงฆ์ แล้วทรงอุทิศบุรพบิดร คือ บรรพบุรุษผู้ล่วงลับวายชนม์

พระศาสดาทรงอนุโมทด้วยคาถา มีคำว่า อทาลิ เม อกาลิ เม เป็นต้น แปลว่า ญาติที่ดี มิตรที่ดี ระลึกถึงอุปการะอันท่านทำแล้วในกาลก่อนว่า ท่านได้ให้สิ่งนี้แก่เรา ได้ทำสิ่งนี้แก่เรา เป็นญาติ เป็นมิตร เป็นสขา (สหาย) ของเรา พึงให้ทักษิณา เพื่อชนผู้ล่วงลับไปแล้ว ไม่เพียงทำการร้องไห้ เศร้าโศก รำพันถึง (เพียงอย่างเดียว) เพราะการอย่างนั้นไม่เป็นไปเพื่อประโยชน์แก่ญาติผู้ล่วงลับไป แต่ญาติทั้งหลายก็มักเป็นอย่างนี้ (คือร้องไห้ เป็นต้น) ส่วนทักษิณานี้ที่ท่านทั้งหลายบริจาจาคำในสงฆ์ ย่อมสำเร็จประโยชน์แก่ญาติผู้ล่วงลับไปแล้วนั้นโดยพลัน ท่านทั้งหลาย (ชื่อว่า) ได้แสดงออกซึ่งญาติธรรมด้วย ได้ทำบูชาญาติผู้ล่วงลับอย่างยิ่งด้วย ได้เพิ่มกำลังให้แก่ภิกษุทั้งหลายด้วย เป็นอันได้บุญไม่น้อยเลย

การทำปุพพเปตพลี ย่อมบำรุงความรัก ความนับถือ ในบรรพบุรุษของตน ให้เจริญกุศล ส่วนกตัญญูกตเวทิตาเป็นทางมาแห่งความรุ่งเรืองแห่งสกุลวงศ์ พระศาสดาจึงได้ทรงอนุมตติด้วยประการฉะนี้

ทรงมอบให้สงฆ์เป็นใหญ่ในกิจ

วันหนึ่ง พระศาสดาประทับอยู่ที่วิหารเชตวัน อารามของอนาถปิณฑิกเศรษฐี เมืองสาวัตถี แคว้นโกศล มีพราหมณ์ชราคนหนึ่งคร่ำคร่ามาขอบวช จึงทรงมอบให้พระสารีบุตรบวชให้ โดยทำพิธีเป็นการสงฆ์ ในมัธยมชนบทต้องประชุมภิกษุ ๑๐ รูป ในปัจฉิมชนบทมีพระน้อยประชุมภิกษุ ๕ รูป ภิกษุรูปหนึ่งเป็นพระอุปัชฌาย์ คือ เป็นผู้รับรอง (รับผิดชอบ) ผู้จะอุปสมบท รูปหนึ่งประกาศสงฆ์ให้รู้เรื่อง แต่ในปัจจุบันนี้นิยมใช้ ๒ รูป เรียกว่า กรรมวาจาจารย์ กับอนุสาวนาจารย์ แต่ชาวบ้านมักเรียกว่า คู่สวด ครั้นประกาศสงฆ์ให้รู้เรื่อง ๓ ครั้ง ถ้าไม่มีภิกษุคัดค้าน ผู้นั้นชื่อ

ว่าเป็นภิกษุ ถ้าถูกคัดค้านแม้เสียงเดียวเป็นอันไม่ยอมรับ อุปสมบทชนิดนี้เรียก ญัตติจตุตถกรรม
อุปสัมปทา แปลว่า อุปสมบทด้วยการสงฆ์ มีวาจาประกาศเป็นที่ ๔ เมื่อทรงอนุญาตวิธีอุปสมบทนี้
แล้ว ทรงยกเลิกการอุปสมบทแบบไตรสรณคมน์ที่ทรงอนุญาตไว้เดิม

ทรงสอนพระศาสนาผ่อนลงมาถึงคติโลก

วันหนึ่ง พระศาสดาเสด็จไปบิณฑบาตในพระนครราชคฤห์ พบชายหนุ่มคนหนึ่งชื่อ
สิงคารมาณพ กำลังไหว้ทิศอยู่จึงตรัสถาม เขาทูลว่า ไหว้ทิศพระเจ้าข้า บิดาของข้าพระองค์ก่อน
ตายได้สั่งเอาไว้ ข้าพระองค์เคารพคำสั่งของท่านจึงไหว้ทิศ

พระพุทธองค์ตรัสแก่เขาว่า ในแวดวงของอารยชน เขาไม่ไหว้ทิศตะวันออก ทิศตะวันตก
เป็นต้น อย่างนี้หรือ เขาไหว้ทิศ ๖ แต่ก่อนจะไหว้ทิศต้องทำกิจเบื้องต้นให้สมบูรณ์ด้วย คือ ต้อง
เว้นกรรมกิเลส ๔ ไม่ทำบาปกรรมเพราะอคติ ๔ และไม่เกี่ยวข้องกับอบายมุข ๖ ต่อจากนั้นจึงไหว้
ทิศ ๖ คือ

๑. ทิศบูรพา อันเป็นทิศเบื้องหน้า ได้แก่ มารดา บิดา
 ๒. ทิศทักษิณ อันเป็นทิศเบื้องขวา ได้แก่ อาจารย์
 ๓. ทิศปัจฉิม อันเป็นทิศเบื้องหลัง ได้แก่ บุตรภรรยา
 ๔. ทิศอุดร อันเป็นทิศเบื้องซ้าย ได้แก่ มิตรญาติ
 ๕. ทิศเบื้องล่าง ได้แก่ บ่าวและลูกจ้าง
 ๖. ทิศเบื้องบน ได้แก่ สมณพราหมณ์
- ส่วนความละเอียดแห่งเทศานี้ มีอยู่ในวิชาธรรมแผนกคิทธิปฏิบัติ

ทรงแสดงวิธีทำเทวดาพลี

ครั้งหนึ่ง พระศาสดาเสด็จจาริกไปถึงบ้านปาฏลิกาม แคว้นมคธ คราวนั้นสุนัข
พราหมณ์ และวัสสการพราหมณ์ มหาอำมาตย์มคธ มาอยู่ที่นั่น กำลังสร้างนครเพื่อป้องกันชาววัชชี
สองอำมาตย์นั้นมาเฝ้า เชิญเสด็จรับภัตตาหารที่เมืองใหม่นั้น พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์ เมื่อพระสงฆ์
ฉันเสร็จแล้ว พระศาสดาทรงอนุโมทนาด้วยคาถา มีคำว่า **ยสุมี ปเทเส กมฺเปติ วาสํ ปณฺหิตฺตชาติโย**
เป็นต้น มีความว่า กุลบุตรผู้มีชาติแห่งบัณฑิต สำเร็จการอยู่ในประเทศใด พึงนิมนต์พราหมณ์ ผู้
มีศีลสำรวมดีให้ฉัน ณ ที่นั้นแล้ว อุทิศทักษิณาเพื่อเทวดาผู้สถิตย์ ณ ที่นั้น เทวดาทั้งหลายนั้นอัน
กุลบุตรนั้นบูชาแล้ว ย่อมบูชาตอบ อันกุลบุตรนั้นนับถือแล้ว ย่อมนับถือตอบ แต่ที่ย่อม
อนุเคราะห์กุลบุตรนั้นด้วยเมตตา ดุจมารดากับบุตร กุลบุตรนั้นอันเทวดาอนุเคราะห์แล้ว ย่อมเห็น
(ได้) ผลอันเจริญทุกเมื่อ

ปัจฉิมโพธิกาล

ปลงอายุสังขาร

เมื่อพระศาสดาตรัสรู้แล้ว และได้เสด็จพระพุทธดำเนนสังฆจรล่องสวนเวไนยสัตว์ในคามนิคม ชนบท ราชธานี มีเมืองราชคฤห์ แคว้นมคธ เป็นต้น จนประติษฐานพระพุทธศาสนามี ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก และอุบาสิกา ซึ่งเรียกว่า บริษัท ๔ นับเวลาแต่อภิสมโพธิสมย์ล่วงได้ ๔๔ พรรษา ครั้น ณ พรรษากาลที่ ๔๕ เสด็จจำพรรษา ณ บ้านเวฬุคาม เขตพระนครไพสาลี ทรงบำเพ็ญพุทธกิจจนเวลาล่วงไปถึงเดือนที่ ๓ แห่งฤดูเหมันต์ อันได้แก่ มาฆมาส (เดือน ๓) วันบูรณมี ทรงปลงอายุสังขาร ณ ปาวาลเจดีย์ว่า อีก ๓ เดือนต่อแต่นี้ไปตถาคตจักปรินิพพาน

ทรงแสดงอภิญญาเสลิตธรรม

เมื่อพระศาสดาประทับอยู่ที่ภูฏาคารศาลาป่ามทวัน ตรัสประทานโอวาทสอนภิกษุสงฆ์ด้วยอภิญญาเสลิตธรรมว่า ธรรมทั้งหลายที่เราแสดงด้วยปัญญาจึง คือ สติปัฏฐาน ๔ สัมมปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ มรรคมีองค์ ๘ ชื่ออภิญญาเสลิตธรรม ท่านทั้งหลายพึงเรียนให้ดี และสั่งเสพเจริญทำให้มากในสันดานเถิด

ทรงแสดงอริยธรรม ๔ ประการ

เมื่อพระศาสดาประทับอยู่ ณ บ้านกัณฐคาม ทรงแสดงธรรมแก่ภิกษุสงฆ์ว่า เพราะไม่หยิ่งรู้ธรรม ๔ ประการ คือ ศील สมภาสิ ปัญญา และวิมุตติ อันเป็นอริยธรรมนี้แลเป็นเหตุ เราและท่านทั้งหลาย จึงได้ท่องเที่ยวไปในกำเนิดและคติ ลิ่นกาลนานนักอย่างนี้ แต่บัดนี้เราและท่านทั้งหลายได้ตรัสรู้ธรรมทั้ง ๔ นั้นแล้ว ตัดตัณหาได้ ภาพใหม่จึงไม่มี

ทรงแสดงมหาปเทส ฝ่ายพระสูตร ๔

เมื่อพระศาสดาประทับอยู่ ณ อาเนนทเจดีย์ ในเขตโกคนคร ตรัสเทศนามมหาปเทส ๔ ฝ่ายพระสูตรว่า ถ้ามีผู้มาอ้างพระศาสดา สงฆ์ คณะ หรือบุคคล แล้วแสดงว่าธรรม นีวินัยนี้สัตตศาสน์ อย่าด่วนรับหรือปฏิเสธ พึงสอดดูกับพระสูตรและพระวินัย ถ้าไม่ตรงกัน พึงเข้าใจว่านั่นไม่ใช่คำสอนของพระผู้มีพระภาคเจ้า ถ้าตรงกันพึงทราบว่าเป็นคำสอนของพระผู้มีพระภาคเจ้า มหาปเทส แปลว่า ที่อ้างใหญ่

นายจุนทะถวายปัจจัยมณฑป

ครั้นใกล้ถึงวันประสูติตาม ที่ทรงปลงอายุสังขารไว้ สมเด็จพระโลกนาถพร้อมภิกษุสงฆ์พุทธบริวาร ได้เสด็จถึงปาวนคร ประทับอยู่ ณ อัมพวัน ส่วนมะม่วงของนายจุนทะ บุตรช่างทอง นายจุนทะทราบข่าว จึงไปเผา ฟังธรรมเทศนาแล้ว กราบทูลเชิญเสด็จเพื่อทรงรับภัตตาหารในวันรุ่งขึ้น ทรงรับนิมนต์และเสด็จไปตามนั้น ซึ่งวันนั้นเป็นวันก่อนวันประสูติหนึ่งวัน (ขึ้น ๑๔ ค่ำ) นายจุนทะได้ถวายสุกรมัทวะแก่พระศาสดา ทรงรับสั่งให้ถวายเฉพาะพระองค์เท่านั้น ส่วนภิกษุสงฆ์ให้ถวายอาหารอย่างอื่น และให้อาสุกรมัทวะที่เหลือจากที่เสวยพึงเสียในบ่อ หลังจากทรงเสวยสุกรมัทวะได้ทรงประชวรลงพระโลหิต เกิดเวทนากล้าใกล้ต่อมรณทุกข์ จึงตรัสเรียกพระอานนท์มาว่า จักเสด็จเมืองกุสินารา พระอานนท์ได้ปฏิบัติตามนั้น

ผิวกายพระตถาคตผ่องใสยิ่ง ๒ กาล

ระหว่างทางเสด็จไปเมืองกุสินารา บุตรแห่งมัลลกษัตริย์นามว่า ปุกกุสะ เป็นสาวกของอาฬารดาบส กาลามโคตร ได้ถวายผ้าคู่สังคิรวรรณ ตรัสให้ถวายพระอานนท์ผืนหนึ่ง เมื่อปุกกุสะหลีกไปแล้ว พระอานนท์ได้ถวายผ้าของท่านแก่พระศาสดา ทรงนุ่งผืนหนึ่ง ห่มผืนหนึ่ง พรรณแห่งผิวพระกายผุดผ่องยิ่งนัก สมดังที่ตรัสว่า ดูก่อนอานนท์ กายแห่งพระตถาคตย่อมบริสุทธิ ผิวพรรณผุดผ่องยิ่ง ๒ เวลา คือ ในราตรีที่จะตรัสรู้ ๑ ในราตรีที่จะประสูติ ๑

มณฑปทาน ๒ คราว มีผลเสมอกัน

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสแก่พระอานนท์ว่า ดูก่อนอานนท์มณฑปทาน ๒ อย่างนี้มีผลเท่ากัน มีอานิสงส์มากกว่ามณฑปทานอย่างอื่น คือ มณฑปทานที่ตถาคตบริโภคแล้วได้ตรัสรู้ ๑ มณฑปทานที่ตถาคตบริโภคแล้วประสูติ ๑

ประหมอนุญฐานไสยา

ครั้งนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์ เสด็จพุทธดำเนินข้ามแม่น้ำหิรัญญวดี ถึงเมืองกุสินาราบรรลุถึงศาลวัน ตรัสสั่งพระอานนท์ว่า เรายังแต่งตั้งปูลาดซึ่งเตี้ย ให้มีเบื้องศีรษะ ณ ทิศอุดร ณ ระหว่างแห่งไม้รังทั้งคู่ เราเป็นผู้เห็นตื้นเขินเล็กน้อย จักนอนระงับความลำบาก พระเถระได้ทำตามพุทธอาณัติโดยเคารพ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงสำเร็จสัพพัญญูโดยข้างเบื้องขวา ตั้งพระบาทเหยื่อมด้วยพระบาท มีสติสัมปชัญญะ แต่มิได้มีอนุญฐานัญญามนสิการ เพราะเหตุเป็นไสยาอวสาน เรียกว่า อนุญฐานไสยา

ข้อสังเกต อนุฐานไสยา การนอนโดยไม่มีสัญญามนสิการว่าจะเสด็จลุกขึ้น อนุฐานไสยา การนอนโดยมีสัญญามนสิการว่าจะเสด็จลุกขึ้น ทรงประทับโดยข้างเบื้องขวา ตั้งพระบาทเหลื่อมกันทั้ง ๒ อย่าง ไม่มีความต่างกัน

ทรงปรารภสักการบูชา

สมัยนั้น เทวดาทั้งหลายได้บูชาสักการะพระศาสดา ด้วยเครื่องบูชา มีดอกไม้ ของหอม ดนตรีทิพย์ สังคีตทิพย์ เป็นต้น มากมาย ทรงทราบด้วยจักขุทิพย์และทิพย์โสต จึงตรัสแก่พระอานนท์ว่า พระตถาคตเจ้าไม่เชื่อว่าอันบริษัทสักการะนบนอบ นับถือ บูชา คำนับด้วยสักการะพิเศษเพียงเท่านี้ แต่ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา ผู้ปฏิบัติสมควรแก่ธรรม ปฏิบัติชอบยิ่ง ประพฤติธรรมสมควรแล้ว จึงชื่อว่าสักการะ เคารพ นบนอบ นับถือ พระตถาคตเจ้าด้วยบูชาอย่างยิ่ง

ทรงแสดงสังเวชนียสถาน ๔ ตำบล

ครั้งนั้น พระโลกนาถทรงแสดงสถาน ๔ ตำบลแก่พระอานนท์ว่า เป็นที่ควรจะดู ควรจะเห็น คือ

๑. สถานที่พระตถาคตประสูติ
๒. สถานที่พระตถาคตตรัสรู้
๓. สถานที่พระตถาคตแสดงพระธรรมจักร
๔. สถานที่พระตถาคตปรินิพพาน

ทรงแสดงอุปารหบุคคล ๔

สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงอุปารหบุคคล คือ ผู้ควรแก่การประดิษฐานพระสถูป ๔ ประเภท คือ

๑. พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า
๒. พระปัจเจกพุทธเจ้า
๓. พระอรหันตสาวก
๔. พระเจ้าจักรพรรดิราช

โปรดสุกัทปริพาชก

สมัยนั้น ปริพาชกผู้หนึ่งชื่อ สุกัททะ อาศัยอยู่ ณ เมืองกุสินารา มีความสงสัยมานานว่า ครุฑทั้ง ๖ คือ ปุรณกัสสป มกขลิโคศล อชิตเกสสัมพล ปกุกทกัจจายนะ ลัญชยเวลัญฐบุตร นิครนถนาฏบุตร ซึ่งคนเป็นอันมากสมมติกันว่าเป็นผู้ประเสริฐ ทั้ง ๖ ท่านได้ตรัสรู้จริงหรือไม่ จึงเข้าไปเฝ้าพระศาสดาเพื่อทูลถามปัญหานี้

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแก่เขาว่า อริยมรรคมีองค์ ๘ ไม่มีในธรรมวินัยใด สมณะที่ ๑ (คือ พระโสตถิบัน) สมณะที่ ๒ (คือ พระสัททาคามี) สมณะที่ ๓ (คือ พระอนาคามี) สมณะที่ ๔ (คือ พระอรหันต์) ย่อมไม่มีในธรรมวินัยนั้น

สุกัททปริพาชกได้ทูลขออุปสมบท จึงทรงมอบหมายให้พระอานนท์ว่า ถ้ากระนั้น ท่านทั้งหลายจงให้สุกัททะบวชเถิด พระอานนท์ได้ทำตามพุทธประสงค์ สุกัททปริพาชก ชื่อว่าได้อุปสมบทในสำนักแห่งพระผู้มีพระภาคเจ้า ไม่นานนักก็ได้บรรลุอรหัตผล

ทรงตั้งพระธรรมวินัยเป็นคาสดา

ลำดับนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสเรียกพระอานนท์ให้เป็นผู้รับเทศนา ประทานโอวาทแก่ภิกษุบริษัท เพื่อจะให้มีเคารพต่อพระธรรมวินัย ตั้งไว้ในที่แห่งพระศาสดาว่า ดูก่อนอานนท์ ความดำริดังนี้ จะพึงมีบ้างแก่ท่านทั้งหลายว่า ศาสนามีคาสดาล่วงแล้ว พระศาสดาแห่งเราทั้งหลายไม่มี ดูก่อนอานนท์ ท่านทั้งหลายไม่พึงเห็นอย่างนั้น ธรรมก็ดี วินัยก็ดี อันใดอันเราได้แสดงแล้ว ได้บัญญัติไว้แล้วแก่ท่านทั้งหลาย ธรรมและวินัยนั้น จักเป็นคาสดาแห่งท่านทั้งหลาย โดยกาลที่ล่วงไปแล้วแห่งเรา

ปัจฉิมโอวาท

ลำดับนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายมา ประทานปัจฉิมโอวาทว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บัดนี้เราขอเตือนทั้งหลายว่า สังขารทั้งหลายมีความเสื่อมความสิ้นไปเป็นธรรมดา ท่านทั้งหลายจงยังกิจทั้งปวงอันเป็นประโยชน์ตนและประโยชน์ผู้อื่น ให้บริบูรณ์ด้วยไม่ประมาทเถิด พระวาจานี้เป็นที่สุดของพระตถาคตเจ้า ซึ่งรวมเอาพระโอวาทที่ได้ประทานแล้วตลอด ๔๕ พรรษา ไว้ในความไม่ประมาท

ปรีนิพพาน

หลังจากตรัสปัจฉิมโอวาทแล้ว พระองค์ไม่ได้ตรัสอะไรอีกเลย ทรงทำปรีนิพพาน
ปริกรรม (เตรียมปรีนิพพาน) ด้วยอนุปปพวิหารสมาบัติทั้ง ๙ คือ รูปฌาน ๔ อรูปฌาน ๕
สัญญาเวทียตนิโรคสมาบัติ ดับจิตสังขาร คือ สัญญาและเวทนา ๑ พระพุทธองค์ได้เสด็จดับ
ขันธปรีนิพพาน ในปัจฉิมยามแห่งราตรีวิสาขปุณณมีดิถีเพ็ญกลางเดือน ๖

อปรกาล

ถวายพระเพลิงพระพุทธรูป

เมื่อพระศาสดาปรีนิพพานได้ ๗ วัน มัลลกะชรีย์ทั้งหลายได้อัญเชิญพระสรีระไป
ประดิษฐาน ณ มกุฏพันธเจดีย์ เพื่อที่จะทำการถวายพระเพลิง เมื่อพระมหากัสสปะซึ่งเป็นสังฆ
เถระมาถึง จึงได้ถวายพระเพลิง

ในการถวายพระเพลิงนั้น หน้ เนื้อ เอ็น ไขข้อ ถูกเพลิงเผาไหม้หมดสิ้น ส่วน
พระอัฐิ พระเกสา พระโลมา พระนขา พระทันตา ทั้งหมดยังเหลืออยู่ กับผ้าคู่หนึ่งเหลือ
เป็นปกติดอยู่ เพื่อเป็นเครื่องห่อพระบรมสารีริกธาตุ

แจกพระบรมสารีริกธาตุ

พระบรมสารีริกธาตุของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า มี ๓ ขนาด ขนาดใหญ่เท่ากับเมล็ด
ถั่วเขียวแตก (ครึ่ง) ขนาดกลางเท่ากับเมล็ดข้าวสารแตก ขนาดเล็กเท่ากับเมล็ดผักกาด ขนาดใหญ่
๕ ทะนาน ขนาดกลาง ๕ ทะนาน ขนาดเล็ก ๖ ทะนาน โทณพราหมณ์ ได้แบ่งให้กษัตริย์
และพราหมณ์ที่มาขอท่านละ ๒ ทะนาน เอาไปประดิษฐานในสถูป ณ เมืองของตน ๘ แห่ง
คือ ๑. พระนครราชคฤห์ ๒. พระนครเวสาลี ๓. พระนครกบิลพัสดุ์ ๔. อัลดกัปปนคร ๕.
รามคาม ๖. นครเวฏฐทีปกะ ๗. นครปาวา ๘. นครกุสินารา

ฝ่ายโทณพราหมณ์ก็ได้เชิญตุมพะ คือ ทะนานดวงพระธาตุไปก่พระสถูปบรรจุไว้ มี
ชื่อว่า **ตุมพสถูป**

กษัตริย์เมืองปิณฑลวัน เชิญพระอังคาร คือ ถ้ำถ่านที่ถวายพระเพลิงไปทำพระสถูปบรรจุ
ไว้ มีชื่อว่า **พระอังคารสถูป**

จึงรวมพระสถูปเจดีย์สถานเมื่อปฐมกาล ๑๐ แห่งด้วยประการฉะนี้

ประเภทแห่งเจดีย์

ในปฐมกาล หลังจากพระศาสดาเสด็จดับขันธปรินิพพานใหม่ ๆ คงมีเจดีย์ ๒ ประเภท คือ

๑. พระสถูปที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ ๘ ส่วน ที่เทพพรหมณ์แบ่งให้ เรียกว่า

ธาตุเจดีย์

๒. ตุมพสถูป อังคารสถูป และสังเวชนียสถาน ๔ ตำบล เรียกว่า **บริโศคเจดีย์**

ครั้นต่อมา พระพุทธศาสนาแผ่กว้างออกไป พุทธศาสนิกชนหาพระธาตุไม่ได้ จึงได้สร้างสถูปแล้วนำเอาคัมภีร์พระธรรมไปบรรจุไว้ เรียกว่า **ธรรมเจดีย์**

ต่อมา เมื่อโลกเจริญขึ้น จึงมีการสร้างพระพุทธรูปขึ้นกราบไหว้บูชา เรียกว่า **อุทเทสิกเจดีย์** รวมทั้งหมดจึงเป็นเจดีย์ ๔ ประเภท เป็นที่เคารพนับถือบูชาแทนองค์พระศาสดา แห่งพุทธศาสนิกชน

ความเป็นมาแห่งพระธรรมวินัย

สังคายนาครั้งที่ ๑

เพราะพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ตรัสว่า ดูก่อนอนานนท์ ธรรมก็ดี วินัยก็ดี อันใด อันเราแสดงแล้วบัญญัติไว้แล้ว แก่ท่านทั้งหลาย ธรรมและวินัยนั้นจักเป็นศาสดาแห่งท่านทั้งหลาย โดยกาลที่ล่วงไปแล้วแห่งเรา ดังนั้น การสังคายนา คือ รวบรวมพระธรรมวินัยที่พระองค์ทรงแสดงไว้ในที่นั้น ๆ ตลอดเวลา ๔๕ ปี ให้เป็นหมวดหมู่ เพื่อเป็นหลักฐานในการประพฤติปฏิบัติ จึงเป็นเรื่องที่จำเป็น

เมื่อถวายพระเพลิงพระสรีระของพระศาสดาแล้ว ท่านพระมหากัสสปะได้นำเรื่องหลวงตาสูกัณฑกะกล่าวล่วงเกินพระธรรมวินัยว่า บัดนี้พระสมณโคดมนิพพานแล้ว พวกเราอยากจะทำอะไรก็ทำ พูดเหมือนกับไม่เคารพพระธรรมวินัย ประราธนาจะทำอะไรตามใจตนเอง โดยไม่ต้องปฏิบัติตามพระธรรมวินัย เป็นสัญญาณบ่งบอกถึงอันตรายที่จะเกิดแก่พระพุทธศาสนา

พระมหากัสสปะ จึงชักชวนภิกษุทั้งหลายให้ทำการสังคายนาพระธรรมวินัย ได้คัดเลือกภิกษุสงฆ์องค์อรหันต์ ๕๐๐ รูป ไปทำสังคายนาที่ถ้ำสัตตบรรณคูหา ข้างภูเขาเวภารบรรพต แขวงเมืองราชคฤห์ เป็นสังคายนาครั้งแรก เมื่อพระศาสดาปรินิพพานได้ ๓ เดือน โดยมีพระเจ้าอชาตศัตรูเป็นองค์อุปถัมภ์ กระทำอยู่ ๗ เดือนจึงสำเร็จ

สังคายนาครั้งที่ ๒

เมื่อพระศาสดาปรินิพพานได้ ๑๐๐ ปี ภิกษุวัชชีบุตร ชาวเมืองเวสาลี แสดงวัตถุ ๑๐ ประการ อันผิดพระธรรมวินัย มีทั้งบรรพชิตและคฤหัสถ์เห็นดีเห็นชอบด้วยจำนวนมาก ยากที่จะ

แก้ไข องค์พระอรหันต์ ๗๐๐ รูป มีพระยสภากัณทกบุตรเป็นประธาน ได้ประชุมกันที่วาลิการาม เมืองเวสาลี ชำระวัตถุ ๑๐ ประการ ประดิษฐานธรรมวงศึให้บริสุทธิสืบมา ทำอยู่ ๘ เดือนจึงสำเร็จ

สังคายนาครั้งที่ ๓

เมื่อพระศาสดาปรินิพพานได้ ๒๑๘ ปี ในรัชสมัยของพระเจ้าอโศกมหาราช แห่งปาฏลีบุตร เดียรถีย์ปลอมบวชในพระพุทธศาสนาจำนวนมาก ประพฤติผิดแปลกแตกต่างไปจากพระธรรมวินัย พระโมคคัลลีสีบุตรติสเถระ ได้ฟังราชปถัมถึในพระเจ้าอโศกมหาราช กำจัดเดียรถีย์เหล่านั้นออกจากสังฆมณฑล แล้วพร้อมด้วยพระอรหันต์ ๑,๐๐๐ องค์ ชำระวาทะซึ่งเป็นมลทินแห่งพระธรรมวินัยออกได้แล้วประดิษฐานธรรมวงศึให้ดำรงสืบมา กระทำอยู่ ๘ เดือนจึงสำเร็จ

คำปราชญ์

มนุษย์ผู้เกิดมาในโลกนี้ มีรูปพรรณสัณฐานที่เลือกตามใจหวังไม่ได้แล้วแต่เหตุจะต้องมาให้เป็นผู้มีรูปร่างงามบ้าง เลวทรามบ้างต่าง ๆ กัน ผู้ใดมีรูปร่างก็เป็นที่นิยมชมชื่นของผู้ที่ได้เห็น เป็นดั่งดอกไม้ที่มีสีสัณฐานงาม ผู้ใดมีรูปเลวทรามก็ไม่ใช่ที่ชวนดูของผู้แลเห็น เช่นกับดอกไม้ไม่มีสี สัณฐานไม่งาม รูปร่างมีประโยชน์เพียงให้เขาชมว่าสวย ไม่เป็นคุณอะไรอีก ถ้าดอกไม้มีทั้งสี สัณฐานก็งามทั้งกลิ่นก็หอม ย่อมเป็นที่พอใจรักใคร่ของประชุมชน ถ้ามีแต่สีและสัณฐานงาม แต่หากกลิ่นหอมมิได้ จะสู้ดอกไม้ซึ่งมีกลิ่นหอม แม้มีสัณฐานไม่งาม ก็ไม่ได้ ถ้ามีกลิ่นเหม็นก็ยิ่งชั่วร้าย ถึงจะมีสัณฐานงาม ก็ไม่เป็นที่ปรารถนาของใคร ๆ ข้อนี้มีอุปมาฉันใด คนผู้มีรูปร่างงามมีใจดี ย่อมเป็นที่นิยมนับถือของประชุมชน ถึงจะมีรูปร่างงาม แต่ปราศจาก คุณธรรมในใจ จะสู้คนที่ประกอบด้วยคุณธรรม แม้มีรูปร่างเลวทราม ก็ไม่ได้ ถ้ามีใจร้ายกาจ ก็ ยิ่งชั่วร้าย ไม่มีใครพอใจจะสมาคม ถึงจะมีรูปร่างงามสักปานใด ก็ช่วยแก้ไขไม่ได้ ข้อนี้มีอุปมาฉัน นั้น

รูปพรรณสัณฐานของมนุษย์เป็นมาอย่างไร ก็ต้องเป็นไปอย่างนั้น จะแก้ไขเปลี่ยนแปลง ไม่ได้ ส่วนใจนั้นก็มักเป็นไปตามพื้นเดิม ถึงอย่างนั้นก็ยังมีทางแก้ไขให้ดีขึ้นด้วยความตั้งใจอันดี จง ดูตัวอย่างของที่ไม่หอมมาแต่เดิมเขายังอบให้หอมได้ แต่ธรรมดาใจนั้นมักผันแปรไม่แน่นอนมั่นคงลง ได้ นักปราชญ์มีพระพุทธเจ้าเป็นต้น ผู้สั่งสอนให้คนตั้งอยู่ในคุณธรรม จึงได้กำหนดวางแบบแผนแห่ง ความประพฤติไว้เป็นหลักฐาน

การตั้งใจประพฤติตามบัญญัตินั้น ชื่อว่าศีล ๆ นั้นเป็นบรรทัดสำหรับให้คนประพฤติ ความดีให้คงที่ เปรียบเหมือนผู้แรกจะเขียนหนังสือ ต้องอาศัยเส้นบรรทัดเป็นหลักเขียนไปตามนั้น หนังสือที่เขียนจึงจะมีบรรทัดอันตรง ถ้าหากไม่ตัวก็จะคดขึ้นคดลงดังงูเลื้อย เมื่อชำนาญแล้ว ก็ เขียนไปได้ ไม่ต้องมีบรรทัดฉันใด คนแรกจะประพฤติความดี ไม่ได้ถืออะไรเป็นหลัก ใจไม่มั่นคง อาจเอนเอียงลงหาทุจริตแม้เพราะไม่หะครอบงำ เมื่อบำเพ็ญศีลให้บริบูรณ์จนเป็นปกติ มารยาทได้แล้ว จึงจะประพฤติคุณธรรมอย่างอื่น ก็มักยั่งยืนไม่ผันแปร ข้อนี้แลเป็นประโยชน์แห่งการบัญญัติศีลขึ้น

ความเบียดเบียนกันในโลก ซึ่งเป็นไปโดยกายทวารย่นลงเป็น ๓ ประการ คือ เบียดเบียน ชีวิตร่างกายประการหนึ่ง เบียดเบียนทรัพย์สมบัติ ประการหนึ่ง เบียดเบียนประเวณี คือทำเชื้อสายของ ผู้อื่นให้ผิดลำดับสืบสนประการหนึ่ง และความประพฤติเสียด้วยวาจา มีมุสาวาทกล่าวคำเท็จเป็นที่ตั้ง คนจะประพฤติดีนั้นก็เพราะความประมาท และความประมาทนั้น ไม่มีมูลอื่นจะสำคัญยิ่งกว่าดื่มน้ำเมา ซึ่งทำให้ความคิดวิปริตลงทันที เหตุนี้นักปราชญ์ทั้งหลาย มีพระพุทธเจ้าเป็นประธานแลเห็น เหตุการณ์ดังนี้ จึงบัญญัติศีลมีองค์ ๕ คือ

๑. เว้นจากการฆ่าสัตว์มีชีวิต
๒. เว้นจากการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของไม่ได้ให้ด้วยอาการเป็นโจร
๓. เว้นจากการประพฤติผิดในกาม
๔. เว้นจากกล่าวคำเท็จ
๕. เว้นจากการดื่มน้ำเมา คือสุราและเมรัย

องค์แห่งศีลอย่างหนึ่ง ๆ เรียกว่า **สิกขาบท** ศีลมีองค์ ๕ จึงเป็นสิกขาบท ๕ ประการ รวมเรียกว่าเบญจศีล ๆ นี้ท่านบัญญัติขึ้นโดยถูกต้องตามคลองธรรม ด้วยคิดจะให้เป็นประโยชน์แก่กัน และกันจึงได้ชื่อว่าเป็นบัญญัติอันชอบธรรม เป็นคำสอนมีอยู่ในศาสนาที่ดี

เบญจศีลนี้มีกัลยาณธรรมเป็นคู่กัน แสดงไว้ในพระบาลีที่สรรเสริญความประพฤติของ กัลยาณชนว่า เป็นคนมีศีลมีกัลยาณธรรม ดังนี้ กัลยาณธรรมในที่นี้ ได้แก่ความประพฤติที่เป็นส่วน ดีงาม มีเครื่องอุดหนุนศีลให้ยอใส่งยิ่งขึ้น ไปได้ในสิกขาบททั้ง ๕ นี้เอง

๑. เมตตาการุณา ไปได้ในสิกขาบทที่ ๑
๒. สัมมาอาชีวะ หมั่นประกอบการเลี้ยงชีพในทางที่ชอบ ไปได้ในสิกขาบทที่ ๒
๓. ความสำรวมในกาม ไปได้ในสิกขาบทที่ ๓
๔. มีความสัตย์ ไปได้ในสิกขาบทที่ ๔
๕. ความมีสติรอบคอบ ไปได้ในสิกขาบทคำรบ ๕

เมื่อจัดวิภาค ศีลได้แก่กิริยาที่เว้นตามข้อห้าม กัลยาณธรรม ได้แก่ประพฤติกิริยาที่ชอบ มีเป็นคู่กันมาจะนี้

ในที่นี้ จะยกคุณ ๒ ข้อนี้ตั้งเป็นกระพุ่ม และพรรณนาความไปตามลำดับดังต่อไปนี้

เบญจศีล

ในสิกขาบทที่ ๑ แก้วด้วยข้อห้าม ๓ ประการ คือการฆ่า ๑ การทำร้ายร่างกาย ๑ การ
ทรมานสัตว์ให้ลำบาก ๑ เพื่อสมแก่เหตุแห่งบัญญัติสิกขาบทนี้ขึ้น ด้วยเพ่งเมตตาจิตเป็นใหญ่

ในสิกขาบทที่ ๒ แก้วด้วยข้อห้าม ๓ ประการ คือ โจรกรรมประพฤตินั้นโจร ๑
ความเลี้ยวชิวโนโลมโจรกรรม อันเป็นอุบายอุดหนุนโจรกรรม ๑ กิริยาเป็นฉายาโจรกรรมประพฤตินั้น
เคลือบแฝง เป็นอาการแห่งโจร ๑ เพื่อสมแก่เหตุแห่งบัญญัติสิกขาบทนี้ขึ้น ด้วยเพ่งความประพฤตินั้น
ชอบธรรมในทรัพย์สมบัติของผู้อื่นเป็นใหญ่

ในสิกขาบทที่ ๓ แก้วด้วยข้อห้ามไม่ให้ประพฤตินั้นในกามทั้งฝ่ายชายฝ่ายหญิง และ
ประพฤตินั้นผิดธรรมดา เพื่อสมแก่เหตุแห่งบัญญัติสิกขาบทนี้ขึ้น ด้วยเพ่งความประพฤตินั้นผิดประเวณี
เป็นใหญ่

ในสิกขาบทที่ ๔ แก้วด้วยข้อห้าม ๓ ประการ คือ มุสา กล่าวคำเท็จ ๑ อนุโลมมุสา
กล่าววาจาที่เป็นตามมุสา ๑ ปฏิสสวะ รับแล้วไม่ทำตามรับ ๑ เพื่อสมแก่เหตุแห่งบัญญัติสิกขาบทนี้ขึ้น
ด้วยเพ่งความสัตย์เป็นใหญ่

ในสิกขาบทที่ ๕ แก้วด้วยข้อห้าม ๒ ประการ คือ ดื่มน้ำเมา คือ
สุราและเมรัย ๑ เสพผิด กัญชา และของเมาอย่างอื่นอีก ๑
เพื่อสมแก่เหตุแห่งบัญญัติสิกขาบทนี้ขึ้น ด้วยเพ่งจะไม่ให้เสียความสำราญและ
ความดี

วิริติ

ในบทนี้ แก้วด้วยวิริติ คือความละเว้นข้อห้าม ๓ ประการ คือ สัมปัตตวิริติ ความเว้น
จากวัตถุที่จะพึงล่วงได้อันมาถึงเฉพาะหน้า ๑ สมทานวิริติ ความเว้นด้วยอำนาจการถือเป็นกิจวัตร ๑
สมุจเฉทวิริติ ความเว้นด้วยตัดขาดมีอันไม่ทำอย่างนั้นเป็นปกติ ๑ ตามภูมิของคนผู้ปฏิบัติ

กัลยาณธรรม

ในสิกขาบทที่ ๑ แก้วด้วยเมตตาต่อกับภรรณา ที่ผู้มีศีลจะพึงแสดงเป็นพิเศษ ในการเผื่อแผ่
ให้มีความสุขและช่วยทุกข์ของผู้อื่น

ในสิกขาบทที่ ๒ แก้วด้วยสัมมาอาชีวะ ความหมั่นประกอบการหาเลี้ยงชีพในทางที่
ชอบ อันเป็นเครื่องอุดหนุนผู้มีศีลให้มั่นคงอยู่ในศีล

ในลักษณะที่ ๓ แก้วด้วยความสำรวมในกาม ๒ ประการ คือ สหารสันโดษ
ความยินดีด้วยภรรยาของตน สำหรับชาย ๑ ปติวัตรความจงรักในสามี สำหรับหญิง ๑
อันเป็นข้อปฏิบัติอุกฤษฏ์ยิ่งขึ้นไปกว่าศีล

ในลักษณะที่ ๔ แก้วด้วยความมีสัตย์ ต่างโดยอาการ ๔ สถาน คือ
ความเที่ยงธรรมในกิจการอันเป็นหน้าที่ ๑ ความซื่อตรงต่อมิตร ๑ ความสวามิภักดิ์ในเจ้าของตน ๑
ความกตัญญูในท่านผู้มีบุญคุณแก่ตน ๑ อันอุดหนุนผู้มีศีลให้บริบูรณ์ด้วยคุณสมบัติยิ่งขึ้น

ในลักษณะที่ ๕ แก้วด้วยความมีสติรอบคอบ ต่างโดยอาการ ๔ สถาน คือ
ความรู้จักประมาณในอาหารที่จะพึงบริโภค ๑ ความไม่เลินเล่อในการทำงาน ๑ ความมีสัมปชัญญะใน
การประพฤติตัว ๑ ความไม่ประมาทในธรรม ๑ อันเป็นคุณพิเศษประดับผู้มีศีลให้มีความประพฤติดี
งามขึ้น

ข้อเหล่านี้มีพรรณนาโดยพิสดารไปตามลำดับในบทข้างหน้า

เบญจศีล

ปาณาติปาตา เวรมณี

สิกขาบทที่ ๑

สิกขาบทนี้ (ปาณาติปาตา เวรมณี) แปลว่า เว้นจากการทำสัตว์มีชีวิตให้ตกลง
คือเว้นจากการฆ่าสัตว์มีชีวิต

สัตว์ ประสงค์ทั้งมนุษย์และเดียรถายที่ยังเป็นอยู่ตั้งแต่อยู่ในครรภ์จนถึงแก่เฒ่า

สิกขาบทนี้ บัญญัติขึ้นด้วยหวังจะให้ปลูกเมตตาจิตในสัตว์ทุกจำพวก

เมื่อเพ่งเมตตาจิตเป็นใหญ่ ดังนั้น จึงไม่ใช่เฉพาะการฆ่าให้ตายเท่านั้น แม้การทำร้าย
ร่างกายและการทรมาน ก็ถูกห้ามตามสิกขาบทนี้ด้วย

การฆ่า

การฆ่า ได้แก่การทำให้ตาย

โดยวัตถุ คือผู้ถูกฆ่า มี ๒ อย่าง คือ ฆ่ามนุษย์ ๑ ฆ่าเดียรถาย ๑

โดยเจตนา คือความตั้งใจของผู้ฆ่า มี ๒ อย่าง คือ จงใจฆ่า ๑ ไม่จงใจฆ่า ๑

การฆ่า สำเร็จด้วยประโยชน์ (ความพยายาม) ๒ อย่าง คือ ฆ่าเอง ๑ ใช้ให้ผู้อื่นฆ่า ๑

การใช้ให้ผู้อื่นฆ่า ทั้งผู้ใช้ และผู้รับใช้มีโทษ (ความผิด) ฐานฆ่า ทั้งฝ่ายศาสนาและ

ฝ่ายอาณาจักร

กรรมหนักหรือกรรมเบา

การฆ่า จัดเป็นกรรมหนัก หรือเบา เพราะวัตถุ เจตนา และประโยชน์

วัตถุ คือผู้ถูกฆ่า การฆ่าผู้บริสุทธิ์ไม่มีความผิดและผู้มีคุณต่อตน เช่นบิดามารดาหรือผู้
มีคุณธรรมต่อสังคม เช่นพระพุทธรูป เป็นต้น มีโทษมาก

เจตนา คือความตั้งใจของผู้ฆ่า การฆ่าด้วยอำนาจของกิเลส เช่นมิจฉาทิฎฐิ ไม่เชื่อว่า
บาปมีจริง ฆ่าด้วยอำนาจความโลภ เช่นรับจ้างฆ่าคน ฆ่าด้วยอำนาจความพยาบาท เช่น โกรธ
พ่อแม่ แล้วฆ่าเด็กไร้เดียงสา ฆ่าไม่มีเหตุผล เช่น โกรธนักเรียนคนหนึ่ง ต่อมาพบนักเรียน
โรงเรียนนั้นซึ่งเขาไม่รู้เรื่องอะไร ก็ฆ่าเขา เป็นต้น มีโทษมาก

ประโยชน์ คือความพยายามในการฆ่า การทรมานให้ได้รับความเจ็บปวดมาก ๆ แล้วจึง
ฆ่าให้ตาย ที่เรียกว่า ฆ่าให้ตายที่ละน้อย มีโทษมาก

การทำร้ายร่างกาย

การทำร้ายร่างกาย หมายถึง การทำร้ายผู้อื่น โดยการทำให้พิการ เสียโฉม หรือเจ็บลำบาก แต่ไม่ถึงแก่ชีวิต

ทำให้พิการ คือ ทำให้เสียอวัยวะเป็นเครื่องใช้การ เช่น ทำให้เสียนัยน์ตา เสียแขน เสียขา เป็นต้น

ทำให้เสียโฉม คือ ทำร่างกายให้เสียรูป เสียงาม ไม่ถึงพิการ เช่น ใช้มีดหรือไม้กรีดหรือตีที่ใบหน้าให้เป็นแผลเป็น เป็นต้น

ทำให้เจ็บลำบาก คือ ทำร้ายไม่ถึงเสียโฉม เป็นแต่เสียความสำราญ

การทำร้ายร่างกายทั้งหมดนี้ เป็นอนุโลมปาณาติบาต ถูกห้ามด้วยสิกขาบทนี้

ทรรกรรม

ข้อนี้ จะกล่าวเฉพาะเดียรถาน เพราะมนุษย์ไม่เป็นวัตถุอันใคร ๆ จะพึงทรรกรรมได้ทั่วไป

ทรรกรรม หมายความว่า ประพฤติเหี้ยมโหดแก่สัตว์ ไม่ปราณี ดังจะชี้ตัวอย่างให้เห็นตามที่จัดเป็นแผนกดังนี้

ใช้การ หมายถึง ใช้สัตว์ไม่มีปราณี ปล่อยให้ห้อยตอยากชุบผอม ไม่ให้กิน ไม่ให้นอน ไม่ให้หยุดพักผ่อนตามกาล ขณะใช้งานก็เขียนตี ทำร้ายร่างกายโดยไม่มีเมตตาจิต หรือใช้การเกินกำลังของสัตว์ เช่น ให้เข็นภาระอันหนักเหลือเกิน เป็นต้น จัดเป็นทรรกรรมในการใช้การ

กักขัง หมายถึง กักขังให้ตอยาก อิดโรย หรือผูกมัดไว้จนไม่สามารถจะผลัดเปลี่ยนอิริยาบถได้ จัดเป็นทรรกรรมในการกักขัง

นำไป พึงเห็นในการผูกมัด เบ็ด ไม้ สุนัข หิวทรมเอาศิระชะลง เอาเท้าขึ้น ผู้ทำเช่นนี้จัดเป็นทรรกรรมในการนำไป

เล่นสนุก พึงเห็นในการทิ้งปิก ทิ้งขาของสัตว์ มีตีกัดเตน และจิ้งหรีด เป็นต้น เพื่อความสนุกของตน

ผลจัญสัตว์ พึงเห็นในการชนโค ชนกระบือ ชนแพะ ชนแกะ ตีไก่กัดปลา กัดจิ้งหรีด เป็นต้น

การทรรกรรมสัตว์ทุกอย่าง จัดเป็นอนุโลมปาณาติบาต ถูกห้ามด้วยสิกขาบทนี้ เช่นกัน

อทินนาทานา เวมณี

สิกขาบทที่ ๒

สิกขาบทนี้ (อทินนาทานา เวมณี) แปลว่า เว้นจากถือเอาสิ่งของที่เจ้าของไม่ได้ให้
กิริยาที่ถือเอา หมายความว่า ถือเอาด้วยอาการเป็นโจร

สิ่งของที่เขาไม่ได้ให้ หมายความว่า สิ่งของที่มีเจ้าของทั้งที่เป็นสวัสดิมงคลทรัพย์ ทั้งที่เป็น
อวัสดิมงคลทรัพย์อันผู้เป็นเจ้าของไม่ได้ยกให้เป็นสิทธิ์ขาด หรือสิ่งของที่ไม่ใช่ของใคร (โดยเฉพาะ)
แต่มีผู้รักษาหวงแหน ได้แก่ สิ่งของที่อุทิศบูชาบูชาในศาสนานั้น ๆ ของกลางในชุมชน ของ
สงฆ์และของมหาชนในสโมสรสถานนั้น ๆ

สิกขาบทนี้ บัญญัติขึ้นด้วยหวังจะให้เลี้ยงชีวิตในทางที่ชอบ เว้นจากการเบียดเบียนและ
กัน คือไม่เบียดเบียนทรัพย์สินผู้อื่น

เมื่อฟัง ความประพฤติดชอบธรรมในทรัพย์สมบัติของผู้อื่นเป็นใหญ่ ดังนั้น จึงไม่ใช่แต่
โจรกรรมเท่านั้น แม้ความเลี้ยงชีพอนุโลมโจรกรรม และกิริยาเป็นฉายาโจรกรรมก็ถูกห้ามตามสิกขาบท
นี้ด้วย

โจรกรรม

โจรกรรม ได้แก่ กิริยาที่ถือเอาสิ่งของที่ไม่ใช่ผู้ให้ ด้วยอาการเป็นโจร เช่น ปล้นสะดม
ลักขโมย ตีชิงวิ่งราว กรรโชค คือใช้อาชญาข่มขู่ และทุจริตคอร์รัปชั่น เป็นต้น

ความเลี้ยงชีพอนุโลมโจรกรรม

อนุโลมโจรกรรม ได้แก่ กิริยาที่แสวงหาทรัพย์พัสดุในทางไม่บริสุทธิ์อันไม่ถึงเป็นโจรกรรม
ตัวอย่างเช่น

สมโจร ได้แก่กิริยาที่อุดหนุนโจรกรรม เช่นรับซื้อของโจร เป็นต้น

ปกอลอก ได้แก่กิริยาที่คบบคนด้วยอาการไม่ซื่อสัตย์ มุ่งหมายจะเอาแต่ทรัพย์สมบัติของ
เขาถ่ายเดียว เมื่อเขาหมดตัวแล้ว ก็ทิ้งไป

รับสินบน ได้แก่กิริยาที่ถือเอาทรัพย์พัสดุที่เขาให้ เพื่อช่วยทำธุระให้แก่เขาในทางที่ผิด
เช่น เจ้าหน้าที่รับสินบนจากผู้ร้ายแล้วปล่อยให้พ้นความผิด เป็นต้น

ทรัพย์พัสดุที่ได้มาด้วยมิถฉชีพเช่นนี้ ก็เป็นดุจเดียวกับของที่ได้มาด้วยโจรกรรมไม่ทำ
ความสุขให้เกิดแก่ผู้ได้ กลับเป็นปัจจัยแห่งความเสื่อมของผู้นั้น ให้เสียทรัพย์ เสียชื่อเสียง เสียยศศักดิ์

ผู้รักตัวควรเว้นความหาเลี้ยงชีพอนุโลมโจรกรรมนี้เสีย แสวงหาทรัพย์พัสดุเลี้ยงตนและคนที่ควรจะเลี้ยงในทางที่ชอบด้วยน้ำพักน้ำแรงของตนเอง

กิริยาเป็นฉะฉานโจรกรรม

ข้อนี้ ได้แก่ กิริยาที่ทำทรัพย์พัสดุของผู้อื่นให้สูญเสีย และเป็นสินใช้ตกอยู่แก่ตน มีประเภทดังนี้

ผลาญ ได้แก่ กิริยาทำอันตรายแก่ทรัพย์พัสดุของผู้อื่น เช่น เผาบ้านเผารถยนต์ เผาไร่ เผานา หรือแกล้งตัดเงินเดือนและค่าจ้าง เป็นต้น

หยิบฉวย ได้แก่ กิริยาที่ถือเอาทรัพย์พัสดุของผู้อื่นด้วยความง่าย เช่น บุตรหลาน ผู้ประพฤติเป็นพาล เอาทรัพย์ของมารดา บิดา ปู่ย่า ตายายไปใช้เสีย ญาติมิตร เอาทรัพย์ของญาติมิตรไปใช้ โดยมีได้บอกให้เจ้าของรู้ เป็นต้น

ผู้หวังความสวัสดิ์แก่ตน พึงเว้นกิริยาที่เป็นฉะฉานโจรกรรมเช่นนั้นเสีย นับถือกรรมสิทธิ์ของผู้อื่นในความเป็นเจ้าของพัสดุ ให้เหมือนตนประสงค์จะให้ผู้อื่นเขาหนีถือตนจะหนี

กรรมหนักหรือกรรมเบา

เมื่อกล่าวโดยความเป็นกรรม อทินนาทาน จัดเป็นโทษหนักเป็นชั้นกันโดยวัตถุ เจตนา และประโยชน์

โดยวัตถุนั้น ถ้าของที่ทำโจรกรรมมีราคาแพง ทำฉิบหายให้แก่เจ้าของทรัพย์มาก ก็มีโทษมาก

โดยเจตนา นั้น ถ้าถือเอาด้วยโลภเจตนากล้า ก็มีโทษมาก

โดยประโยชน์นั้น ถ้าถือเอาด้วยฆ่าหรือทำร้ายเจ้าของทรัพย์ หรือประทุษร้าย เคหะสถาน และพัสดุของเขา ก็มีโทษหนัก

กาเมสุมิจฉาจารา เวมณิ

สิกขาบทที่ ๓

สิกขาบทนี้ (กาเมสุมิจฉาจารา เวมณิ) แปลว่า เว้นจากประพฤติผิดในกามทั้งหลาย คำว่า กาม ในที่นี้ ได้แก่ กิริยาที่รักใคร่กันในทางประเวณี

ข้อนี้ บัญญัติขึ้นด้วยหวังจะป้องกันความแตกร้างในหมู่มนุษย์ และทำให้ไว้วางใจกัน
และกัน

เมื่อแห่งความไม่ประพฤติผิดเป็นใหญ่ จึงได้หญิงเป็นวัตถุที่ห้ามของชาย ๓ จำพวก
คือ ภรรยาท่าน ๑ หญิงผู้อยู่ในพิทักษ์รักษา เช่น หญิงอยู่ในปกครองของบิดามารดาหรือญาติ
ทั้งหลายผู้อยู่ในฐานะเช่นนั้น ๑ หญิงที่จาริตห้าม เช่น แมชี หรือที่กฎหมายบ้านเมืองห้าม เป็นต้น ๑
หญิง ๓ จำพวกนี้ จะมีฉันทะร่วมกัน หรือมีร่วมกันไม่เป็นประมาณชายร่วมสังวาสด้วย
ก็คงเป็นกาเมสุมิจฉาจาร ชายผู้ข่มขืนหญิงนอกนี้ คงไม่พ้นกาเมสุมิจฉาจาร เช่นเดียวกัน

ส่วนชายก็เป็นวัตถุที่ห้ามของหญิงเหมือนกัน เมื่อยกขึ้นกล่าวก็ได้ ๒ จำพวก คือ
ชายอื่นจากสามีเป็นวัตถุที่ห้ามของหญิงมีสามี ชายที่จาริตห้ามเช่นนักบวช นักพรต เป็นต้น เป็นวัตถุที่
ห้ามของหญิงทั้งปวง

มุตสาวาหา เวรมนิ

สิกขาบทที่ ๔

สิกขาบทนี้ (มุตสาวาหา เวรมนิ) แปลว่า เว้นจากมุตสาวาหา
ความเท็จได้ชื่อว่า มุตสา

กิริยาที่พูดหรือแสดงอาการมุตสา ได้ชื่อว่ามุตสาวาหาในที่นี้

ข้อนี้ บัญญัติขึ้นด้วยหวังจะห้ามความตัดประโยชน์ทางวาจา เพราะคนทั้งหลายย่อมชอบ
และนับถือความจริงด้วยกันทุกคน ผู้พูดมุตสาแก่คนอื่นจึงเป็นการตัดประโยชน์ท่าน จัดว่าเป็นบาป

เมื่อแห่งความจริงเป็นใหญ่ ดังนั้น จึงมิใช่แต่มุตสาเท่านั้น แม้อนุโลมมุตสาและปฏิสสวะ
ก็ถูกห้ามตามสิกขาบทนี้ด้วย

มุตสา

ข้อนี้พึงกำหนดรู้ด้วยลักษณะอย่างนี้ วัตถุ (เรื่อง) ที่จะกล่าวนั้นไม่เป็นจริง ผู้กล่าวจงใจ
กล่าว และกล่าวให้คลาดเคลื่อนจากความเป็นจริง เพื่อผู้ฟังเข้าใจผิด

การแสดงความจริง เพื่อผู้อื่นเข้าใจผิดนั้น ไม่เฉพาะด้วยวาจาอย่างเดียว แม้การเขียน
หนังสือ การใช้มือให้สัญญาณ การสั่นศีรษะ เป็นต้น ก็จัดเป็นมุตสาวาหาได้

มุตสานั้น มีประเภทที่จะพึงพรรณนาให้เห็นเป็นตัวอย่าง ดังนี้

ปด ได้แก่มุสาจ้ง ๆ ไม่อาศัยมูลเลย เช่นเห็นแล้วบอกว่าไม่เห็นเป็นต้น เรียกชื่อต่างกันตามความมุ่งหมายของผู้พูด เช่นเพื่อยูให้เขาแตกกัน เรียกว่าส่อเสียด เพื่อจะโกงท่านเรียกว่าหลอก เพื่อจะยกย่อง เรียกว่ายอ พูดไว้แล้วไม่รับคำ เรียกว่า กลับคำ เป็นตัวอย่าง

ทนสาบาน ได้แก่ กิริยาที่เสี่ยงลัษณ์ว่า จะพูด หรือจะทำตามคำสาบานแต่ไม่ได้ตั้งใจจริง ดังนั้น เช่นพยานทนสาบานแล้วเบิกคำเท็จ เป็นตัวอย่าง

ทำเล่ห์กระเท่ห์ ได้แก่ กิริยาที่อวดอ้างความศักดิ์สิทธิ์ อันไม่เป็นจริง เช่น อวดรู้วิชา คงกระพันว่าฟันไม่เข้า ยิงไม่ออก เป็นต้น เพื่อให้คนหลงเชื่อถือ และพากันนิยมในตัว เป็นอุบายหลอกลวง

มารยา ได้แก่กิริยาที่แสดงอาการให้เขาเห็นผิดจากที่เป็นจริง เช่นเป็นคนทุศีล ทำท่าทางให้เขาเห็นว่า เป็นคนมีศีล

ทำเลศ ได้แก่พูดเล่นสำนวน เช่นเดินไปพบคนหนึ่งสวนทางมา แล้วเดินเลยไปจากที่พบ นั้น สมมติว่า ๒๐ วา มีคนมาถามว่า เห็นคนหนึ่งสวนทางไปไหม ตอบว่า ข้าพเจ้าเดินมาตรงนี้ไม่เห็นใครเลยนอกจากผู้ถาม

เสริมความ ได้แก่พูดมุสาอาศัยมูลเดิม แต่เสริมให้มากกว่าที่เป็นจริง เช่น โฆษณา เครื่องดื่มหรืออาหารเสริมบางอย่างว่า เป็นยาชูกำลัง หรือรักษาโรคอะไรก็ได้ เป็นตัวอย่าง

อำความ ได้แก่พูดมุสาอาศัยมูลเดิม แต่ตัดข้อความที่ไม่ประสงค์จะให้รู้ออกเสีย เพื่อทำความเข้าใจให้เป็นอย่างอื่น เช่น นักเรียนกลับจากโรงเรียนแล้วไปบ้านเพื่อน ผู้นี้คล้ายเหมือนกัน แล้วพากันไปเที่ยวแหล่งอบายมุข กลับบ้านผิดเวลา บิดา มารดาถามว่า เหตุไฉนจึงกลับบ้านช้า เขาตอบว่าไปบ้านเพื่อน เป็นตัวอย่าง

กรรมหนักหรือกรรมเบา

เมื่อกล่าวโดยความเป็นกรรม มุสาวาท จัดว่ามีโทษหนักเป็นชั้นกันโดยวัตถุ เจตนา และประโยชน์

โดยวัตถุ ได้แก่กล่าวมุสาแก่ท่านผู้มีคุณแก่ตน คือ พ่อ แม่ ครู เจ้านาย และผู้มีคุณต่อส่วนรวม คือ ผู้มีศีลธรรมมีโทษหนัก

โดยเจตนา คือ ถ้าผู้พูดคิดให้ร้ายแก่ท่าน เช่น ทนสาบานเบิกความเท็จ กล่าวใส่ความท่าน หลอกหลวงเอาทรัพย์ท่าน เป็นต้น มีโทษหนัก

โดยประโยชน์ คือ ถ้าผู้พูดพยายามสร้างเรื่องเท็จ เช่น มุสาวาทจะสร้างวัด แล้วพิมพ์ใบฎีกาเรียไร อ่างสถาบัน อ่างองค์การกุศลต่าง ๆ มาหลอกหลวงทรัพย์ สิ้นเงินทองชาวบ้านมีโทษหนัก

อนโลมมสุธา

ข้อนี้พึงกำหนดรู้ด้วยลักษณะอย่างนี้ วัตถุ (เรื่อง) ที่จะกล่าวนั้น ไม่เป็นจริง แต่ผู้กล่าวไม่ตั้งใจจะกล่าวให้ผู้ฟังเข้าใจผิด มีประเภทที่จะพึงพรรณนาให้เห็นเป็นตัวอย่าง ดังนี้

เสียดแทง ได้แก่กิริยาที่ว่าผู้อื่นให้เจ็บใจ ด้วยอ้างวัตถุที่ไม่เป็นจริง กล่าวยกให้สูงกว่าพื้นเพของเขา เรียกว่า ประชด หรือกล่าวทำให้เป็นคนเลวกว่าพื้นเพของเขา เรียกว่าด่า

สับปลับ ได้แก่พูดปิดด้วยความคะนองวาจา แต่ผู้พูดไม่ได้ตั้งใจจะให้เขา เข้าใจผิด เช่นรับปาก หรือปฏิเสธใครง่าย ๆ แล้วไม่ปฏิบัติตามที่รับหรือปฏิเสธนั้น

ปฏิสสวะ

ปฏิสสวะ คือ เดิมรับท่านด้วยเจตนาบริสุทธิ์ คิดจะทำตามรับไว้จริง แต่ภายหลังหาทำอย่างนั้นไม่ พึงเห็นตัวอย่างดังนี้

ผิดสัญญา ได้แก่ทั้งสองฝ่ายทำสัญญาแก่กันไว้ว่า จะทำเช่นนั้น ๆ แต่ภายหลังฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งไม่ทำตามข้อที่สัญญาไว้

เสียดสัจย์ ได้แก่ให้สัจย์แก่ท่านฝ่ายเดียวว่าจะทำหรือไม่ทำเช่นนั้น แต่ภายหลังไม่ทำตามนั้น เช่นให้สัจย์ว่าจะเลิกค้ายาบ้า แต่พอได้โอกาสก็ค้าอีกเป็นต้น

คืนคำ ได้แก่รับปากท่านว่าจะทำสิ่งนั้นสิ่งนี้ แต่ไม่ทำตามพูด เช่นรับปากจะให้สิ่งนั้น ๆ แก่ท่านแล้วหาให้ไม่

สุราเมрымัชชปมาทัญญานา เวมณิ

สิกขาบทคำรบ ๕

สิกขาบทนี้ (สุราเมрымัชชปมาทัญญานา เวมณิ) แปลว่าเว้นจากดื่มน้ำเมา คือ สุราและเมรัย อันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท

โทษของสุราและสิ่งมีเมา

สุราทำ	ให้เกิดความเมา
ความเมา	ทำให้ขาดสติ
ความขาดสติ	ทำให้หลงผิด

ความหลงผิด เป็นเหตุให้พุดผิดและทำผิด
ผู้พุดผิด ทำผิด หุคติเป็นอันหวังได้
เพราะฉะนั้น สุราและสิ่งมีเมาทุกชนิด จึงไม่ควรดื่ม และไม่ควรถวาย
แต่นักดื่ม และนักเสพสิ่งเสพติดทั้งหลายมักจะเห็นผิดเป็นชอบ มองเห็นสิ่งที่มีโทษว่ามี
คุณ มองสุราว่าทำให้ลืมความทุกข์ได้ จึงตั้งชื่อว่า **บรมสร้างทุกข์** มองฝิ่นว่าเสพแล้วทำให้เป็นคน
อารมณ์เยือกเย็น ไม่อาทรร้อนใจอะไร จึงตั้งชื่อให้ว่า **สุขไสยาศน์** มองกัญชาว่า สูบแล้วทำให้จิตไร้
วิตกกังวล นอนหลับได้สนิท จึงตั้งชื่อให้ว่า **เทวราชบรรทม** แต่ความจริงไม่ได้เป็นเช่นนั้น การที่เขา
ลืมความทุกข์ก็ดี การที่เขาอนออย่างมีความสุขก็ดี การที่จิตใจของเขาไร้ความวิตกกังวลกับสิ่งต่าง ๆ
ก็ดี ล้วนเป็นผลมาจากการเมาสุราและยาจนขาดสติสัมปชัญญะ ที่จะรู้สึกถึงความผิดชอบชั่วดีทั้งสิ้น
เมื่อฤทธิ์สุราและยาหมดไป จิตใจก็กลับทุกข์อย่างเดิม ต้องเสียวรพภัยไปซื้อหาสิ่งเหล่านั้นมาเสพอีก
ทั้งทำให้เป็นคนเกียจคร้าน ไม่ประกอบอาชีพการงาน มีแต่ล้างผลาญทรัพย์อย่างเดียว

ดังนั้น ที่ถูกสุราควรตั้งชื่อว่า **บรมสร้างทุกข์** ฝิ่นควรตั้งชื่อว่าสุขพินาศ กัญชาควรตั้ง
ชื่อว่า **ปีศาจบรรทม** รวมสุราและยาเสพติดทุกอย่างควรตั้งชื่อว่า **บรมล้างผลาญ** เพราะผลาญ
ทรัพย์สิ้น เงินทอง เกียรติยศชื่อเสียง และคุณงามความดี จนหมดสิ้น เพราะฉะนั้น สุราและสิ่ง
เสพติดทั้งหลายจึงเป็นสิ่งที่ไม่ควรดื่ม ไม่ควรถวาย หรือแม้แต่เพียงจะทดลอง

วิรติคือความละเว้น

บุคคลผู้เว้นจากข้อห้ามในสิกขาบท ๕ ประการนั้น ได้ชื่อว่า ผู้มีศีล กิริยาที่
เว้นเรียกว่าวิรตินั้นมี ๓ ประเภท คือ ๑. สัมปัตตวิรติ ๒. สมาทานวิรติ ๓. สมุจเฉทวิรติ

๑. **สัมปัตตวิรติ** แปลว่า ความละเว้นจากวัตถุอันถึงเข้า โดยไม่ได้ตั้งสัตย์ปฏิญาณไว้
ล่วงหน้า แต่บุคคลนั้นพิจารณาเห็นการที่ทำดังนั้นไม่สมควรแก่ตนโดยชาติตระกูล ยศศักดิ์ ทรัพย์
บริวาร ความรู้ หรือมีใจเมตตาปราณี คิดถึงเราบ้าง เขาบ้าง มีหิริ คือความละอายแก่ใจ มี
โอตตปปะ คือ ความเกรงกลัวจะได้บาป หรือคิดเห็นประโยชน์ในการเว้นอย่างอื่น ๆ อีก และเขา
ไม่กระทำการกรรมเห็นปานนั้น

ส่วนบุคคลผู้ไม่มีโอกาสจะทำ เช่น คนหิวขโมยยังไม่ได้ท้วงที่ ยังลักของเขาไม่ได้ จึงเว้น
ไว้ก่อน ดังนี้ ไม่จัดว่าเป็นวิรติเลย

๒. **สมาทานวิรติ** แปลว่า ความละเว้นด้วยการสมาทาน ได้แก่ความละเว้นของพวกคน
จำศีล เช่น ภิกษุ สามเณร อุบาสก และอุบาสิกา เป็นต้น

การงดเว้นจากวัตถุอันถึงเข้า ด้วยเห็นว่า ไม่สมควรจะทำ และการงดเว้นด้วยการ
สมาทาน คือ การไม่ล่วงข้อห้ามของนักบวช นักพรตทั้งหลาย นอกจากจะจัดเป็นวัติแล้ว ยัง
จัดเป็นพรต คือ ข้อควรประพฤติของเขาด้วย

๓. **สมุจเจทวิริติ** แปลว่า ความละเว้นด้วยตัดขาด ได้แก่ ความเว้นของพระอริยเจ้า
ผู้มีปกติไม่ประพฤติกล่วงข้อห้ามเหล่านั้นจำเดิมแต่ท่านได้เป็นพระอริยเจ้า

ศีล ๕ ประการนี้ เป็นวินัยในพระพุทธศาสนา สาธารณะแก่บรรพชิต และคฤหัสถ์ทั้งสองฝ่าย ผู้ถือพระพุทธศาสนาแท้จริง ย่อมรักษาถึงบาง หย่อนบ้าง ตามภูมิของเขา ฝ่ายผู้ไม่ได้
รักษาเสียเลย จะเป็นได้ดีที่สุดในยุคก็แต่เพียงผู้สรรเสริญพระพุทธศาสนาเท่านั้น

เบญจกัลยาณธรรม

ผู้เว้นจากข้อห้ามทั้ง ๕ ดังกล่าวมา ได้ชื่อว่า เป็นผู้ที่มีศีล ผู้มีศีลย่อมไม่ทำหรือพูดอะไร
ที่สร้างความทุกข์ ความเดือดร้อนให้แก่ตนเอง และผู้อื่น แต่จะได้ชื่อว่า มีกัลยาณธรรมที่ทุกคน
หาไม่ได้ ต่างว่าคนมีศีลผู้หนึ่ง พบคนเรือล่มว่ายน้ำอยู่เขาสามารถจะช่วยได้ แต่หาผู้มีจิตกรุณา
ช่วยเหลือไม่ และคนนั้นไม่ได้รับความช่วยเหลือจึงจมน้ำตาย เช่นนี้ ศีลของเขาไม่ขาด แต่ปราศจาก
กรุณา ยังเป็นที่น่าติเตียน เพราะส่วนนั้น จะจัดว่าเขามีกัลยาณธรรมไม่ได้

ถ้าเขาเห็นดังนั้นแล้ว มีกรุณาเตือนใจ หยุดช่วยคนนั้นให้พ้นอันตรายเช่นนี้ จึงได้ชื่อว่า
มีทั้งศีล มีทั้งกัลยาณธรรม

กัลยาณธรรมนั้น แปลว่า ธรรมอันงาม กล่าวโดยความก็คือ ข้อปฏิบัติพิเศษยิ่งขึ้นไป
กว่าศีล ได้ในสิกขาบทนั้น ๆ เอง

ในสิกขาบทที่ ๑ ได้กัลยาณธรรม คือ เมตตากับกรุณา

ในสิกขาบทที่ ๒ ได้กัลยาณธรรม คือ สัมมาอาชีวะ

ในสิกขาบทที่ ๓ ได้กัลยาณธรรม คือ ความสำรวมในกาม

ในสิกขาบทที่ ๔ ได้กัลยาณธรรม คือ ความมีสัตย์

ในสิกขาบทที่ ๕ ได้กัลยาณธรรม คือ ความมีสติรอบคอบ

กัลยาณธรรมในสิกขาบทที่ต้น

เมตตา ได้แก่ ความคิดปรารถนาจะให้เขาเหล่านั้นเป็นสุข ตนได้สุขสำราญแล้ว ก็อยากให้
ผู้อื่นได้บ้าง คุณข้อนี้เป็นเหตุให้สัตว์คิดเกื้อกูลกันและกัน

วัด โรงเรียน โรงพยาบาล โรงเรียนเด็ก สถานสงเคราะห์ต่าง ๆ มูลนิธิการกุศลต่าง ๆ เป็นต้น ล้วนเกิดมาจากความคิดเพื่อแผ่ความสุขให้แก่ผู้อื่นทั้งสิ้น จึงได้บริจาคทรัพย์ของตนสร้าง ปฏิสังขรณ์หรือทำนุบำรุง สถานเหล่านั้น ๆ สำหรับผู้อื่นได้รับประโยชน์บ้าง

ผู้ใด ถึงเวลาที่ผู้อื่นควรจะได้เมตตาจากตัว อาจอยู่และหาเหตุขัดข้องมิได้ แต่หาแสดงไม่ เช่นมีลูกแล้วยังไม่เอาเป็นธุระเลี้ยงดูรักษา พบคนขัดสนอดข้าวไม่มีจะบริโภคมาถึงเฉพาหน้าและตน อาจอยู่ แต่หาให้ไม่ ผู้นั้นได้ชื่อว่าคนใจจิต เห็นแต่ประโยชน์ส่วนตัวมีหนึ่งของโลกติดตัวอยู่เพราะได้รับ อุปการะของโลกมาก่อนแล้ว เมื่อถึงเวลาเข้าบ้างไม่ตอบแทน

กรุณา ได้แก่ ความคิดปรารถนาจะให้เขาปราศจากทุกข์ เมื่อเห็นทุกข์เกิดแก่ผู้อื่น ก็พลอยหวนใจไปด้วย คุณข้อนี้เป็นเหตุให้สัตว์คิดช่วยทุกข์ภัยของกันและกัน

การแสดงกรุณานี้ เป็นหน้าที่ของมนุษย์ทุกคนควรกระทำ เพราะตนเองก็เคยได้รับกรุณา แต่ทำผู้อื่นมาแล้ว เป็นต้นว่า เมื่อยังเล็กมารดา บิดา หรือทำผู้อื่นผู้บำรุงเลี้ยงก็คอยป้องกัน อันตรายต่าง ๆ ที่จะพึงมีมา เช่น เจ็บไข้ก็ชวนชวยหาหมอรักษา เป็นต้น และตนเองก็ยังหวังกรุณา ดั่งนั้นของท่านผู้อื่นต่อไปข้างหน้าอีก เมื่อถึงเวลาที่จะต้องแสดงกรุณาแก่ ผู้อื่นเช่นนั้นบ้าง จึงควรทำ

ผู้ใดอาจอยู่แต่หาแสดงไม่ เช่นเห็นคนเรือล่มที่น้ำกล่วจะเป็นอันตรายถึงชีวิต และไม่ช่วย ดั่งแสดงมาแล้วในหนหลัง หรือพบคนเจ็บไข้ตามหนทางไม่มีใครอุปถัมภ์ผ่านไปด้วยไม่สมเพชและไม่ ชวนชวยอย่างหนึ่งอย่างใด ผู้นั้นได้ชื่อว่าคนใจดำ มีแต่เอาเปรียบโลก มีแต่หวังอุปการะของโลก ข้างเดียว เมื่อถึงเวลาเขาบ้าง เจยเสียไม่ตอบแทน

การช่วยเหลือผู้ประสบภัย การไถ่ชีวิตสัตว์จากโรงฆ่าสัตว์ การปล่อยนกปล่อยปลาเป็น ต้น ล้วนเกิดจากจิตใจที่มีความกรุณาทั้งสิ้น

ความมีเมตตาตากรุณาแก่กันและกัน เป็นธรรมอันงามก็จริง ถึงอย่างนั้น ผู้จะแสดงควรเป็น คนฉลาดในอุบาย ประโยชน์จึงจะสำเร็จ ถ้าไม่ฉลาด มุ่งแต่จะเมตตากรุณาอย่างเดียว บางอย่างก็ เกิดโทษได้ เช่นเห็นเขาจับผู้ร้ายมา คิดแต่จะให้ผู้ร้ายรอดจากอาญาแผ่นดิน และเข้าแย่งชิงให้หลุดไป ดั่งนี้ เป็นการเมตตากรุณาที่ผิด และเป็นการกระทำที่ผิดกฎหมายอีกด้วย จึงเป็นกิจที่ไม่สมควรทำ ในสถานการณ์เช่นนี้ ควรตั้งอยู่ในอุเบกขา ถือเสียว่า เขามีกรรมเป็นของเขา

การแสดงเมตตากรุณานี้ บุคคลประกอบให้ถูกที่แล้ว ย่อมอำนวยผลอันดีให้แก่ผู้ ประกอบและผู้ได้รับ ทำความปฏิบัติของผู้มีศีลในงามขึ้น เหมือนดังเรือนแหวน ประดับหัวแหวนให้ งามขึ้น ฉะนั้น จึงได้ชื่อว่า เป็นกัลยาณธรรม ในสิกขาบทที่ต้น

กัลยาณธรรมในสิกขาบทที่ ๒

ล้มมาอาชีวะ ได้แก่ความเพียรเลี้ยงชีวิตในทางที่ชอบ คุณข้อนี้ อุดหนุนผู้มีศีลให้สามารถรักษาศีลให้มั่นคง แท้จริง ผู้มีศีลแม้เว้นการหาเลี้ยงชีวิต โดยอุบายที่ผิดแล้ว ก็ยังต้องประกอบด้วยกิริยาที่ประพฤติเป็นธรรม ในการหาเลี้ยงชีวิตด้วย

กิริยาที่ประพฤติเป็นธรรมในการหาเลี้ยงชีวิตนี้ **พียงเห็นในกิจการในบุคคล และในวัตถุ** ดังจะพรรณนาไปตามลำดับ

ความประพฤติเป็นธรรมในกิจการนั้น เช่นผู้ใด เป็นลูกจ้างก็ดี หรือได้รับผลประโยชน์ เพราะทำกิจการอย่างใดอย่างหนึ่งก็ดี ผู้นั้น ย่อมทำการอันเป็นหน้าที่ของตนนั้น ด้วยความอุตสาหะ เอาใจใส่ และด้วยความตั้งใจจะให้การนั้นสำเร็จด้วยดี และ การทำเต็มเวลาที่กำหนดไว้สำหรับทำการ มาเข้าก่อนกำหนด เลิกทีหลังกำหนด และในกำหนดที่ทำก็ไม่บิดพลิ้ว หลีกเลี้ยงจากการงาน ดังนี้ได้ชื่อว่า **ประพฤติเป็นธรรมในกิจการ**

ความประพฤติเป็นธรรมในบุคคลนั้น เช่นบุคคลได้เป็นผู้ดูแล มีผู้อื่นเป็นลูกมืออยู่ใต้บังคับ ผู้นั้น เมื่อจับจ่ายค่าจ้าง ย่อมให้ตามสัญญา หรือตามแรงของเขา อีกอย่างหนึ่ง เช่นผู้ขายของ เมื่อซื้อสินค้าแล้ว กำหนดว่า จะเอากำไรร้อยละเท่าไรแล้ว และกำหนดราคาสินค้าของลงไว้ผู้ใด ผู้หนึ่งมาซื้อ เป็นผู้มั่งมีบรรดาศักดิ์สูงก็ตาม เป็นคนสามัญก็ตาม ก็ขายเท่าราคานั้นยังยืนเสมอไป ไม่ประพฤติเป็นคนเห็นแก่ได้ เช่นเห็นคนชေးชะมา ไม่รู้ราคาสินค้าของก็บอกผ่านราคาแพง ๆ ถ้าเห็นคนซื้อมีไหวพริบก็ขายตามตรง ดังนี้ได้ชื่อว่า **ประพฤติเป็นธรรมในบุคคล**

ความประพฤติเป็นธรรมในวัตถุนั้น เช่นคนขายของ ขายสิ่งอะไร เช่น นม เนย น้ำผึ้ง ขี้ผึ้ง เป็นต้น เป็นของแท้หรือของปน ก็บอกตามตรงไม่ขายของปนอย่างของแท้ การขายของปลอม เช่นนี้ไม่เป็นเพียงลวงให้ผู้ซื้อเสียทรัพย์เต็มราคา ยังหักประโยชน์ของผู้ซื้อให้เสียด้วย เช่นจะต้องการน้ำผึ้งแท้ไปทำยา ได้น้ำผึ้งปนมาทรัพย์ก็ต้องเสียเท่าราคาน้ำผึ้งแท้ และน้ำผึ้งปนนั้น ก็เป็นกระสายยาไม่ดี มิเหมือนน้ำผึ้งแท้

อนึ่ง ของกินที่ล่วงเวลาเป็นของเสียแล้ว จะให้โทษแก่ผู้กิน ก็ไม่แต่งปลอมเป็นของดีขายขายของเช่นนี้ร้ายกว่าข้างต้น อาจทำให้ผู้กินเสียชีวิต หรือเจ็บไข้ได้ทุกข์ ข้อนี้พียงเห็นตัวอย่างในแง่ที่ค้างคินบูดแล้วอุ่นขายอีก

อีกอย่างหนึ่ง เช่นทำสัญญารับจะสร้างเรือน และมีกำหนดว่า จะใช้ของชนิดนั้น ๆ ก็ทำตามสัญญา ไม่ยกเอียงไม่ผ่อนใช้ของชั้นที่ ๒ แทนของชั้นที่ ๑ ดังนี้ ชื่อว่า **ประพฤติเป็นธรรมในวัตถุ**

ควรเว้นการงานอันประกอบด้วยโทษ

ผู้จะเลือกหาการงาน ควรเว้นการงานอันประกอบด้วยโทษเสีย แม้เป็นอุบายจะได้ทรัพย์มาก เหตุทรัพย์ที่เกิดเพราะการงานประกอบด้วยโทษนั้น ไม่ยังประโยชน์ของทรัพย์ให้สำเร็จเต็มที่

อีกข้อหนึ่ง การงานที่ต้องเสีย เช่น การพนัน ก็ไม่ควรเลือก เหตุว่า พลาดทำก็ฉิบหาย ถ้าได้ ทรัพย์นั้นก็ไม่ถาวรด้วยเหตุ ๒ ประการ (๑) เป็นของได้มาง่าย ความเสียดายน้อย จับจ่ายง่าย เก็บไม่ค่อยอยู่ (๒) ความอยากได้ไม่มีที่สุด ได้มาแล้วก็คงอยากได้อีก เคยได้ในทางใด ก็คงหาในทางนั้นอีก เมื่อลงเล่นการพนันไม่หยุด จะมีเวลาพลาดท่าลงสักคราวหนึ่งก็เป็นได้

เหตุดังนั้น ควรเลือกหาการงานที่จะต้องออกกำลังกาย กำลังความคิดหรือออกทรัพย์ที่ให้ผู้นั้นรู้สึก ว่า ต้องลงทุน เมื่อได้ทรัพย์มาจะได้รู้จักเสียดาย ไม่ใช่สอยสุ่ยสุ่ยเสีย

ควรรักษาทรัพย์ให้พ้นอันตรายและใช้จ่ายพอสมควร

ทรัพย์ที่ได้มาด้วยความหมั่นทำงานนั้น จะเจริญมั่งคั่งก็เพราะเจ้าของเอาใจใส่รักษาให้พ้นอันตรายต่าง ๆ ที่เกิดแต่เหตุภายในคือตนเอง หรือบุตรภรรยาใช้สอยให้สิ้นเสีย เพราะเหตุไม่จำเป็น และเกิดแต่เหตุภายนอก เช่น โจรนำไปเสียหรือไฟพลาญเสีย เป็นต้น และเจ้าของควรจับจ่ายใช้สอยแต่พอสมควรไม่ฟุ่มเฟือยเกินกว่าที่ทำได้ หรือเกินกว่าที่ต้องการ และไม่เบียดจกรจนถึงกับอดอยาก

ขยันทำงานสนับสนุนการรักษาศีล

ผู้ประกอบการทำงาน พึงมีอุตสาหะอย่าทอดอ้อย จงดูเยี่ยงแมลงผึ้งบินหาเกสรดอกไม้ นำมาทีละน้อย ๆ ยังอาจทำน้ำผึ้งไว้เลี้ยงตัว และลูกน้อยได้ตลอดฤดูหนาวที่กัณดารด้วยดอกไม้ เมื่อเขาหมั่นทำงาน ได้ทรัพย์มาจับจ่ายเลี้ยงตนและครอบครัวบ้าง เก็บไว้เพื่อเหตุการณ์ข้างหน้าบ้างเสมอไปถึงไม่มากแต่เพียงคราวละน้อย ๆ ก็พอจะทำตนให้เป็นสุขสำราญ และไม่ต้องประกอบการทุจริต เพราะความเลี้ยงชีวิตเข้าบิบบัน เป็นอันรักษาศีลให้บริสุทธิ์ได้

ดังนั้นแล สัมมาอาชีพะ เป็นคุณอุตหนุนศีลให้บริสุทธิ์มั่นคง จึงได้ชื่อว่า **เป็นกัลยาณธรรม**
ในสิกขาบทที่ ๒

กัลยาณธรรมในสิกขาบทที่ ๓

ความร่วมมือในการนั้น ได้แก่กิริยาที่ระมัดระวัง ไม่ประพุดมัทมากในกามคุณข้อนี้ส่อง
ความบริสุทธิ์ผ่องใสของชายหญิง ให้กระจ่างแจ่มใส เพราะชายหญิงผู้เว้นจากกามเมสุมิจจารแล้ว
แต่ยังประพุดมัทมากอยู่ในกาม ย่อมไม่มีสังวราศรีตอยู่ในมลทิน ไม่พ้นจากความดิฉนไปได้

ธรรมข้อนี้แยกตามเพศของคน ดังนี้

สทาร์สันโดษ คือ ความสันโดษด้วยด้วยภรรยาของตน เป็นคุณสำหรับระดับชาย

ปติวัตร คือ ประพุดเป็นไปในสามีของตน เป็นคุณสำหรับระดับหญิง

ชายได้ภรรยาแล้ว มีความพอใจด้วยภรรยาของตน ช่วยกันหาเลี้ยงชีวิต เลี้ยงดูกันไปไม่
ละทิ้ง ไม่ผูกสมัครรักใคร่กับหญิงอื่นอีกต่อไป ดังนี้ ได้ชื่อว่า สันโดษด้วยภรรยาของตนเป็นอย่างดี
กฤษณ์

ฝ่ายหญิง ได้สามีแล้ว เอาใจใส่บำเรอสามีของตนทุกอย่างตามที่ภรรยาจะทำให้ดีที่สุด
ผูกสมัครรักใคร่แต่ในสามีของตน ที่สุดสามีของตนตายไปก่อนแล้ว ด้วยอำนาจความรักใคร่จับถือใน
สามีผู้ตายไปแล้ว เขาคงตัวเป็นหม้ายอยู่ดั่งนั้นไม่มีสามีใหม่ ไม่ผูกสมัครรักใคร่ในชายอื่นด้วยความ
ปฏิบัติอีกต่อไป หญิงผู้นี้ ได้ชื่อว่า มีปติวัตร ประพุดเป็นไปในสามีของตน

ความร่วมมือในกาม ส่องความประพุดติตังามของชายหญิงยิ่งขึ้น จึงได้ชื่อว่า **กัลยาณ
ธรรมในสิกขาบทที่ ๓**

กัลยาณธรรมในสิกขาบทที่ ๔

ความมีสัจย์นั้น ได้แก่กิริยาที่ประพุดิตนเป็นคนตรงมีอาการที่จะพึงเห็นในข้อต่อไปนี้

ความเที่ยงธรรม คือประพุดเป็นธรรมในกิจการอันเป็นหน้าที่ของตน ไม่ทำให้ผิดกิจ
ด้วยอำนาจจคติ ๔ ประการ คือ ฉันทาคติ ความเห็นแก่กัน ๑ โทสาคติ ความเกลียดชังกัน ๑
โมหาคติ ความหลงไม่รู้ทัน ๑ ภยาคติ ความกลัว พึงเห็นตัวอย่างผู้พิพากษา ผู้วินิจฉัยอรรถคดี
โดยเที่ยงธรรม เป็นต้น

ความซื่อตรง คือความประพุดิตตรงต่อบุคคลผู้เป็นมิตร ด้วยการอุปการะเกื้อหนุนร่วมสุข
ร่วมทุกข์ คอยตักเตือนให้สดี แนะนำสิ่งที่เป็นประโยชน์ มีความรักใคร่กันจริง ไม่คิดร้ายต่อมิตร
เช่น ปอกลอกเอาทรัพย์สินเงินทองเป็นต้น มิตรเช่นนี้ได้ชื่อว่า ซื่อตรงต่อมิตร

ความสวามิภักดี คือความรักในเจ้า (เจ้านายผู้ใหญ่) ของตน เมื่อได้ยอมยกบุคคลใด
เป็นเจ้าของตนแล้ว ก็ประพุดซื่อสัจย์ไม่คิดคดต่อบุคคลนั้น มีใจจงรัก เป็นกำลังในสรรพกิจ
และป้องกันอันตราย แม้ชีวิตก็ยอมตายแทนได้

ความกตัญญู คือ ความรู้อุปการะที่ท่านได้ทำแล้วแก่ตน เป็นคู่กับความกตเวทิตี คือ
ความตอบแทนให้ท่านทราบ ว่า ตนรู้อุปการะที่ท่านได้ทำแล้ว

บุคคลผู้ได้รับอุปการะจากท่านผู้ใดแล้ว ยกย่องนับถือท่านผู้นั้น ตั้งไว้ในที่ผู้มีบุญคุณ เช่น มารดา บิดา อาจารย์ เจ้านายเป็นต้น ไม่แสดงอาการลบหลู่ และยกตนเทียบเสมอ ได้ชื่อว่าคนกตัญญู

ความมีสัจย์ ทำผู้มีศีลให้บริบูรณ์ด้วยคุณสมบัติยิ่งขึ้น ดังนี้ จึงได้ชื่อว่า **เป็นกัลยาณธรรมในสิกขาบทที่ ๔**

กัลยาณธรรมสิกขาบทคำรบ ๕

ความมีสติรอบคอบนั้น ได้แก่ความมีสติ ตรวจตราไม่เลินเล่อ มีอาการที่จะพึงเห็นในข้อต่อไปนี้

๑. **ความรู้จักประมาณในอาหารที่จะพึงบริโภค** หมายถึง รู้จักเว้นอาหารที่แสดงโรคบริโภคอาหารแต่พอดี และรู้จักประมาณในการจับจ่ายหาอาหาร บริโภคแต่พอสมควรแก่กำลังทรัพย์ที่หาได้

๒. **ความไม่เลินเล่อในการทำงาน** คือไม่ทอดธุระเพิกเฉยเสีย เอาใจใส่คอยประกอบให้ชอบแก่กาลเทศะ ไม่ปล่อยให้่ากฏลเสื่อมเสีย เช่นทำงานก็ต้องทันฤดู คำขายก็ต้องรู้คราวที่คนต้องการ หรือไม่ต้องการของนั้น ๆ รับราชการก็ต้องเข้าใจวิธีดำเนินและรักษาระเบียบ เป็นต้น

๓. **ความมีสติสัมปชัญญะในการประพடுத்தัว** หมายถึงความรอบคอบ รู้จักระวังหน้าระวังหลัง จะประกอบกิจใด ๆ ก็ไตรตรองให้เห็นก่อนว่า จะมีคุณหรือมีโทษ จะมีประโยชน์หรือจะเสียประโยชน์ อันจะควรทำหรือไม่ควรทำ ถ้าเห็นว่าจะไม่ควรทำก็งดเสียถ้าเห็นว่าควรทำ จึงทำ

ถึงจะพูดอะไรก็ระวังวาจา ล้นออกมาแล้วไม่ต้องคืนคำ และไม่ให้นำแต่ความเสียหายมาให้ตัวและผู้อื่น

ถึงจะคิดอะไรก็อาศัยหลักฐาน ไม่ปล่อยให้พาลันไปตามกำลังความฟุ้ง

บุคคลมีสติสัมปชัญญะ ตรวจทางได้ทางเสียก่อนแล้วจึงทำกิจนั้น ๆ เช่นนี้ ย่อมมีปกติทำอะไรมิผิดในกิจที่เป็นวิสัยของคน

๔. **ความไม่ประมาทในธรรมะ** หมายถึงไม่ประมาทในธรรม คือสภาวะอันเป็นอยู่ตามธรรมชาติของโลก อธิบายว่า กิริยาที่ร่างกายวิปริตแปรผัน จากหนุ่มสาวมาเป็น ผมหงอก ฟันหลุด เนื้อหนังหย่อนเป็นเกลียว ตกกระ หลังโก่ง ตามีต หูตึง ใจพินเพื่อนหลงใหล มีกำลังน้อยถอยลง ชื่อว่าชรา ความไม่ผาสุกเจ็บไข้ไปต่าง ๆ ของสังขารร่างกาย ชื่อว่า พยาธิ กิริยาที่ธาตุทั้ง ๔ ชรา พยาธิ และมรณะทั้ง ๓ นี้ เป็นสภาวะของสังขารอย่างหนึ่ง ซึ่งมนุษย์ยังไม่มีอุปบายแก้ไขให้ไม่แก่ ไม่เจ็บ ไม่ตาย ตั้งแต่กาลนานมา จนถึงปัจจุบันนี้

ผู้ยังรัฐธรรมนูญของสังขารเช่นนี้แล้ว ไม่เลินเล่อมัวเมาในวัย ในความสำราญ และในชีวิตเตรียมตัวที่จะรับทุกข์ ๓ อย่างนี้ อันจะมาถึง เมื่อยังเป็นเด็ก วิชาศึกษาแสวงหาวิชาความรู้ไว้เป็นเครื่องมือ เต็มใหญ่หมั่นทำงาน สังสมเมื่อชรา พยาธิ ครอบงำ ไม่อาจทำการหาเลี้ยงชีพได้ ก็จะได้อาศัยทรัพย์และชื่อเสียงคุณความดี ที่ได้สังสมไว้เลี้ยงชีพให้ตลอดไปโดย ผาสุก

เมื่อมรณะมาถึง ก็จะได้ไม่ห่วงใยพะวักพะวน สิ่งใดสิ่งหนึ่ง ซึ่งเป็นอาการของคนหลงตาย เช่นนี้ได้ชื่อว่า ไม่ประมาทในธรรม คือสภาวะอันเป็นอยู่ตามธรรมดาของโลก

อีกประการหนึ่ง ทุจริต คือ ความประพฤติชั่วด้วย กาย วาจา และใจ ย่อมให้ผลแก่ผู้กระทำ ล้วนแต่เป็นส่วนที่ไม่น่าปรารถนา รักใคร่ พึงใจใคร ๆ จะเลินเล่อเสียว่า ตนทำแต่เล็กน้อยไม่เป็นไร ไม่พอจะให้ผลทำให้ตนเสีย ดังนั้นไม่ชอบ มากมาแต่ไหน ก็มาแต่ก่อนก่อน เขาทำทีละน้อยยามใจเข้า ความชั่วก็สะสมมากขึ้น

อีกอย่างหนึ่ง สุจริต คือ ความประพฤติชอบด้วยกาย วาจา ใจ ย่อมให้ผลแก่ผู้ทำ ล้วนแต่ส่วนที่น่าให้ปรารถนา รักใคร่ พึงใจใคร ๆ จะเห็นว่า ทำแต่เพียงเล็กน้อย ที่ไหนจะให้ผล ดังนี้แล้ว จะท้อถอยและทอดธุระเสีย ไม่สมควร แต่หมั่นทำบ่อย ๆ เข้า ความดีก็สะสมมากขึ้น น้ำฝนที่ตกทีละหยาด ๆ ยังเต็มภาชนะที่รองได้ ควรถือเป็นเยี่ยงอย่าง ผู้ไม่วางธุระ คอยระวังตัว ไม่ให้เก้อกลิ้งด้วยทุจริต หมั่นสังสมสุจริต เช่นนี้ก็ได้อีกชื่อว่า ไม่ประมาทในธรรมที่เป็นกุศลและอกุศล

อีกประการหนึ่ง คนทั้งหลายผู้เกิดมา ได้ชื่อว่าต้องเที่ยวอยู่ในสังสารวัฏ ก็เป็นธรรมดาที่จะได้พบเห็นสิ่งต่าง ๆ เป็นที่น่าปรารถนาบ้าง ไม่ปรารถนาบ้าง เรียกว่า โลกธรรม แปลว่า ธรรมสำหรับโลก ส่วนที่น่าปรารถนา คือ ได้ลาภ ได้ยศ ได้ความสรรเสริญ ได้สุข ส่วนที่ไม่น่าปรารถนา คือ ขาดลาภ ขาดยศ ได้ค้นหา ได้ทุกข์ เปรียบเหมือนคนเดินทางไปในไหน ๆ ก็ย่อมจะได้พบสิ่งต่าง ๆ ในระหว่างทางที่น่าดูน่าชมบ้าง ไม่น่าดูไม่น่าชมบ้าง

โลกธรรมนี้เป็นสิ่งที่จะพึงประสบชั่วเวลา ไม่ควรที่จะเก็บเอามาเป็นทุกข์เป็นเหตุทะเลาะทะเลาะ หรือชบเซาด้วยอำนาจความยินดียินร้ายให้เกินกว่าที่ควรจะเป็น เช่น แสดงอาการด้วยกายหรือวาจาให้ปรากฏ เมื่อทำเช่นนั้นไป ก็แสดงความมีใจอ่อนแอของตนเองหาสมควรไม่

ผู้ไม่เลินเล่อ คอยระวังไม่ให้โลกธรรมครอบงำใจ จนถึงแสดงกิจการให้ปรากฏ เช่นนี้ได้ชื่อว่า ไม่ประมาทในธรรมที่มีสำหรับโลก ความมีสติรอบคอบระดับผู้มีศีล ให้มีความประพฤติดีงามขึ้น จึงได้ชื่อว่า **เป็นกัลยาณธรรมในสิกขาบทคำรบ ๕**

คนผู้ตั้งอยู่ในกัลยาณธรรม ได้ชื่อว่า กัลยาณชน คือคนมีความประพฤติดีงามควรเป็นที่นิยมนับถือ และเป็นเยี่ยงอย่างของคนทั้งปวง